

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	11
'Aho	Tu'apulelulu, 7 Mā'asi 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 11/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tu‘apulelulu 7 Mā‘asi, 2019

Taimi: 10.00 pongipongi.

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	LAO FAKAANGAANGA
		4.1 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019
		4.2 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2019
		4.3 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue’aki 2019
Fika 05	:	NGAAHI TU’UTU’UNI:
		5.1 Fika 1/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.2 Fika 2/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.3 Fika 3/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.4 Fika 4/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo ‘a e Kau Tau ‘A ‘Ene ‘Afio 2018
		5.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga

		Hu Mai 2018
Fika 06	:	KOMITI KAKATO:
		6.1 Fika 7A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		6.2 Fika 8A/2019: Lao Fakangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		6.3 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga 2019
		6.4 Fika 10A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019
		6.5 Fika 14/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e Kau 'Ofisa Kolo 2019
		NGAAHI TU'UTU'UNI
		6.6 Fika 1/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		6.7 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016
		6.8 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
		6.9 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
		NGAAHI LIPOOTI FAKATA'U
		6.10 Komisoni ma'ae Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016 & 2016/2017
		6.11 Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 07	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 08	:	Kelesi

Hokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu.....	7
<i>Ui ‘a e Fale</i>	7
Poaki.....	7
Me’a ‘Eiki Sea.....	7
Me’a e Sea.....	8
Tokanga ke tatau faitu’utu’ui <i>PSC</i> ki he Minisitā kotoa.....	9
Tokanga ki he femahino’aki he vā fengae’aki e <i>CEO</i> mo e <i>PSC</i>	10
Palopalema ko e tuhu’i pau mai <i>PSC</i> tokotaha ke <i>CEO</i> & ‘ikai sai vā <i>CEO</i> mo e Minisita ...	10
Poupou ke aofangatuku Minisita ko hai <i>CEO</i> he taimi fekoekoe’i & vavaofi fili fai mei he <i>PSC</i>	13
Tui Pule’anga ko eni ko e fatongia mafatukituki tukumai kia nautolu mei he kakai.....	23
Fakamalanga he ‘uhinga’i lea e Kupu 13.....	28
Mahu’inga ke tau’atāina tu’u ‘a e Lao.....	28
Taukave hoko e maumaulao pea mahino mai ‘ikai tau’atāina e Komisoni <i>PSC</i>	29
Fokotu’u ke tānaki mai “tukukehe” he 2 (c) ke hoko ko ha me’asivi fai’aki e ngāue.....	31
Fokotu’u to’o mo e “anga ta’efaka’apa’apa” he Kupu 29(c).....	31
Makatu’unga ki he tānaki fo’i lea “tukukehe.....	33
Me’a e Sea.....	36
Fakalea fo’ou ki he kupu (2).....	38
Tui ‘ikai fenāpasi fakatonutonu he Kupu 2 (c) mo e ‘uhinga totonu he lea fakapālangi.....	42
Faikehekehe he ngāue fakapule’anga mo e ngāue fakapolitikale.....	43
Taukave ‘i ai faikehekehe he ngāue fakapule’anga mo e ngāue fakapolitikale.....	46
‘I kai tui Palēmia hanga ha Minisita ‘o tuli ha <i>CEO</i> ko ‘ene ngāue fakatatau ki he Lao.....	47
Taukave ‘osi fe’unga ongo makatu’unga he Lao lolotonga ke fakamālōloo’i ai <i>CEO</i>	47
Fokotu’u ke fakapekia fakatonutonu ke “i he loto ki ai e Minisita” kae ngāue’aki pē tefito’i Lao.....	50
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Ngāue faka-Pule’anga 2019-8A.....	52
Fakama’ala’ala Pule’anga he Lao 8A ha’anau kaunga ke fili sekelitali e Tu’i.....	52
Poupou ke tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019 ke fakaivia ‘Ofisi e Tu’i.....	55
Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019.....	56

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Pangikē Langa Fakalalakalaka 2019 fika 9/2019	57
Fakama’ala’ala he taumu’a e Lao fika 10/219.....	59
Tokanga ki he ngaahi uesia he fakakomēsialé ange Pangike Fakalalakalaka (<i>TDB</i>)	60
Fehu’ia lahi ‘inasi <i>TDB</i> fakatau kitu’a pehē pē ‘oku ‘ata hano fakatau atu kitu’a ‘inasi	60
Tali Pule’anga ki hono fehu’ia lahi ‘inasi e <i>TDB</i> ‘oku fakatau	61
146 miliona Kautaha Sino’i Pa’anga Mālōlō ke ‘inivesi he <i>TDB</i>	61
Ngaahi lelei ‘e ma’u he Pangike Fakalalakalaka he fo’i ‘inivesi ko eni.....	63
Malava Pangike Fakalalakalaka ‘o fe’au’auhi mo e ngaahi pangike kehe	63
‘Ikai lahi fe’unga \$ e Pangike Fakalalakalaka ke feau ngaahi nō.....	64
Fakaikiiki he Kupu 3(<i>a,b,c</i> mo <i>d</i>) kei hoko atu fatongia fakalalakalaka <i>TDB</i>	67
Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019	69
Kelesi	70
Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga 8A/2019	Error! Bookmark not defined.
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea.....	71

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tu’apulelulu, 7 Mā’asi 2019

Taimi : 1000-1005 pongipongi

Sātini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá. (Lord Fakafanua)

Lotu

‘Eiki Sea : Kole atu Hou’eiki ke mou hiva mai e Lotu ‘a e ‘Eikí.

<006>

Taimi : 1005-1010

‘Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou'eiki, kole atu ki he Kalaké ke ui ‘a e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Hou'eiki Nōpelé, kae'uma'ā ‘a e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘ata ke u fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he pongipongí ni. Tu’apulelulu 07 ‘o Ma’asi, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, kole ke u to e fakaongo ange mu’a. 'Eiki Minisitā Mo’uí, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Nōpele Tu’ilakepa, 'Eiki Nōpele Vaha’i. 'Eiki Sea, ngata’anga ē e taliui.

Poaki

Ko e 'Eiki Minisitā Fonua ‘oku poaki...

<008>

Taimi: 1010-1015

Kalake Tēpile: mai, kei hoko atu e poaki folau 'Eiki Minisitā Ngoué, poaki tengetange 'Eiki Minisitā Polisi, poaki, toki me’a tōmui mai ‘a 'Eiki Nōpele Tu’ivakanō, pea ‘oku kei hoko atu poaki folau ‘a Siaso ‘Ofa-ki-Vahafolau Sovaleni. Toenga e Hou'eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau uí, ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotongá, tapu pea mo ‘Ene

‘Afió Tama Tu’í Tupou VI, pea tapu pea mo e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpelé. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kakaí. Mālō ho’omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou’eiki. Ko ‘etau ‘asenitā ena ‘oku hā atu pē ‘i he pepa ko ena ‘oku tufa atu ke mou me’a ki ai. Hangē pē ko e fakamatala ko ia mei he ‘etau taliuí, ‘oku kei poaki tengetange mai ‘a e ‘Eiki Minisitā, ‘oku ne fakahū mai ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 4.1, 4.2 mo e 4.3 ‘etau ‘asenita. Pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi Tu’utu’uni felāve’i, ‘a ia ko ‘ene tu’u he taimi ní, ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha’atau ngāue ‘i he Fale Aleá, ko u kole atu ke tau **Liliu ‘o Kōmiti Kakato**.

(Ne me’a mai leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Kōmiti Kakato - Veivosa Light of Life Taka ki hono me’a’anga)

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, mou fakama’ama’a atu. Kole pē ke u tuku ha faka’apa’apa ki he Hau e Fonuá, Fale ‘o Ha’a Moheofó. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Nōpele ‘Ene ‘Afió, ‘Eiki Palēmiá, Hou’eiki Minisitā, kae pehē foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki, mālō e kei ma’u ha ivi ke fua’aki hotau ngaahi fatongia. Ka ‘oku ou ‘oatu e ki’i fakahinohino ko ení ke tau fononga’aki, ‘i he veesi pē ko ē na’e me’a mai ‘aki ‘e he Minisitā Pa’angá, ‘oku kei te’ia ai pē hoku lotó, pea ‘oku ou faka’amu ke to e foki pē ‘etau manatú ki ai, ke fakahoko ‘etau, tau muimui angé, pē ‘e lava ‘o, tau lava ‘o ikuna’i. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i me’a si’isi’i pē Hou’eiki ko u kei, fie lea ki ai fekau’aki pea mo ‘etau fo’i lao. ‘Oku ou tui ko ‘etau fo’i laó, kuo mou ‘osi mea’i kakato, ‘oku tau ‘i he Fika 7 eni. Pea ko u tui, ko e 7A eni kei hoko atu ai pē ‘etau feme’a’akí, pea ‘oku mou ‘osi mea’i pē, anga ho’omou feme’a’akí, ‘oku lave eni fekau’aki pea mo e CEO, anga hono ui mai, anga hono fili, anga hono tautea’i. Pea ‘oku ou tui kuo mou ‘osi mea’i pē, a, b, c, pea ‘oku ou kole atu ke, ke tau nofo ma’u pē he A, ke tau talanoa ia ke tau fai mo femahino’aki pē ‘e tali ‘a e to’o e mo e kae fetongi’aki mo e loto ki ai ‘a e. Ko e B ‘oku tatau pē mo e fo’i ‘uhinga ko ia ka ‘oku na kehekehe pē ‘a e laumālie ‘a e ongo fo’i, neongo ko e fo’i lea tatau ka ko e laumālie ‘oku na kehekehe pē. Ko e c ko e, pē ‘oku mou loto ki he fetongi ko ená, pea kapau ‘oku ‘ikai. Ko e me’a pē ‘oku ou kei ma’u ‘e au hení, ko e kole ‘a e Nōpele Niuá ke tamate’i kotoa ‘a e ngaahi fo’i lao ko eni, Konga 2, ko e Fakatonutonu ‘a e Kupu 13. Hou’eiki ko e me’a ‘oku ou lave ...

Lord Fusitu’a: Sea, Sea kātaki, na’e ‘i ai ‘a e ki’i fokotu’u ‘aneafi ke vakai mu’a e ...

<009>

Taimi: 1015-1020

Lord Fusitu’a: Feitu’u na ki ho’o kau Fakahinohino Laó, pē ko ha Fakahinohino Lao mei tu’a ‘oku ke laumālie lelei ki ai, ki he monuka ko ē ‘a e 4 (b) mo e 4 (c).

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ko u kole atu mu’a ke ke ki’i faka’osi mai ho’o fakamaama ka tau toki hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia, Minisitā, ok. Ko e me’a ko ē ‘oku ou ki’i kole atú, ‘oku lahi hono ‘omai ki he motu’a ni ‘a e ngaahi fakatonutonu ho’omou ngaahi feme’a’akí, pea ‘oku ou kole atu ke tau tauhi mu’a ‘etau Lao, founga ngāue. Ko e fakatonutónú, ‘i he peesi 13, ‘oku hā mahino ai,

ko e konga pē 'e 2 'oku 'uhinga mai ki aí,ko e mo'oni'i me'a, pea mo ha me'a 'oku fekau'aki mo e Tu'utu'uni Ngāue, peesi 13. Faka'uhinga 'o e lea ko e fakatonutonu. 'I he fakapālangí, 'oku ne 'omai ai e fo'i lea ko e *facts*. 'A ia kapau leva 'oku 'uhinga mai 'a e fo'i lea ko iá 'oku mou 'osi mea'i lelei pē, ko e mo'oni'i me'a. Pea kapau he 'ikai te ke fou mai ai, ka ke faka'uhinga lea, te u kole atu ke ke me'a ki lalo. He kuo pau ke ke me'a hake 'o fakahoko mai ho'o fakatonutonú, pea 'oku 'i he motu'a ni, ke ne fakahoko ho'o fakatonutonú,ke fakahoko. Ka kuo pau ke ke me'a mai, 'o fakahā mai, ko e hā e me'a 'oku ke fakatonutonú, hā e kupu'i Lao 'oku hala ke ke fakatonutonu'aki ha kupu'i Lao, ko e hā ha fo'i, ha me'a 'oku maumau ai e Tohi Tu'utu'uni Ngāue 'a e Falé, pea 'oku ou kole atu ke mou me'a mai 'o fakatatau, ka 'oku 'ikai ke hoko 'a e fakatonutonú ia koha me'a ia ke ke *abuse* ai 'a e laumālie 'o e tu'utu'uni kuo 'omi ki tau ngāue. 'Oku ou hikihihi pē heni, Hou'eiki, 'a kimoutolu kuo mou ma'u ha faingamālie ke mou feme'a'aki. Kamata mei 'aneafi, 'a e ngaahi hingoa mo e lahi e me'a 'oku ke, 'a ho'o toutou me'a hake, pea mo e ngaahi pōini 'oku ke ngāue'aki. 'Oku ou maau pē heni, ka te u toki fakahoko atu 'a efiāfi 'a e ngaahi fakakaukau ko ia, pea mo ho'omou me'a ki ho'omou feme'a'akí, 'a e fefokifoki'aki 'oku mou fakahokó. Pea 'oku ou tui 'oku ou lave'i, 'oku 'i ai e ni'ihi heni 'oku te'eki ai, toko 3 heni 'oku te'eki ai ke nau me'a mai fekau'aki pea mo e Lao ko ení. Pea 'oku ou 'oatu e faingamālie 'uluaki ko iá, ke me'a mai 'a e toko 3 ko ení, pē 'oku nau fie me'a mai, pē 'ikai, ka te u 'oange e faingamālie 'uluakí ki he Vava'u 16, pea 'osi ko iá, ko e fo'i toko 3 pē 'oku fiema'ú, 'oku te'eki ai ke me'a mai fekau'aki pea mo e Lao ko ení, *DPM*, pea mo e Fika 3 'o Tongatapu. Pea kapau 'oku 'ikai ke nau fie me'a mai, te tau toki 'oatu leva e faingamālie kia kimoutolu.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, 'oku ou fakatulou atu. Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. Fakatapu ki he,

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā, kuo ke me'a hake pē 'o maumau'i hotau Falé,

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakamolemole atu, Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ka ke me'a mai ā, he ko Ha'apaiveu ia 'oku, ko 'ene nōmolo pē ia.

'Eiki Minisitā Ngoue: Tongatapu 5.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Tokanga ke tatau faitu'utu'ui PSC ki he Minisitā kotoa

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakatapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí, 'Atu foki 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eikí, pea pehē foki ki he Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'atā mu'a ki he finemotu'a ni, ke fai pē ha pouoou pē ki he Lao Fakaangaanga ko ení. Sea, na'a ku fiefia 'aupito 'i he ngaahi feme'a'aki 'aneafi, fekau'aki pea mo e Lao Fakaangaanga ko ení, tautefito eni ki he me'a 'a e 'Eiki Nōpele Fika 1, Fakafofonga 'o Tongatapu. Koe'uhí, ko e, hangē ko ia ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā ko ia ko ē 'o e Leipá, ko e *due process* ia kuo 'osi fakakakato. Ko e fo'i sitepu fakamuimuí ki hono fili ko ia ko ē 'o e *CEO*, ko e fo'i faingata'a'ia'angá ia. Ko e me'a ko ē na'e 'omai 'e he Fakafofonga ko ia Fika 1 'o e Nōpele 'o Tongatapu, ... 'Oku ou faka'amu au na'e pehē ki he 'Eiki Minisitā kotoa pē, ke 'omai e fo'i toko 2 pē toko 3 pea toki fai leva 'e he 'Eiki Minisitā hono fili

mei ai, ‘o hangē ko e me’a ko ia ‘a e ‘Eiki Nopelē. Ka ko e tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai he taimi ni, ‘oku kehekehe, pea ko e ‘uhinga ia ‘a hono ‘omai ‘o e ...

<006>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... Lao Fakaangaanga ko ení. Ko e ta’u ‘e nima kuohilí ‘i he tuku’au mai aí ‘oku ‘i ai e kehekehe ia. He ‘oku ‘i ai e ‘Eiki Minisitā ia na’a ne toutou kole atu ‘e ia ‘a e tokotaha ko ē ‘oku ne fiema’ú pea ‘ikai pē ke tali ia he *PSC*. ‘I ai e ‘Eiki Minisitā ia ‘oku ne ‘oatu pē ‘e ia ko ē ‘i he toko tolu ko ē pē ko e toko ua ‘oku ‘omai pea fai leva ia he *PSC*. Ko e ‘uhinga ia hono ‘omai ‘o e fakatonutonu pe ko e Lao Fakaangaanga ko ení he koe’uhí he ‘oku tō kehekehe.

Lord Fakafanua: Sea kātaki pē ‘oku ‘ikai ke u fie fakahoha’asi e fēme’a’aki ko eni e ‘Eiki Minisitā. Ka ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ki ai pē ‘oku ne tali ke u ‘oatu ‘eku ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele fika 2 ‘o Vava’u ‘o Ha’apai.

Tokanga ki he femahino’aki he vā fengaue’aki e *CEO* mo e *PSC*

Lord Fakafanua: Tapu pē mo e Feitu’ú na mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato Sea. Ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ia ko e ‘uhinga ko e me’a ko eni ‘oku fakamatala mai ‘e he ‘Eiki Minisitā. Ko u tui pē ko e ngaahi founa ngāue pē ia ‘oku faingata’a ki he Hou’eiki Minisitā ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai e ‘Eiki Minisitā. Ko ‘eku fehu’i ‘a’aku ko e tokotaha ko ē na’e fiema’u ‘e he ‘Eiki Minisitā ke fakahū mai ke *CEO* na’e kau e tokotaha ko ení ‘i he *shortlist*. Na’e ‘osi fou he *due process* ko ē ‘oku fakamatala ki ai e ‘Eiki Minisitā Leipá. Ko u kole atu pē ke fakamāhino’i mai e tu’unga ko ē na’e ‘osi a’u ki ai e tokotaha ko iá pea toki ‘oatu ko ē *request* mei he ‘Eiki Minisitā. He ‘oku hā pē ia he lao lolotonga ko hono fakanofu ko ē tokotaha ko iá ‘oku pau ke fai ha fēmahino’aki pea mo e Komisoni. ‘A ia ko e *request* na’e ‘oatu mei he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘ikai ke tali pea ko e hā e tu’unga na’e ‘i ai e tokotaha ko iá he taimi ko ē na’e fakahoko ai e fo’i *request* ko ia. Ko u kole pē ke fakama’ala’ala mai ke māhino. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Minisitā.

Lord Fakafanua: Mālō Sea.

Palopalema ko e tuhu’i pau mai *PSC* tokotaha ke *CEO* & ‘ikai sai vā *CEO* mo e Minisita

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea. Ka u hoko atu koe’uhí ke tali ‘a e fehu’i ko eni ‘a e Fakafongá. Kuo ‘osi hoko e palopalema ko iá Sea. ‘I hono tuhu’i mai pē he *PSC* ia e tokotaha ko ē ‘oku ‘osi fai e *due process* ia. Ko e fo’i sitepu faka’osí ko ia koe’uhí kuo ‘osi fili mai e fo’i toko tolu ko iá pea ‘omai pē nautolu ko e tokotaha ko ē ko ia ia ‘oku nau fiema’u. To e fai atu ne ‘osi ‘i ai ‘a e *case* pehē. Fai atu e tohi tu’o ua ‘e he ‘Eiki Minisitā koe’uhí ko e tokotaha ko ē ‘oku ne fiema’u pea na’e ‘ikai pē ke tali he *PSC*. Ko e me’a pē na’e fai kuo pau leva ke tukulolo e ‘Eiki Minisitā kae fai e ngāue ko ē. Pea ‘oku hoko e palopalema ia ‘i he vā ‘o e Minisitā ko iá pea mo e *CEO*.

Lord Fusitu’a: Sea ko e kole ki he ‘Eiki Minisitā pē ‘e laumālie lelei ki ai ke ‘ai pē ha ki’i fehu’i. Ko e ‘uluakí pē ‘oku toki fakatonutonu mai e motu’a ni kapau ‘oku hala. ‘Oku pau ke *approve* he ‘e Minisitā e pēnoló? ‘Uluakí ia. Pea ko hono uá kapau ‘oku lolotonga aofangatuku ‘a e *PSC* ko e sino tau’atāina ia, ‘a ia ko e lao ko ení ke mafuli leva ‘o aofangatuku ‘a e Minisitā. ‘A ia ko e me’a ko ē ‘oku ke pehē ‘oku ke hoha’a ki aí ko e toutou ‘oatu e hingoa ‘oku fiema’u he Minisitā kae kalo pē *PSC*. ‘A ia ko e lao ko ení ‘e toutou ‘oatu e *recommendation* ia mei he *PSC* ‘oku tau’atāina kae ‘atā ki he Minisitā ke kalokalo ma’u pē ia ki ai ? Ko e ‘uhinga ia?

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea. Ko e ‘uhinga ia ‘eku fokoutua hake koe’uhí ke fai ha tokoni ki heni he kuo ‘osi hoko. Kapau na’e hangē ko e me’a ko ia ko ē ‘a e Fakafofonga ko ia Fika 1 ‘o Tongatapu Hou’eiki, ko u tui au ia he ‘ikai ke to e ‘i ai ha palopalema. Kapau na’e tatau ki he Minisitā kotoa pē ‘a e fakahoko fatongia. Kuo ‘osi fai e *due process*. Ko e fili mai ko ia ko ē fo’i toko tolú pea tukuange koe’uhí ke ‘i ai ha faitu’utu’uni ai ‘a e ‘Eiki Minisitā ko u tui au he ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema. Kuo ‘osi *go through* pē ia he fo’i *process* ko ē he sitepu ‘e 10 ko ení na’e ‘omi he ‘e ‘Eiki Minisitā ko ia e Leipa ko e a’u ko ia ko ē ki he faka’osi ia pea kuo nau ‘omai pē ‘enautolu. ‘A ia ko e ‘uhinga ko ē ‘eku ‘ohake, ‘oku ‘ikai ke potupotu tatau ‘a e tu’utu’uni ko ia ko ē ‘oku ‘omai. He ‘oku malava pē ‘e he *PSC* ia ke fai ‘a e me’a ko ē ‘oku loto ki ai e Minisitā ‘e taha kae ‘ikai ke ne, ke’uhí ke *consistent* ki he tokotaha ki he ‘Eiki Minisitā kotoa pē. Pea hangē ko ē ‘oku ongo’i ‘e au ia ‘oku ta’etoka’i nai e ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Palēmia: Ka u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Oku ‘ikai ke ‘oange ha faingamālie.

‘Eiki Palēmia: Lava ke u ki’i tokoni atu ?

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni.

‘Eiki Palēmia: Kātaki pē ‘Eiki Minisitā. Ko e, na’a ke lave ‘anenai ki he fo’i sitepu ‘e 10. ‘A ia ko ho ‘uhinga foki he ko e taukave ‘oku ‘i ai e *nepotism*. ‘Oku ‘i ai e fakapone. ‘O ‘ikai ko ho ‘uhinga ‘osi hanga he ‘e *process* ‘o to’o e *nepotism* to’o mo e fakapone pea toe mai pē ki’i tolu. Ko ‘eku ‘uhinga ia. Ko e *system* ‘oku mahu’inga.

Lord Fusitu’a: Sea fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hā e fakatonutonu?

Lord Fusitu’a: Kapau ‘e me’a hifo ‘a e ...

<002>

Taimi: 1025-1030

Lord Fusitu’a: ... ‘a e ‘Eiki Palēmia, ki he sitepu 4. Kau eni ‘i he *initial steps*. ‘Oku pau ke kau ‘a e Minisitā ia ‘i he Penolo ko ia, he ‘oku ‘atā pē ki he fakapone ai

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Nōpele! Kātaki ‘o ki’i fakahoko ‘a e malanga he ‘oku ‘ikai ke u tali ‘a e fakatonutonu. Me’a mai Palēmia! Me’a mai Minisitā .

‘Eiki Palēmia: He ko e hoha’a talu mei he kamata ‘a e feme’a’aki, ko e manavasi’i ko e fakapone pea mo e maheni. Ka ko e malanga na’e ‘oatu mei he Tēpile ko eni. Ko e ‘uhinga ia ‘o e sisitemi mo e *process*. Ke hanga ‘e he sisitemi ‘o to’o ‘a e fakapone, to’o mo e *nepotism* mo e hā fua. Kae toe mai pē ‘a e toko tolu, kuo ‘i tu’a ‘a e toko hiva ia. Ko e toko hiva ‘oku’i ai kātoa ‘a e palōpalema.

Lord Tu’iha’angana: Ko e ki’i tokoni eni!

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ke tali ‘a e tokoni ni Palēmia?

Lord Tu’iha’angana: ‘Alu ai pē ke a’u ki he toko tolu, ‘a e fo’i *process* ke a’u. Ka ko ‘eku tokanga pē ‘aku ‘Eiki Minsitā. Ko ho’o malanga ‘oku mālie ‘aupito. Ko e ‘uhinga pē na’e pehē pē ‘ikai. Na’a ko e Minisitā ia ko ē na’e ‘oatu ‘ene tokotaha, na’a ko e ‘oatu pē ia kuo na tui tatau naua pea mo e *PSC*. Pea ko e me’a ia na’e ‘oatu ai pē ‘ene fiema’u ‘a’ana ia he ‘oku tui tatau ia pea mo e *PSC*. ‘Ai ia! Ko e Minisitā ko ē. ‘Oatu ia na’a na’e ‘i ai ha me’a pehē? Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea! Ki’i kole atu ke u ki’i tokoni mu’a .

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki! Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale ni. Ko e anga ‘a e tui ‘a e motu’a ni. Ko e fakakaukau ‘i he kongā ‘uluaki. Kuo ‘osi mahino ia. Ka ko ‘eku ki’i poupu pē eni, ka u toki fokotu’u atu. Mahalo na’a ‘oku sai ke tau pālōti’i ‘a e fo’i kongā ko ia. Hangē ko e me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki. ‘Alu ia ‘i he ngaahi sitepu pea ko e a’u ko ē ki he kongā ki ‘olunga. Toe ha ki’i toko ua, pē toko tolu ‘omai ke fai ‘a e fili. Ko ‘ene tu’u ko ē ‘a e kongā Lao he taimi ni. Fai ‘a e femahino’aki pea faingata’a leva.

Lord Fusitu’a: Sea! Ko e fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ke fai ha aofangatuku.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai! Ko e Fakatonutonu eni.

Lord Fusitu’a: Hangē pē ko e lave ‘a e motu’a ni ‘anenai. Kau ‘i he ‘uluaki sitepu ‘a e pēnolo.’Uluaki, kuo pau ke kau ‘a e Minisitā ‘i he penolo. Pea kuo pau ke *approve* ‘e he Minisitā ‘oku ha’ana ‘a e Potungāue ‘a e pēnolo.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... ‘oku hala ‘a e tokanga ko ia. Ka te u hoko atu au Sea. Ko ‘ene pehē ko ē ‘i he taimi ni, ke fai ha femahino’aki mo e ‘Eiki Minisitā, pea ‘oku ava leva ‘a e fo’i...te’eki ai ha faingamalie ke talamai, pē ko hai tene aofangatuku ‘a e tu’utu’uni ke laka kimu’a pē ko e tu’uma’u. Ko e anga ‘a e tui ‘a e motu’a ni. Ko e fo’i Tu’utu’uni ko ia. Ko e Tu’utu’uni ia ‘a e ‘Eiki Minisitā, he ko e me’a ia na’e fili ai ki he Minisitā. Ki ha taimi kapau ‘e fai ai ha tau, pē ko hai ‘e tu’utu’uni ‘i he taimi ‘oku tu’u ai ‘i he tetepu. Pea ko ia tene fai ‘a e tu’utu’uni. He ko ia ‘oku tali ui ki he kakai.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu! Fakatonutonu eni Minisitā Pa’anga!

Lord Tu’ivakanō: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, kae ‘uma’ā ‘a e Kōmiti Kakato. ‘Oku te nofo pē ‘o fanongo ki he ngaahi feme’a’aki, ‘oku ‘osi tonu ke mahino ki he Minisitā ko eni, ‘a e ngaahi ngāue fakapule’anga. Ka koe’uhi kuo me’a mai ‘a e Fakafofonga Fika 5, koe’uhi ko ‘eku lea ‘aneafi. Ko e me’a pē ke fakamahino. Ko e kau *CEO* foki...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, fakatonutonu atu.

Lord Tu’ivakanō: Ko e kau palofesinale,.. te’eki ke ‘osi atu ‘eku me’a. Tuku ho’o fakatonutonu pē ‘oku ‘ikai te ke...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu Sea. ‘Oku mahino ki he motu’a ni.

Lord Tu’ivakanō: Ko hono ‘uhinga ko e toko ua ‘oku ‘omai pea makatu’unga ‘i he fili he ngāue

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e lea atu eni ‘a e *CEO* na’e tuli ta’e’i ai hono ‘uhinga kitu’a.

Lord Tu’ivakanō: ‘Oku makatu’unga ‘a e *decision*

Sea Kōmiti Kakato: Mo me’a ki lalo Tu’ivakanō, pea mo Tu’i’onetoa. Hou’eiki! ‘Oku ‘ikai ko ha me’a eni ke hiki ai homou le’o. He ‘oku ‘ikai vaivai ‘a e poini ia pea hiki ai ‘a e le’o pea mālohi. Me’a mai ‘a e Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: ...

<004>

Taimi 1030-1035

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea, ko e ko e vakai pē pē kuo ‘osi ‘a e faingamālie ‘a e me’a ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia me’a mai koe Tokoni Palēmia.

Poupou ke aofangatuku Minisita ko hai *CEO* he taimi fekoekoe’i & vavaofi fili fai mei he *PSC*

‘Eiki Tokoni Palēmia: ...kae hoko atu ‘a e motou’a ni he na’a ke fakahoko mai ‘oku te’eki ai ke u kau atu ki he tālanga ‘o e kaveinga mahu’inga ko eni. ‘Oku ou kole fakamolemole pē koe’uhi he na’e ‘ikai ke u ‘i heni ‘aneafi ke u kau atu he na’e ‘i ai ‘a e fatongia makehe ‘a e motu’a ni ki he’etau ngaahi vaka meili. Pea ‘oku ou fakamolemole atu na’a faifai ka u lave atu au ki ha me’a na’e ‘osi fakakakato ia ‘aneafi. Ko e ...

‘Oku ou tu’u pē ke u fakahā ‘eku poupou ki he lao ko eni. ‘Oku ou pehē pē ko e ngāue ‘a e *PSC* ‘oku ‘osi maau ‘aupito pea mahino ‘a e ngaahi sitepu ko eni ko ē na’e fakahoko atu ko hono sivilivi’i ‘a e ni’ihi ko ia ‘oku nau pole mai mo tala ngāue mai ki he lakanga ko ia ko e *CEO*, ‘o to’o ‘aupito ‘a e ni’ihi ko ē ‘oku ngāvaivai mo ‘ikai ke fu’u taau ‘o unuunu lelei ‘o toe mai ‘a e

toko tolu. 'A ia 'oku 'osi mahino 'aupito pē 'a e *system* ko ia, pea mo e founa ngāue ko ia. 'Oku ou tui ko e fakafekiki ko eni 'o e lolotonga ni ko e founa ko ē hono talaki ke mahino 'aupito ko hai 'i he toko tolu te ne ma'u 'a e ngāue.

'Oku ou falala 'aupito ki he ngāue ko eni ko ē 'a e *system* kuo 'osi mahino 'aupito. Te u vahevahe atu pē 'o fekau'aki pea mo e taukei ko ē ko ē ne u 'osi foua mai ai, ne 'osi 'i ai 'a e fo'i *interview* 'e ua 'o e *CEO* ne u kau atu ki ai. Kiate au ko e toko tolu ko ē ko ē 'oku 'omai, ko e toko tolu ko ia kuo nau 'osi taau kātoa 'a e toko tolu ia ke nau *CEO*, 'osi *competitive* 'aupito hono sivilisi'i mai. Ko e taimi ko ē 'oku fai ai ko ē 'a e *interview* to e *competitive* pē. Ko e tui 'a e motu'a ni ko e toko tolu ko ia ha taha pē ia 'i he toko tolu, 'osi taau ia ke *CEO*.

'Oku ou tui ko e fakafekiki ko ē 'aho ni ko hai 'i he toko tolu 'a e lelei taha. Te u vahevahe atu pē ko e 'uluaki *interview* ko ē na'e kau ai 'a e motu'a ni, pea pehē pē mo e *interview* ko ē hono ua ko e taimi ko ē na'e 'osi ai ko eni ko ē 'a e fakamā'opo'opo tau pehē pē kapau ko e kau *panel* ko (*a*, *b*, mo *c*), ko e kau kanititeiti 'e toko tolu ko 'uluaki, ua mo tolu, ne te'eki ai pē ke 'i ai ha fakamā'opo'opo ia 'o pehē 'a ia 'e malava pē ke hoko kā 'oku 'eku tui 'e tātaaitaha, koe'uhi ko e tu'unga fekoekoe'i ko ē pea mo e taau ko ē 'a e fo'i toko tolu, 'e mahino 'aupito pē kapau 'e 'i ai ha taimi 'e mavahe 'aupito pē fika 'uluaki ia pea mahino 'aupito pē ia. Pea 'oku 'ikai ke u tui 'e 'i ai ha Minisitā te ne fakasītua'i 'a e *recommend* ko ē 'a e mahino ko ē mavahe 'aupito 'a e fika 'uluaki mei he ua mo e tolu. Ko e ongo fo'i *interview* ko ē 'e ua na'a ku kau atu ki ai, na'e *rank* kehekehe kotoa 'a e fika tolu ia 'e he kau pēnolo. Na'e 'i ai 'a e pēnolo ia 'e taha na'a ne *rank* fika 'uluaki 'e ia 'a e (*a*), na'e 'i ai 'a e pēnolo ia 'e taha na'a ne *rank* fika 'uluaki 'e ia 'a e (*b*), pea *rank* fika 'uluaki 'e taha ia 'a e (*c*), 'o fetō'aki kehekehe 'a ia 'oku mahino ai 'a e tu'unga taau kotoa 'o e toko tolu ke nau fakahoko 'a e fatongia.

'I he'eku *interview* hono ua na'e to e hoko pē me'a tataua, na'a mau toko 4, na'a mau *rank* fika 'uluaki 'a e kanititeiti fika 'uluaki 'e he fakamaau 'e toko 2, pea *rank* fika 'uluaki 'e he fakamaau 'e toko 2 'a e kanititeiti hono hoko. 'A ia 'oku ou pehē 'e au ia 'e Sea, ko hono 'omai pē eni ke fakamā'opo'opo ke fekaukau'aki 'a e Minisitā 'o e 'aho ko ia mo e Pule'anga 'o e 'aho ko ia mo e visione 'o e 'aho ko ia, pea mo e fatongia 'e fakahoko 'e he *CEO* 'o e 'aho ko ia. Ko e fehu'i, te tau tuku ke fai 'a e loto 'a pēnolo (*a*)? pē ko e loto 'a pēnolo (*b*), pē ko e loto 'a pēnolo (*c*) pē ko e loto 'o e Minisitā. He 'oku 'osi mahino mai heni ia 'oku pehē mai 'e (*a*) ia ko fika 'uluaki ia 'oku 'uluaki, pehē mai 'e (*b*) ia ko fika 2 ia 'oku 'uluaki, pehē mai 'e (*c*) ia ko hai ia, ko e taimi ko ē *rank* ai ko ē ko ē 'enau fika 2 mo e 3 'oku to e fetō'aki kehekehe pē, 'a ia 'oku mahino mai leva ia 'a e taau ko ē 'a e fo'i toko tolu ke nau fekoekoe'i mo pole mai ki he fatongia. 'A ia ko 'eku 'uhinga ia 'eku pou pou ki heni Sea, tuku ki he Minisitā ke ne aofangatuku 'a e toko tolu. He 'oku nau sai kātoa, 'a ia ko e 'uhinga ia 'eku pou pou ko eni ko ē 'i he pongipongi ni, 'oku 'ikai ke pehē ke 'i ai ha taha 'i he toko tolu 'e to e homo hifo ke ki'i ta'etaau, kuo 'osi unuunu kotoa tau pehē kapau na'e toko 21, ...

<005>

Taimi : 1035-1040

'Eiki Tokoni Palēmia : 'a e tohi kole ma'i. 'Osi tuku'i kitu'a e fika 21, tuku'i mo e 20, tuku'i hifo mei he 15, tuku hifo mo e 10, tukutuku kotoa kitu'a, 'o tau ha'u ai 'o ma'u 'a e toko 3.

‘Oku ou talaatu, Sea, kapau ‘e kehekehehe e ‘ū pēnoló, ‘oku tipeni pē ia mei *he opinion* ‘o e tokotaha pēnoló. He kapau ko e pēnoló ko eni ko ē ‘o e ‘aho ko iá, ‘e fai ‘enau tu’utu’uni, kae toe hū mai ha pēnoló kehe, ‘e kehe pē e olá ia. He ‘oku tipeni pē ‘a e olá ia pea mei *he personal opinion* mo e taukei ‘a e toko taha fai fakamaaú, ‘a ia ko ē na’ a ku lava ki ai anenaí. Ko e ongo ‘initaviu ko ē ‘e 2 na’ a ku kau atu ki aí, na’ e kehekehe pē e ola ia ‘o e ngaahi pēnoló.

Lord Nuku : Ki’i fehu’i, ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu?

Lord Nuku : Kole pē mu’a. ‘Ikai ko e ‘ai pē ‘e au ke u kole ke ki’i fehu’i mai pē ke fakama’ala’ala mai koe’uhí ko ‘ene me’a ko eni fekau’aki pea mo e pēnoló. Ko e ‘ai pē ke u ki’i fehu’i atu, pē ko hai ‘oku ne fili e kau pēnoló? Ke fakama’ala’ala mai pē. Mālō Sea.

‘Eiki Tokoni Palēmia : ‘Oku fokotu’u ‘e he *PSC*, pea ‘oku ‘i ai pē ‘enau *consultation* pea mo e ‘Eiki Minisitā. Ka ‘oku anga mahení, ‘e faka’apa’apa’i pē e fokotu’u ‘a e *PSC*, he ko e kakai ko e ‘e fokotu’u mai ‘e he *PSC*, ko e kakai e ia ‘oku taau, te’eki ai ke fokotu’u mai ‘e he *PSC* ia ha kau fakamaaú ‘oku ‘ikai e fu’u taau. ‘A ia ‘o fai ai ko ē, manatu’i ‘oku fai foki e *shortlist*, pea neongo ‘oku ‘i ai ‘a e *consultation* ‘a e ngaahi fakakaukaú, ‘o ‘ikai ke pule’i ‘aupito pē ia ‘e he Minisitā. Sai, ko ‘eku poini ‘a’aku ia ke tau foki ki he toko tolu, ‘a e tu’unga taau mo fekoekoe’i ko ē ‘a e toko tolu, ke nau taau kotoa ke nau fakahoko fatongia. Te tau fai ki he lau ‘a e pēnoló A, pē ko e pēnoló ... He kuo ‘osi mahino eni kiate au, ‘a ē ko eni na’ a ku ‘uhinga atu ki aí, na’ e ‘osi fetō’aki kehekehe pē ‘a e ‘ū olá ia. ‘E toki mahino pē. Te u fakatātā pē. Ko ‘eku fuofua *CEO* ko ē ko ē na’ a ku fuofua fokotu’u ko eni ko ē ki he ‘eku Minisitā Takimamatá, na’ e mahino pē e mavahe ia ‘a e toko taha ko iá. Na’ e *unanimous* pē e ola ia ‘a e kau fakamaaú, pea ‘omai ko ē ki he motu’a ni, pea u, ‘osi mahino pē. Ka ‘e tātaaitaha ha hoko ha ‘initaviu, ‘e pehē ke fu’u mavahe ‘aupito ha tokotaha. Ko e natula ko ē ko ē ‘o e ngaahi ngāue ko ení, ‘oku fe’au’auhi. Pea nau ha’u ko iá kuo nau taau kātōa. ‘A ia ha taha pē he 3, kuo ‘osi taau pē ia. Ka ko ‘eku fokotu’u atu ‘e au ia, Sea, koe’uhí ko e mahino ko eni ko ē ko ē, ko e ngaahi pepa ko eni ko ē ‘oku fai ai ‘a e fakamaaú, ‘oku sivisivi’i faka’eketēmika, he tu’unga fakaakó, sivisivi’i fakataukei ngāue, sivisivi’i ‘i he me’a kotokotoa pē ‘e fai ai e sivi. Kiate au, ko e kongā pē ia ‘o e me’asivi ke sivisivi’i’aki e *CEO*.

Oku ai e fatongia mafatukituki ‘o e *CEO* ke tali angi ki he Pule’anga ‘o e ‘aho ko iá, mo hono visionē, mo hono ngaahi ‘asenita. Pea ‘oku ma’u ia ‘e he ‘Eiki Minisitā ‘o e Potungāue ko iá, hono fakafēhokotaki, fakafēkaukau’aki ke tau tali angi ki he Pule’anga ‘o e ‘aho ko iá. Pea ko ia ‘oku ou pehē ai. Ko e taimi ko ē ‘oku ‘alu ai ki ha tu’unga ‘oku fekoekoe’i e toko tolu, tuku ki he ‘Eiki Minisitā ke ne aofangatuku. Ko ‘eku poupou atu ia, Sea.

Mo’ale Finau : Sea, ko ‘eku ki’i fehu’i atu pē ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : ‘E 12, tau toki fehu’i pē he’etau feme’a’akí, kae tuku e fo’i laumālie e *DPM*, he tā ne’ine’i ke puli e lelei ia, ko ‘ene toki me’a mai he ‘aho ni. Me’a mai 16.

‘Akosita Lavulavu : Tapu pea mo e ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. Fakatapu heni ki he ‘Eiki Palēmiá, mo e Hou’eiki Kapinetí. Fakatapu foki heni ki he Hou’eiki Nopelé. Pehē foki ‘eku

fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, mālō mu'a ho'o laumālie lelei ki he pongipongi ni. Pea 'oku fakafiefia ma'u pē, Sea, e vakai atu ki he Feitu'u na 'oku ke fofonga malimali. 'Eiki Sea, 'oku ou fie malanga atu pē 'i he kupu ko eni 'oku tau lolotonga 'i aí. Kupu 2 (a) pea mo e liliu fo'ou (b) ki he (c), pea mo e liliu fo'ou kuo fokotu'u mai ke liliu 'a e kupu 13 'o e

Lord Tu'i'āfitu : Ki'i fakatonutonu atu, Sea, fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele. Ko e fakatonutonu eni, 16.

Lord Tu'i'āfitu : Ko e fakatonutonú, fakamolemole pē, Fakafofonga Vava'u 16. 'Oku ou kei nofo he fo'i mālie e me'a 'a e Minisitā 'o e Fakalotofonua, he'ene hanga 'o fakamaama mai. He na'e kau he kau Komisoni ko 'ení, 'o e fa'unga 'o e liliu 'o e Lao .. Mahino mālie ange kia au, ka 'oku te'eki ai ke 'osi 'ene me'a.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele, Nōpele. Kātaki Nōpele ko e fakatonutonú he me'a 'a e Fakafofonga 'oku lolotonga me'á, pea kapau ko ho'o fakatonutonu koe kimui, pea ke fakamolemole Nōpele 'o ki'i me'a hifo ki lalo. Me'a mai 16.

Lord Tu'i'āfitu : Sea, ko e malanga ia na'e fai 'e he Tokoni Palēmia, ka ko e huluhulu 'o e fakatahá, na'e fai 'e he Minisitā. Mālō Minisitā.

'Akosita Lavulavu : Faka'apa'apa lahi 'aupito ki he 'Eiki Nōpele pea mei Vava'ú, ka 'oku 'ikai ke u tui na'e'i ai ha me'a na'e hala he'eku fakamalanga atú, Sea. Kaikehe, Sea, ko e kupu 2 kupu si'i ...

<006>

Taimi : 1040-1045

'Akosita Lavulavu : ..a.. ki he c pea mo e liliu fo'ou kuo fokotu'u mai ki he liliu 'a e Kupu 13 'o e Tefito'i Laó, pea mei he'ene tu'u lolotonga. 'Eiki Sea, ko e liliu ko eni, kau eni ha liliu mahu'inga 'aupito, pea 'oku ou poupou lahi 'aupito ki he liliu ko eni. 'Oku hanga 'e he fo'i liliu ko eni, 'o fakahā mai heni 'a e mahu'inga ke lālanga mo ngaohi 'a e vā fengāue'aki 'o e PSC, ko e CEO pea mo e 'Eiki Minisitā ke fakapapau'i 'oku 'osi 'i ai 'a e femahino'aki, *consulation* pea to e tali, pē ko e loto ki ai, *approve* 'e he 'Eiki Minisitā ha taha ke ne hoko ko e CEO 'o e Potungāue ko ia. 'Eiki Sea, 'i he lolotonga ni, ko e CEO 'oku taliui ki he PSC pea mo e Potungāué, koe'uhí, he ko e PSC 'oku *hire* kinautolu pea to e *fire* 'a e kau CEO.

Ko e 'Eiki Minisitā, talu ui ki he feitu'u 'e tolu. 'Uluakí, tali ui ki he kakai e fonuá, kakai ko ē na'e fili mai ia ki Fale Aleá ni. Uá, taliui ki he'ene fuakavá, pē mo e Potungāue 'oku ne fakahoko fatongia aí. Pea tolú, taliui ki he Fale 'eikí ni. Pea 'oku ou tui Sea, ko e fo'i fakalelei ko eni ki he fo'i Lao ko eni, pea mo e ngaahi kupu ko eni, 'e lava leva heni Sea ke taluui 'a e CEO ki he PSC pea mo 'ene Potungāué, taliui ki he'ene Minisitā, pea to e taliui ki he kakai 'o e fonuá, 'a ia ko e 'uhinga ia 'oku tau 'i heni kotoa aí Sea, ko e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e kakai ko eni 'a e fonuá, pea mo e kakai na'a nau fili mai kitautolu ki hení. 'Oku ou tui Sea, kapau 'e lava 'oku hanga leva 'e he fo'i me'a ko eni 'o *connect* 'a e PSC, CEO pea mo e Minisitā, pea malava leva Sea ke

nga'unu 'a e ngaahi ngāue kimu'a. Lava ke tau ma'u ha ngaahi,.. nau ma'u ha ngaahi vīsone tatau. Pea 'oku ou tui 'oku kau lelei eni ki he kakai e fonua.

Ka u fakatātā 'aki pē eni Sea. Ko e ta'u kotoa pē, 'oku tau ō kitautolu Fakafofonga 'o e Kakaí fakataha pea mo e Hou'eiki Nōpelé 'o 'a'ahi faka-Fale Alea ki he 'etau ngaahi vāhengá, pea 'oku 'omai 'a e ngaahi lipooti ko iá ki he Fale 'eikí ni. Pea kapau te ke fakatokanga'i Sea, 'i he ta'u kotoa pē, ko e tangi tatau mai pē 'a e kakai 'i he me'a tatau ai pē 'i he ta'u kotoa pē. Ko e hala, ko e vai, ko e hā mo e hā fua 'a e ngaahi me'a ko ia. Pea 'oku ou tui Sea, 'e lava leva heni ke ngāue leva 'a e Fale Aleá, kau Fakafofonga *I mean* 'a e kau Minisitā pea mo e kau *CEO* ki he ngaahi fiema'u vivili ko eni ko ē 'a e kakai, pea nau faka'aonga'i 'enau lipooti ko ia 'oku fakahū mai ki he Fale 'eikí ni, kae'oua 'e 'ave 'etau lipooti 'o fokotu'u 'i tu'a hé, kae 'ikai ke fai ha ngāue ki ai. Pea 'e si'isi'i leva 'etau ōmai 'o longoa'a 'i he Falé ni Sea, 'i he ngaahi tangi mai ko ia 'a e kakai. 'E lava leva ke ngāue fakataha 'a e 'Eiki Minisitā mo e 'Eiki *CEO* ki he fiema'u vivili 'a e kakai, kae 'ikai ko e fiema'u 'a e Potungāue. Ko ia Sea 'oku ou pou pou lahi 'aupito au ia ki he fo'i Lao ko ení, pea 'oku ou tui 'e sai 'aupito eni ki he anga 'a e fononga 'a e Pule'anga ko ení, pea fakataha mo kitautolu, pea lava ke tau ngāue fakataha. Ke lava ke nga'unu 'a e fonuá ki ha tu'unga 'oku to e lelei ange, pea lava ke fiefia 'a e kakai. Ko e me'a ia 'oku tau 'i heni aí Sea ko e kakai. Pea ko e fiefia pē 'a e kakai, fiefia 'a e toenga 'o e fonuá, pea lava ke tau fakasi'isi'i leva 'a e ngaahi longoa'a kotoa 'oku fakahoko 'i he Falé ni Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Akosita Lavulavu : Pea 'oku ou faka'amu Sea, ke taimi ko ē 'oku pehē mai ai ke tau hiva he fo'i Himi ko ē, pea tau hiva kotoa he fo'i Himi tatau, kae 'oua 'e pehē mai 'a e Pulé ke tau hiva he Himi ko ē, tau hiva atu tautolu ia he fo'i Himi kehe. Ko ia ai Sea, 'oku ou fokkotu'u atu, ke tau tali ā mu'a 'a e fo'i Lao ko ení, mahino 'aupito eni ia. Mālō Sea.

Lord Tu'i'afitu : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'i'afitu : He na'a ku ki'i *signal* atu 'anenai ki he me'a mālie 'a e Minisitā Fakalotofonuá. 'Oku ou mālie'ia he me'a 'a e Fakafofongá, ka ko 'eku fehu'i. Kapau 'e fengāue'aki 'a e Minisitā pea mo e *CEO* 'oku hala ia ki he Tu'utu'uni pea mo e Lao 'a e *PSC*, ko hai 'ia naua 'e tulí, 'i he'ene fakalao. 'E tuli 'a e *CEO* pē ko e Minisitā 'e tulí kapau 'e fengāue'aki ke fai e taliui 'a e *CEO* ki he Minisitā. Ko hai 'e tuli 'ia nauá, kapau ko e *direction* 'a e Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ka u ki'i tokoni atu...

Sea Kōmiti: Nōpele ke tali 'a e tokoni ...

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Ko 'ene fehu'i mai pe 'oatu leva ha tali ...

<008>

Taimi: 1045-1050

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni ‘a e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u tali atu e, ho fehu'i, 'oku ou fehu'i foki ke fakamaama atu.

Lord Tu'i'āfitu: 'Oku maama ange pē kiate au 'a e tali 'a e Vava'u 16 he na'e toki 'osi eni 'ene me'a 'oku mahu'inga ange fengāue'aki 'a e Minisitā ia mo e *CEO*. Fēfē leva kapau 'e fakatonutonu mai mei he Lao 'a e Ngāue faka-Pule'anga he *PSC* 'o ngāue'aki ko ia ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u 'oatu 'eku ki'i tokoni.

Lord Tu'i'āfitu: Ko hai 'ia naua 'e tuli?

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u ki'i tokoni atu, mālo ko ē 'oku ki'i fakangofua mai ke ki'i tu'u ke ne tokangaekina 'a e ni'ihī ko ē 'oku faihala. 1) 'Ave ki he *Ombudsman*. 2) 'Ave ki he 'Ateni Seniale. 3) 'Ave ki he Fakamaau'anga. Mou sio ki ai pea 'oku mou 'ilo 'e Hou'eiki 'a e mahu'inga ko ē 'Atita Seniale. 'Atita Seniale, 'oku ha'u ia *soon* pē 'oku to e lāunga'i ia pē 'ikai. Ko 'ene ha'u pē 'Atita Seniale 'o sio na'e 'ikai te ke muimui he *procedure, non compliance* ...

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io hala 'a e 'Ateni Seniale ia?

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ...

Lord Fusitu'a: Sea 'o hangē pē ko e fa'a lave 'a e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Lava atu au mālō Sea.

Lord Fusitu'a: Motu'a ni he uike ni, tau fa'u mu'a ha lao 'oku 'ikai ke pau ke fakafalala ke to e 'alu 'o fakamaau'i mai mei ha feitu'u, fa'u ha lao 'oku fakapotopoto pea malu pē 'iate ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, kātaki Nōpele toki fokotu'u mai ena ha'o me'a mai.

Mo'ale Fīnau: Sea, fakamolemole Sea ka u ki'i ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 12.

Mo'ale Fīnau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Sea ki'i fakahoha'a he te u ki'i lele atu au ki Ha'apai he ho'ataa ni fai e ki'i, 'oku 'i ai e ki'i ui 'oku ma'olunga. Sea, te u 'uluaki tali 'a e fehu'i 'a e Nōpele pea u toki hoko atu 'Eiki Sea. 'E fakatou tuli kināua. Tuli e *CEO* he Pule'anga, tuli 'e he kakai e Minisitā.

Lord Tu'i'āfitu: Fehu'i ka koe, founga Nu'usila ko ē na'a ke 'eke ko ē he *Parliament* pē ko e founga ...

Mo'ale Fīnau: 'Ikai ko 'eku tali ho'o fehu'i ko hai 'e tuli.

Lord Tu'i'āfitu: Tali mai ā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, te u ki'i tokoni atu ...

Mo'ale Fīnau: 'E tuli, 'e tuli 'e he ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Te u ki'i tokoni atu ki he, kātaki ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E, Minisitā 'oku ai ha me'a 'oku ke fie me'a ki ai?

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io mālie 'aupito 'a e me'a 'a e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ko 'etau Tu'utu'uni Ngāue Minisitā, 'oku 'i he motu'a ni ke ne fakahoko atu ke ke me'a mai 'i ha loto ki ai 'a e Fakafofonga lolotonga me'a.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko u kole atu kia koe Sea pē te ke ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ke loto ki ai ...

Mo'ale Fīnau: 'Oange ha'ane, 'oange ha'ane sekoni 'e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā. Sekoni 'e taha.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e faihala, 'e hangē ko e me'a ko ē 'a e me'a, he na'e motu'a ko eni na'e tuli au ia 'e he me'a, tuli au ia 'e he Minisitā he Pule'anga ko 'e ē, pea hanga 'e he kakai ia 'omai au ki heni.

Mo'ale Fīnau: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: He ē, sio ki he anga e fononga 'a e, 'a e fononga 'a e ...

Mo'ale Fīnau: Mahino ki he motu'a ni e tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, mālō.

Mo'ale Fīnau: Kai kehe ko 'eku, Sea, ko 'eku 'uhinga atu pē 'a'aku 'anenai ko e fehu'i mālie 'oku fai 'e he Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Tali mālie.

Mo'ale Fīnau: Ko e fehu'i mālie 'aupito 'Eiki Nōpele ko hai 'e tuli? Ko 'eku tali 'e fakatou tuli kinaua kapau 'e fakamaau'i he Fakamaau'anga kuo na mo'ua.

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ka u fakatonutonu au ko e *direct* mai 'a e tali ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a lōua mai pē ho'omo fakatonutonu.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e fakatonutonu 'oku mo'oni e me'a 'a e Palēmia, sai pē.

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu 'oku anga pehe ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Ikai ke tali e fakatonutonu ko eni 'e to e ngalingali ta'etali pē mo e fakatonutonu ko ena.

Lord Fusitu'a: Ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Mēmipā 'e tuli fakatoloua ka 'e mo'oni ia. Ko e, 'oleva 'oleva mu'a ke 'osi atu 'a e ...

Mo'ale Fīnau: Sea ko e 'uhinga 'ene tu'u hake he 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'ikai tali e fakatonutonu.

Mo'ale Fīnau: Mālō. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E 12 tuku mu'a ka u ki'i 'oatu e ki'i me'a ko eni.

Mo'ale Fīnau: 'Io.

Sea Kōmiti Kakato: Ke mou me'a ki ai ke 'ūhinga, ko e fo'i lea 'oku pehē, na'e fa'u e Lao *code* Vava'u 'i he 1961. Pea ko e fakatonutonu 'oku pehē Sea te u fakatonutonu atu.

Lord Tu'i'āfitu: Sea fakatonutonu, holomui e Vava'u *code* ki he taha valu tolungofulu tupu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 1839 mou ki'i me'a lelei hifo kau Vava'u. Ko 'eku 'uhinga eni ke mou mea'i 'a e me'a 'oku ui ko e fakatonutonu. Te ke me'a mai leva 'o me'a mai, Sea ko 'eku fakatonutonu 1839. Tonu ia fakatonutonu. Pea kapau leva te ke pehē mai, lolotonga ko ē malanga pea kuo hākahaka ai e, 'a e kakai 'o Tonga kalisitiane pea tu'u mai ha fakatonutonu 'o pehē, Sea 'oku 'ikai ko ha kalisitiane au ka ko e mosilemi au. Tangutu ki lalo 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ia. Me'a mai 11.

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu 'oku ta'emo'oni e, 'a e tali 'a e ...

Mo'ale Fīnau: 'Eiki Sea.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Mēmipa. Ko e fakatonutonu ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo ko e, nau toki ‘osi eni ‘eku fakahoko atu loea ko e *facts*.

Lord Fusitu'a: Ko e *facts* eni, na’e tuli e *CEO* he ta’u ni. Ka ‘oku ‘ikai ko e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘e 12.

Lord Fusitu'a: Talangofua e *CEO* ki he tu’utu’uni ta’efakalao e Minisitā.

Mo'ale Fīnau: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tangutu ki lalo.

Mo'ale Fīnau: Ko ‘eku fakakaukau ‘eni. Kapau te nau fakatou maumau lao ‘e tuli lōua naua kapau ‘e ma’u ‘oku na maumau lao ‘e he lao.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Mo'ale Fīnau: Tuli naua. Pea kapau leva ‘e ‘alu atu ‘ena, ‘a e lao ia, pea kapau na’e ...

<009>

Taimi: 1050-1055

Mo'ale Fīnau: ... tala atu ‘oku ‘ikai ke na maumau lao.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonú atu ‘Eiki Sea ki ho’o pehē ko ē ‘e tuli lōua. Ko e me’a ko eni ‘oku ‘omaí ‘Eiki Sea, ‘e tuli he ‘e Minisitā e Pule Ngāue. Ko e tokotaha pē ‘oku tulí ‘i he Lao ko ení.

Mo'ale Fīnau: Sea ko ‘eku tali ‘aku ki he fehu’i ‘a e Minisitā ko ē.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonú ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e, pē ‘ia (*a*) pē ko e (*c*).

Mo'ale Fīnau: Sai pē ka u hoko atu au. ... Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Pea tuku ā ē tulí ia.

Mo'ale Finau: ... fakakaukau'i. 'I ai pē fo'i poini 'e tuli ai kinaua, mo tautolu kātoa he Falé ni. Ko 'etau maumau'i pē Laó 'i ai pē fo'i poini *in time* te tau 'alu, 'api, tau foki, he ko e Laó ia 'oku pehē. Sea, ko 'eku hoko atu 'eku malangá 'aku 'i he Lao ko ení.

Lord Nuku: Sea te u fakatonutonu atu ki he Falé ni, 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu atú na'e 'atu 'e he Fakafofonga Nōpele Vava'ú. Ko e tali ia na'e 'oatu ko ē 'e he Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ā ki lalo Nōpele.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonú atu ia Sea 'oku sai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Mo'ale Finau: Sea tuku ke u faka'osi atu he'eku toenga minití 'Eiki Sea. Hou'eiki, 'oku ou fanongo ki ho'omou tipeití ko e fihi 'i he me'a ko ení ko e fihi pē ia he manavasi'i ki he fakaponé. Ko 'eku tānaki tu'unga kātoa mai, ko e fo'i manavasi'i ko ē hono 'ave ki he Minisitā na'a fakapone. Ko e me'a pē ia ko u fanongo ki aí. 'Ikai ke fai ha manavasi'i ia he *qualification*, he 'oku 'osi 'omai he 'e Tokoni Palēmia 'a e fo'i tipeiti ko iá kakato. Fo'i toko tolu nau *MA* kotoa, *qualify* kotoa ki he fatongiá. Ko e manavasi'í eni ia pē ko hai he fo'i kau tama mata'itohi ko ē 'e tolu 'e 'alu e Minisitā 'o talamai ko e tokotaha 'ē, ko e me'a ia 'oku fai ki ai e manavasi'í. Sea, pea 'e 'oatu 'eku ki'i fakamaau tuku ai ke meimei ke fakahu'uhu'u mei ai ha'aku faitu'utu'uni Hou'eiki, ki he Lao matu'aki mahu'inga ko ení.

'Oku pehē ni 'Eiki Sea, nounou pē. Ko e sisitemi kotoa pē 'i he māmaní ha feitu'u, kuo pau ke 'i ai e tokotaha faka'osi ke ne hanga 'o *check* pea fai 'ene laú ko e hā e me'a 'oku hokó. Kātoa pē ia, ha fonua pē, a'u ki he fāmili, a'u ki he siasí. 'E mate kotoa pē ki he tokotaha ke ne hanga 'o talamai 'oku ke hala. Ha'u e Pule'angá ko ení 'oku nau fokotu'u mai ko e founga eni 'e lelei taha 'e lava ke mau fakahoko ke hanga 'e he founga ko ení 'o 'ave 'a e me'a ko ē na'e hanga 'e he kakai e fonuá hilifaki mai ki homau umá ke mau ō fakahokó. Pea ko 'emau kolé, ko 'eni, 'e hoko ia 'i he me'a, 'i he Lao ko ení. Sai, te u faka'osi'aki e me'a ko ení 'Eiki Sea. Fo'i toko tolu pēnolo 'e tolu nau loto, nau ha'u 'o fai 'enau fakamaau kehekehe.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kapau 'oku, ko 'eku 'eke, ki'i, 'e sai pē ke u fehu'i pē au ki he Feitu'u na pea ke tali mai pē 'e he Feitu'u na.

Mo'ale Finau: Sai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Fehu'i.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku fehu'i pē au ki he Feitu'u na ho'o pehē, ho'o me'a maí. Ko e fo'i Lao eni 'e sai ia ki ho'omou kolé.

Mo'ale Finau: 'Ikai ke u 'uhinga pehē au Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Io mahalo pē 'oku 'ikai ke ke manatu'i mahalo ka 'oku mau,

Mo'ale Finau: Ko e Lao ko ení,

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku mau fanongo atu pē.

Tui Pule'anga ko eni ko e fatongia mafatukituki tukumai kia nautolu mei he kakai

Mo'ale Finau: Ki he Lao ko eni 'oku tui e Pule'angá ko eni na'e hilifaki mai 'e he kakai honau umá 'a e fo'i fatongia mamafa. Ko e fatongia mafatukituki. Hou'eiki, mo moutolu pē, 'oku 'i ai ho'omou ngaahi *estate* ho'omou ngaahi hā, tofi'a mo homou kakai. 'Oku hilifaki mai 'e he kakai ko iá 'i homou umá ke mou faitu'utu'uni ki ha Lao he ko e Lao kotoa pē 'Eiki Sea 'i he tui 'a e motu'a ni, 'oku totonu ke ne 'omai e mata'ikoloa ke fakakoloa'aki e fonuá. Ko e 'uhinga ia e fa'u Laó. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea 'i he fai fakamaau 'a e motu'a ni 'oku pehē ni. Māhanga kátoa e 'ū tipeití. He 'oku tipeiti lelei mai e kau tama ko ē 'omai 'enau 'uhinga. Talamai 'e he ni'ihia, talamai angé 'e ha taha pē he 'ikai ke, he'ikai ke kākā 'a e pēnoló, he'ikai ke kākā 'a e *PSC*. Talamai angé 'e ha taha pē na'e haohaoa e fo'i *process*. Lava pē ke haohaoa 'Eiki Sea, lava pē 'ikai ke haohaoa. 'Oku ne fakamo'oni'i 'e ia ko e *humanity* ko e fa'ahinga 'o e tangatá 'oku vaivai. Pea 'oku pehē ni leva 'eku fakamā'opo'opo 'Eiki Sea. 'I he'ene vaivaí, kuo pau leva ke tau foki kotoa 'o tuku ki ha fakamaau aofangatuku ki he kakai 'o e fonuá. Talamai angé 'e ha taha pē 'oku hala. Ko hai 'e tonu 'ene fakamaau?

Tevita Lavemaau: Ko au 'oku ou tala atu 'oku hala.

Mo'ale Finau: 'Io talamai eni ia 'oku hala.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga, mou ki'i kātaki pē 'o, 'ikai ke fiema'u ke mou me'a noa'ia hake.

Mo'ale Finau: Sea, tuku ke u to e fakaongo atu e me'a ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai, hoko mai 12.

Mo'ale Finau: Talamai angé 'e ha taha 'e tonu ange 'etau tu'utu'uni 'i he me'a ko ē 'oku nofo 'i he loto 'o e kakai.

<001>

Taimi: 1055-1100

Mo'ale Finau: ... Hou'eiki tau tukuange 'a e Pule'anga 'o e 'aho ní. 'Afē pē toe pē ta'u 'e ua ta'u 'e tolu, ha'u leva kitautolu ke tātāiku.

Sea 'oku 'i ai e ki'i me'a ko u tokanga ki ai 'Eiki Sea 'a e me'a ko eni ko e *opposition*. Ko e *opposition* pē ko e fakaanga 'oku 'ikai 'uhinga ia ki he motu'a ni ia. 'Oku 'ikai 'uhinga ia ke u ha'u au 'o talaatu e me'a ke faí. 'Oku 'uhinga ia 'Eiki Sea ke u ha'u au 'o talaatu ko e me'a ē 'oku ou tui ki ai. Ko 'eku *policy* 'aku hangē ko e me'a ko eni 'a e Nōpele. Mālie'ia au he Nōpele Niua ka ko e kátoa e 'ū me'a ko iá Nōpele ko ho'o *policy* ia 'a 'au. Tau'atāina ke ke fokotu'u ho'o *policy* 'i he Fale ni 'i ho'o miniti 'e 10 'atu he lao. Ko 'ene 'osi pē ko iá ko 'etau 'osi ia. 'Oku

pehē, ‘oku mea’i pē he Nōpelé ‘oku pehē pē ko e anga pē ‘ene fakakaukau ‘a’ana ia. ‘Oku ‘ikai ke to e pehē atu ia, Pule’anga ‘ave me’a ki he kakaí. ‘Oku hala ia he ‘oku ‘ikai te ke Pule’anga koe ia. Ka ‘oku tonu ke ke pehē ‘oku ou fokotu’u atu Hou’eiki Pule’anga kakaí tonu ia. Ko hai te ne fakamaau? Fanongo e kakaí mei tu’a ko e ua, ‘ave kātoa ho’o *opposition* ‘ave ki ai pea mou ‘alu ... pea fili pea mou ha’u leva ‘o talamai, CEO ki hē foki mo ‘ene ...

Tēvita Lavemaau: Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fika 12 ...

Mo’ale Finau: Ko e hā ho’o fakatonutonu ?

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Tēvita Lavemaau: Sea ko e fo’i malanga eni ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane felāve’i ‘a’ana mo e laó. Kupu fē ‘oku malanga ki ai ?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo.

Mo’ale Finau: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘ikai ko ha fakatonutonu ia.

Tēvita Lavemaau: Ko e fakatonutonu he ‘oku mamahi hoku telinga Sea.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku malanga ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a koe.

Mo’ale Finau: Sea ko ‘eku malanga he ko ‘etau poini ko e pehē ‘e ...

Tēvita Lavemaau: Fai ho’o tu’utu’uni Sea. Ke tuku pē koe ho’o kakaí ko ē ke faifaitēliha pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a ki lalo. Tēvita me’a ki lalo.

Tēvita Lavemaau: ‘Ai pē mo ‘omai ha’aku ki’i faingamālie ke u lea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatokanga fika ua, fika tolu. Me’a ki lalo.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oua te ke ue’i au ke u ala ki he lao.

Tēvita Lavemaau: Ala pē koe ki he lao Sea he ‘oku tau ngāue pē ko eni he laó. Tau ngāue pē ko

eni ngāue ki he lao.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi fakatokanga fika ‘uluaki, fika ua, fika tolu. Sātini taki ‘a 11 ki tu’a.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea. Tapu pē mo e Feitu’u na. Me’a ka mau ki’i tokoni atu. ‘Oku ‘ikai ko e founa ia ‘etau ngāue na’a faifai pea tau mo’ua ai. Fika ‘uluaki ...

Mo’ale Finau: Sea tuku mu’a au ke u malanga.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi fakatokanga fika ‘uluaki.

Lord Tu’ilakepa: Fakafofonga, Fakafofonga Tī Lavemaau pea tau foki leva ‘o Fale Alea ‘o fai ho’o tu’utu’uni ai. ‘Oku ‘ikai ko e founa ena ki he Sātini na mo mo’ua lōua ai mo e Sātini.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tuku ki tu’a ...

Lord Tu’ilakepa: Tau foki ki he’etau ngāue ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga.

Mo’ale Finau: Sea tuku ke u hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Faka’osi mai koe kau toki foki au.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke tonu ke fai ha hoha’a ia ki he me’a ko eni. Mou ō sio he fale ngaahi Fale Alea ‘Isileli ‘oku taki taki fakaminiti pē. Tu’a, ha’u. Ne ‘osi tuli au he Sea e Fale Alea ko ē. Ko e fuofua tokotaha eni na’e tuli ki tu’a. ‘Ilo’i lelei he Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga me’a mai koe ho’o poini.

Mo’ale Finau: Ko ia ‘ikai ko u hanga ‘o tokoni atu ke ‘oua te tau hoha’a. Ko ‘ene hoko pē me’a, tu’a, foki. ‘Oku pehē ‘etau fononga ki he temokālati. ‘Oua te mou hoha’a. Me’a Fakafofonga me’a ki tu’a.

Tēvita Lavemaau: Me’a koe he ‘oku ‘ikai te ke Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai 12.

Mo’ale Finau: Hou’eiki ko u kole fakamolemole atu kapau ‘oku ...

Lord Tu’i’āfitu: Sea kau ki’i fehu’i pē ‘oku mālie ‘a e me’a ‘a e fakamaama ‘a e Fakafofonga. Sea ko ‘eku fehu’i, kapau ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Hou’eiki tau mālōlō ai.

(Na'e mālōlō 'a e Falé.)

<002>

Taimi 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou ki'i kātaki pē kae fakahoko atu 'a e ki'i me'a ko eni, ko 'etau 'oange pē kia 12 ke me'a mai ki'i miniti 'e 3, pea hoko mai kia Nōpele 'a 'Eua, pea kapau te tau maa ai pea tau toki, 'io, 'e toki hoko atu kia tokotaha 'e toki fakamuimui mai 'a e Minisitā ha'ana 'a e lao.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, miniti pē 'e tolu. Hou'eiki 'oku ou ongo'i 'a e me'a ko eni 'i he mōmeniti ko eni hou'eiki 'oku ta u 'osi tui tatau pē kitautolu. 'Osi tui tatau pē kitautolu 'oku 'i ai 'a e tāketi ke tau a'usia 'e he Fale Alea, tēpile 'a e hou'eiki, tēpile 'a e kakai mo e kau Minisitā. 'I ai pē ki'i fo'i taimi 'i he'etau fononga mai 'Eiki Sea, hangē 'oku ta u māvahevahe, kā 'oku 'i ai 'a e ui ke tau foki 'o sio ki he tāketi, ke a'u 'a e lelei kotoa pē ki he kakai 'o e fonua, kakai ho mou ngaahi 'esiteiti, mo e kakai homau ngaahi vāhenga, te nau 'inasi kotoa pē.

Ko e *policy* kotoa pē 'a e Pule'anga 'o e 'aho ko honau lelei taha ia, pea 'oku totonu ke pehē, 'oua na'a ha'u ha Pule'anga ia 'o fatu ha *policy* mo ha 'āsenita 'oku kākā, hala ia. Pea 'i he 'ene pehē hou'eiki 'oku ou ...

<005>

Taimi : 1125-1130

Mo'ale Finau : fakakaukau ki he me'a ko eni, ko 'etau ngāué, ko 'ene tafē, ke tafe 'o a'u, ki he kakai e fonuá. 'Ikai ke 'i ai ha taha ia 'e ha'u ki he Fale ni, te ne talamai 'e ia 'oku ngāue ia ke tafe, pea tafe pē 'o mutu, ke 'oua 'e a'u. Pea 'oku fatu leva mei ai e Lao mo e *policy*, 'uhinga pē e taha, ke tafe. Hou'eiki, kuo u lele atu i Popua he 'aho atú. 'Alu pē he halá, 'ou sio ki he faka'ofá. Ko 'eku talanoa ki he tafē, ko e tafe ke a'u. Hou'eiki Pule'anga, tau kamata ha 'epoki fo'ou. He 'oku mo'oni e hu'uhu'ú, 'e lava pē o mo'oni. Ka ko 'eni, ko e lea na'e fai 'e *Winston Churchill*, 'o Pilitānia, na'e pehē. Fakamolemole pē Hou'eiki. Ko e sisitemi 'e taha, ko e *The best of the worst*. 'A ia 'oku ne talamai 'a e fo'i sisitemi 'o e *Democracy*. Ko e 'uhingá he 'oku pehē ni, ko e *monarchy*, ko e *communist*, mo e *socialist*, 'oku nau *imperfect* kotoa. He ko e sisitemi pē ia 'a e 'Otuá 'oku haohaoa. Pea ne hanga leva 'e he tokotaha ko eni 'o fokotu'u mai e ki'i fo'i sisitemi ko 'eni. Ko e lelei taha ia 'i he kovi tahá. 'A ia 'oku mahino 'oku kovi kátoa e 'ū sisitemí. Ke 'oua na'a polepole ha taha ke ne pehē, ko au 'oku haohaoa, ko au 'oku haohaoa. Ko ia, Hou'eiki, ko e *policy* ke a'u. Ko hai te ne fakaa'ú? Na'e 'i ai e fakamalanga 'anenai 'a e Minisitā, fakaa'u ia 'e he *CEO*, he ko ia 'oku nofo he *technical*, ngaahi tekinalé. Pea kapau leva 'e 'alu atu e *policy* ia 'o ngata, Hou'eiki. 'ikai ke to e 'i ai ha 'uhinga mālie 'etau 'i he Fale ko eni. Ō tautolu ki hotau 'apí 'o fai ha'atau ngāue. He 'oku tali mai e kakai ke tafe ke a'u, 'a e me'a ko ē 'oku tui e Pule'anga 'o e 'ahó, ko e lelei ia, ke a'u kiate kinautolu.

Ko ia ai, Hou'eikii, 'oku ou fakakaukau ki he me'a ko ení. Hou'eikí, 'oku ke fili ho'o kau matāpulé. He 'ikai te u 'alu atu au 'o kaunoa, ke u pehē atu au. Ha'u koe, matāpule koe kia Havea. He 'oku 'ilo lelei pē 'e Havea ia 'a e kau matāpule ko ē, 'a e ko ē 'e ngāue mo iá. Ke fo'i *concept* ko iá, ko e fo'i *concept* fakamāmanilahi, fo'i *concept* faka-'Otua.

Lord Fakafanua : Sea, 'oku ou faka'apa'apa atu ki he Fakafofonga mei Ha'apai, ka 'oku ou fie fakatonutonu 'ene fakatātā. He 'oku hala 'aupito, pea 'oku ne takihala'i e Hou'eiki ko eni e fonuá.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, Fika 2 'o Vava'u, 'o Ha'apai.

Lord Fakafanua : Ko e kau matāpule ko eni e kau Hou'eiki ma'utofi'a, 'oku 'ikai ke pule'i kinautolu ia 'e he Lao 'a e PSC. Ko 'eku fakatonutonu ia.

Mo'ale Finau : Sea, 'oku ou tali 'e au e fakatonutonu. Sio, 'ou totonu pē ke 'ai mo tau tali e fakatonutonu. 'Oku ou tali 'e au e fakatonutonu, 'Eiki Sea, ka ko e 'uhingá he 'oku ou malanga au mo fakatātā. 'Oku fakatātā e fo'i *concept*.

Lord Fakafanua : Sea, 'oku ou fakatonutonu atu 'ene fakamalangá. 'Ai mai 'ene fakatātā ki he Laó, 'oku hala 'ene fakatātā.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

Mo'ale Finau : Tuku ā ia. Hou'eiki, 'osi 'eku minití 'aku. 'Oku ou 'ofa atu kia kimoutolu, Hou'eiki. Mālō ho'omou kei matua'i e fatongiá. Lea e kakai, mo e hā, mo e hā. Hou'eiki, ko e Lao ko eni 'oku 'omai pē ke tokoni kia kimoutolu mo kinautolu fakataha, fakakātoa. Ko ia ai 'i he'ene pehē, 'oku ou fokotu'u atu, 'Eiki Sea, ke tau pālotti mu'a he Lao ko eni. Ke takitaha fakahaa'i ā 'ene tuí, pea tuku ā 'a e ngaahi *policy* ko ē 'oku ou *opposition* 'aki, to'oto'o 'o fa'o, he 'oku fanongo mai e kakaí. Koe fili he 2021, te u 'alu atu mo 'eku *policy* 'o talaatu. Kakai, fakafoki e CEO ke 'alu pē ki he PSC. Pea o e kakai ki he puha fakapālotti 'o nau fili ai. Pea kapau te u fili, ko 'eku hangatonu pē

'Eiki Tokoni Palēmia : Sea, fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, DPM 'o fakatonutonu.

'Eiki Tokoni Palēmia : Ke ki'i *realise* pē e malanga mālie ko eni. 'Oku 'ikai ko ha feinga eni ke to'o e CEO mei he PSC. 'E 'i he PSC pē. Ko hono fakamahino pē 'o e fo'i 3 ko eni kuo nau 'osi kulokula 'aho;'aho 'enau fai fatongiá mo 'enau taaú. Ko hono fakamahino pē, ke 'i ai ha le'o 'o e Minisita 'i hono filifili 'i he taimi ko ē 'oku pehē mai 'e pēnolo A ia, ko me'a ia 'e 'uluaki, pehē mai 'e pēnolo B ia ko me'a 'e 'uluaki. Pea kapau te tau fokotu'utu'u mai e kau pēmolo 'o toko 20, ko e 20 ai pē e *opinion*. Ko e feinga ko ení, ke tukutuku mai 'etau ngāue, 'o mai ki he Minisitā ke tau fakanounou, ke ne aofangatuku 'a e toko 3. Mālō.

Mo'ale Finau : Ko ia, 'Eiki Sea, 'oku ou tui ki he fakatonutonu ko ē. Ko e policy e 'a e Pule'angá. Tau pālotti ai he *policy* ko ē. Kapau 'oku 'i ai ha'aku me'a kehe, Hou'eiki, tau ki'i

pine hifo. Toe pē e ta'u 'e tolu pea tau a'u, pea 'e melino e lele 'a e fonua ko eni. 'Alu. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

<006>

Taimi : 1130-1135

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki, kātaki ko e ngaahi nima eni 'oku me'a ki 'olunga, kau 'oange mu'a ki 'Eua ki he Fakafofonga Nōpele 'o 'Eua.

Lord Nuku : Sea, 'oku ou faka'apapa pē ki he 'Eiki Minisitā Lao ko ena 'e me'a hake. Kātaki pē na'a ngali fakafiepotu atu ki he Feitu'u na , kae 'oange mu'a 'a e faingamālie ki he Minisitā Lao.

Sea Kōmiti Kakato : Ko 'ene me'a mai pē 'a e Minisitā, ko 'ene fokotu'ú pē ko 'etau ... ka 'oku ou fakangofua atu ke mou me'a mai.

Fakamalanga he 'uhinga'i lea e Kupu 13

Lord Nuku : Mālō Sea, ko e anga pē e faka'apa'apa mo e faka'atu'i ki he 'Eiki Minisitā, ka ko ena 'oku ke me'a mai, ke u hoko atu au. Mālō Sea. Sea, ko e fakahoha'a 'a e motu'á ni 'Eiki Sea, te u fakahoha'a 'i he Kupu 13, 'a eni ko eni ko ē 'oku 'omai ke liliú, ka te u kamata pea mei he 'UHINGA'i Leá 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga'i leá, ko e 'uhinga ia ko ē 'Eiki Sea, ko e 'UHINGA'i Leá 'oku ne talamai, 'ikai faka-politikale. Pea ko e me'a kotoa pē hē 'oku faka-politikale, 'oku talamai 'e he 'UHINGA'i Leá 'ikai, ko e kakano ia e Laó 'Eiki Sea. Pea 'oku lahi e feme'a'akí he pongipongí ni, pea ko e feme'a'akí, ke kau e Minisitā Sea. Ko 'eku fehu'i atú 'Eiki Sea, 'oku faka-politikale 'a e 'Eiki Minisitā ? 'Io, sai pē kapau 'oku 'i ai ha tokoni.

Lord Tu'ivakanō : Ko e 'ai pē ke u tokoni atu ki ai. Tapu pē mo e Seá, mo e Kōmiti Kakato. Kapau pē na'a ke me'a lelei ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā Laó 'aneafi, ko e CEO ia 'oku 'ikai ke faka-politikale, ko ia ia 'oku faka-politikale, pea 'oku ha'u ia pea mo e taumu'a faka-politikale. Mahalo ko ia. Mālō.

Lord Nuku : Mālō. Fakamālō atu ki he tokoní, pea mo u fakamālō hangē ko e me'a ko ena 'oku fakamanatu mai 'e he 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Tongatapu. Ko e me'a ia 'a e 'Eiki Minisitā Laó, 'oku faka-politikale 'a e 'Eiki Minisitā Sea. Ko e kakano 'o e Lao ko ení, 'oku talamai 'e he 'uhinga'i leá 'ikai faka-politikale, kae hulu hake 'a e tau'atāina 'i he 'UHINGA'i Lea. Pea ko e me'a ia ko ē 'oku fai ki ai 'a e hoha'á 'Eiki Sea, kapau ko ia, 'oku 'ikai leva ke tau'atāina 'a e CEO 'i he kupu ko eni ko ē 'oku 'omai ko eni ko ē 'a eni ko ē ke tau hanga 'o fakatonutonu.

Mahu'inga ke tau'atāina tu'u 'a e Lao

'Eiki Sea, 'oku ou mālie'ia au ia he ngaahi feme'a'akí, 'i he fokotu'utu'u ko ia hono fili. Kamata mei he toko 9 pē ko e toko fiha, 'o foki hifo 'o a'u ki he toko 3, pea 'oku kole mai leva ke'uhí, ke

tukumai ki he 'Eiki Minisitā. 'Eiki Sea, ko e Lao ko ení, 'oku tu'u ai 'a e ngaahi taumu'a 'o e Laó ni. Pea ko e ngaahi taumu'a ko ia, ..1(a).. he ..4(b)..ko e tau'atāina. Tukuange ke tau'atāina. Ko e ..(b).. tuku ki he Laó ke ne hanga 'o fai 'a e fatongia. Pea ko e fakamuimui 'Eiki Sea, 'oku to e talamai pē ai, ko e fatongia ke fokotu'ú, ke ngāue totonu, ke to e tau'atāina pē 'Eiki Sea.

Ko e taimi ko ia 'oku tau hanga ai 'o 'omai 'a e Lao Fakatonutonú, ke to'o 'a e ..mo e .. kae loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Sea, 'oku 'ikai ke tau'atāina 'a e tu'u ia 'a e Laó 'iate ia pē. Pea ko e me'a ia 'Eiki Sea, kapau.. he ko e 'uhinga 'oku fai ai e hoha'á ia 'Eiki Sea, ko e Laó, 'oku sai pē 'iate ia pē, ko e ngaahi me'a ko ia 'oku hokó 'Eiki Sea, hūfanga he fakatapú, ko e me'a ia 'oku fai ki ai e tokanga. He 'oku 'i ai 'a e ngaahi mo'oni me'a, kuo hoko, koe'uhí pea 'oku tui 'oku maumau ai 'a e Lao ko ení.

Taukave hoko e maumaulao pea mahino mai 'ikai tau'atāina e Komisoni PSC

'Eiki Sea, pea 'oku makatu'unga ai. Ko e 'uluaki fakama'ala'ala 'a e Lao ko ení 'Eiki Sea, na'e me'a mai 'a e 'Eiki Palēmia. 'Osi eni e ta'u 'e tolu mo 'emau feinga'i ke lava e me'a ko ení, pea ko 'ene toki lavá eni. Ke'uhí ke fakalao'i, hano fakamālōloo'i ha tokotaha, (hūfanga he fakatapu).

<008>

Taimi: 1135-1140

Lord Nuku: 'Uhī ka tau 'ai ke mahino. Na'e 'i ai e me'a na'e hoko 'i he Potungāue Ako. Pea fai e fakatonutonu fakalao na'e 'ikai ke tali 'a e tokotaha ko ē na'e Pule Ngāue ke fokotu'u ka na'e hanga 'e he Hou'eiki Kapineti mo e fakatonutonu fakalao ko eni, hanga 'e he lao, lao ko eni 'o fakafoki mai 'a e tokotaha ko eni ke ne ma'u e fatongia. Pea fai ai 'Eiki Sea 'a e vālau lahi 'i he Potungāue Ako. Ka ko u tui ko e 'uhinga ko ē 'Eiki Palēmia 'osi eni e ta'u 'e tolu ko 'ene lava 'eni. 'A ia ko 'eku 'ilo'i kuo to e tuku ki tu'a e tokotaha ko eni 'Eiki Sea. 'A ia ko e Pule Ngāue ia 'o e Potungāue Ako.

Ko 'eku 'oatu pē 'e au ko e fakatātā. 'Oku lahi e ngaahi me'a ia 'Eiki Sea. 'A ia ko 'ene 'uhinga ko ia 'osi lava e fo'i, 'a e fo'i fokotu'utu'u ia ko ē ki hono fili ka koe'uhī ngalingali ko e tokotaha ko eni ko e hā ha 'uhinga pea 'ikai ke 'oange ai 'a e fatongia ki ai 'o fakatatau ki he pēnolo ko ē na'e fai 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai 'a e hoha'a 'Eiki Sea 'a eni ko ē 'oku 'omai ke liliu ka 'i ai ha taha 'e anga ta'efaka'apa'apa pea 'e femahino'aki 'a e PSC pea lotu 'a e 'Eiki Minisitā ke fakanofu 'a e tokotaha ko eni 'Eiki Sea. Ko e me'a ia ko ē 'oku 'omai ko ē he 'aho ni ke tau hanga 'o liliu ki ai 'a e lao ko eni 'Eiki Sea. 'Oku mole leva e tau'atāina ko eni ko ē 'oku hanga 'e he lao ko eni 'o tuku ki he kau ngāue faka-Pule'anga. Kamata pē pea mei he lau 'aho.

'Oku ai 'a e 'ū fokotu'utu'u ia 'a e Potungāue 'Eiki Sea hangē ko e me'a ko ē na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki e kau Hou'eiki Minisitā he 'aho ni. Te lele atu pē kita ia, me'a atu e 'Eiki Minisitā ki he Potungāue 'oku 'osi 'i ai e CEO ia ai he ko hona founa fakahoko 'oku hanga 'e he lao ko eni 'Eiki Sea 'i he kupu ko ē 'o e lao, taumu'a 'o e lao, tefito'i taumu'a 'o e ngāue 'o e faka-Pule'anga, 'oku ne 'osi fakakakato kātoa 'e ia e me'a ko eni 'Eiki Sea 'o a'u ki he tuli.

Ko e tuli 'oku 'i he mafai pē ia 'o e Komisoni 'i he femahino'aki pea mo e 'Eiki Minisitā 'Eiki Sea. Ko 'ene tau'atāina 'a ē 'oku fakahoko ko ia ko ia 'i he tefito'i lao 'i he Kupu 6, tefito'i fatongia 'o e Komisoni. Kapau te mou me'a hifo ki he kupu ko ē hono f, ko e (f). Ko hono fakahiki pea mo hono tautea'i mo tuli ha kau ngāue ke fakalelei'i 'a e ngaahi vā faka-Potungāue 'Eiki Sea 'osi kakato pē ia 'i hē tau'atāina ka 'oku hangē ko e me'a ko ē na'e me'a mai 'aki he Tokoni Palēmia. Ko e fatongia ia ke fai 'e he PSC he koe'uhī ko honau fatongia ko ē 'oku 'oange kiate kinautolu 'Eiki Sea ke tau'atāina, ko e me'a ia ko ē 'oku taukave'i.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kātaki 'o fakamā'opo'opo mai ho'o me'a, toe ki'i miniti 'e ua.

Lord Nuku: Mālō Sea. Ko e Feitu'u na pē foki ia 'oku pule. Ka ko e 'uhinga ko ē ko ē 'oku ou 'uhinga 'oatu e me'a ko eni 'Eiki Sea he ko 'etau tu'u ko eni ko ē he anga e fa'u 'etau lao 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke to e ai ha me'a 'e mahulu heni ko e tau'atāina. Ko e me'a ia 'a ē ko ē 'oku tau fakalalakaka ai ki mu'a 'a e fonua ni koe'uhī ko e ai e kupu 'oku ui ko e kumi 'e he tangata 'ene tau'atāina Sea.

Ko e me'a ia 'oku taukave'i ko ē he Pule'anga he 'aho ni ko e tau'atāina. Neongo 'oku 'i ai e ngaahi tau'atāina ia 'oku 'ikai ke ola lelei ka 'oku fiema'u e kupu ko eni 'Eiki Sea ke lava e Pule Ngāue 'o ngāue 'iate ia pea mo e ngaahi taumu'a ko ē he ko hono fili 'Eiki Sea 'oku pau ke fili 'i he ngaahi makatu'unga. Ko e ngaahi makatu'unga ko ia Sea 'osi tohi kotoa mai pē ia 'i heni. Ngaahi tefito'i fatongia 'o e Komisoni ki hono fakanofō ha taha, taumu'a e ngāue faka-Pule'anga 'Eiki Sea 'osi fakahokohoko kotoa pē ia heni 'i he fo'i kupu mahalo 'oku 10. Kau ai ki he lelei taha ...

<009>

Taimi: 1140-1145

Lord Nuku: .. kau ai hono pule'i fakapotopoto atu 'a e koloa 'a e Pule'angá. He 'oku 'uhinga 'Eiki Sea 'emau fakamalanga atú 'Eiki Sea, he 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku hoko he fonua ni he 'aho ni pea 'oku mau tui na'e 'ikai ke fakalao. 'Uhingá he na'e 'ikai ke fou e me'a ko eni ki he PSC pē ko e Pule Ngāue. Kapau te tau ngāue'aki pē me'a ko eni te tau ngāue'aki e pule'i fakapotopoto e ngaahi koloa 'a e Pule'angá 'Eiki Sea. Kapau 'oku 'ikai ke loto e Pule Ngāue 'Eiki Sea te u hanga 'o fokotu'u atu e me'a ko eni. Kapau 'oku 'ikai ke kau he'ene fokotu'utu'u ngāue ke fakahū ha taha ta'ehū he PSC 'Eiki Sea, 'osi fai 'e he Pule'angá ko eni e ngāue ko íá. Pea ko e 'uhinga ia 'oku mau tui ai 'oku 'ikai ke tau'atāina 'a e Komisoni kapau 'e to e hū mai e Kupu ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku hangē pē, hangē ko e me'a ko ē ko u tokanga ki ai 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kātaki kuo 'osi ho'o taimi. Tau,

Lord Nuku: Lava mai pē ha'aku ki'i miniti 'e 1.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele ko e miniti eni 'e 12 eni.

Lord Nuku: Te'eki ke a'u 'o miniti 'e 5 'eku fakamalanga 'Eiki Sea. Ka ko u fakamālō atu ki he Feitu'u na. Kapau 'e to e tuku mai pē ha'aku taimi 'anai.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, tau ki'i 'oange ha ki'i faingamālie ki Vava'u 15 pea faka'osi mai 'e he Minisitā, me'a mai e Minisitā.

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Sea tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki Kōmiti Kakatō. Sea ko e nofo 'a e motu'a ni 'o vakai ki he ngaahi fakamalangá. Ko e fo'i me'a, fakakaukau, tefito'i fakakaukau 'e ua 'oku mahino mai ko ē he taimi ní. Ko e Lao Fakatonutonu ko ení, pea mo e fakakaukau ke tuku pē 'i he Lao lolotonga. Ko e fo'i ua pē ia 'Eiki Sea 'oku fakatonutonu. Pea ko u tui au ia 'Eiki Sea, ko 'eku 'omai ko ē ongo tafa'akí lōua, 'uhinga lelei 'aupito 'aupito. Ke mai e tafa'aki ko ē 'oku pehē 'e he Hou'eiki Minisitā 'oku palopalema ai 'a e ngāue. 'Oku tuku mai mo e fakakaukau 'e to e lahi ange palopalemá 'o ka fakatonutonu. 'A ia ko e anga ko ē fakakaukau 'a e motu'a ni Sea, he'eku fakakaukau na 'oku 'i ai ha founga te tau lava 'o 'ai ke lava pē 'o 'omai e ongo tafa'akí, ongo fo'i tefito'i fakakaukau ko ení ki loto ke lava 'o lelei ki he 'ū tafa'aki takitaha.

Fokotu'u ke tānaki mai "tukukehe" he 2 (c) ke hoko ko ha me'asivi fai'aki e ngāue

'I he'ene pehē 'Eiki Sea 'oku 'i ai e fakakaukau 'e taha 'a e motu'a ni ia. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi Lao 'oku 'alu atu pē me'á Sea, pea 'i ai leva mo e ki'i fo'i kupu **tukukehe**. Ko e taimi ko ē **tukukehé** 'oku ne hanga 'omai e me'asivi ke fai'aki 'a e ngāue. 'Oku 'ikai ke ma'u ia 'i he fo'i poini ko ē 10 ki hono fili 'e he PSC 'a e kau ngāue ko ē 'oku, 'a e fiema'u ki he CEO, 'a e tukukehe ko ení Sea. 'A ia ko e fakakaukau ia, fēfē, kapau 'e 'omai e fakatonutonu ko ē tau pehē ko e 2 (a) mo ha tu'utu'uni ko ē 'a e 'Eiki Minisitā. Pea 'ai mo ha tukukehe 'Eiki Sea, ke ne lava 'o sivi 'a e taimi ko ē 'o e tu'utu'uni ko ē 'a e 'Eiki Minisitā tapu mo ia, ke ne hao mei he ngaahi fakakaukau ko ē 'oku tau fakakaukau e tokolahi 'oku fanongo maí, 'e ala uesia 'i he'etau fa'u Lao ko ení Sea. 'Oku ke fanongo mai koā Sea pē 'oku ke sio taimi koe.

Sea Kōmiti Kakato: Lolotonga ...

Sāmiu Vaipulu: Ko e anga ia e fakakaukau...

<001>

Taimi: 1145-1150

Sāmiu Vaipulu: ... fokotu'u atu pē 'o kapau 'e tali pea 'ai leva ke fokotu'u atu 'Eiki Sea ke to e fakalahi atu 'a e "**tukukehe**" 'i hono fili e CEO pea mo 'ene a'u ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga kātaki mu'a 'e hū 'i fē fo'i "**tukukehé**."

Sāmiu Vaipulu: 'UHINGA Sea 'e hū ia 'i he 'osi ko ē hono fakahū 'o e 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia mo e loto ki ai 'a e Minisitā "**tukukehe**" tānaki mai ai ?

Fokotu'u to'o mo e "anga ta'efaka'apa'apa" he Kupu 29(c)

Sāmiu Vaipulu: Fakakaukau ia Sea kae toki lava 'o fakakaukau'i fakalelei 'Eiki Sea heni hano fakakaukau. He ko e anga pē fakakaukau 'i he taimi ni he vakai ko e talu eni 'etau ha'u, ko e tu'u ko ē 'a e ongo fo'i fakakaukau 'oku ua pē pea 'oku tau kei 'āmio ai. Pea a'u hifo ko ē ki he

(c) Sea kole pē au ia ke, pē ‘e laumālie lelei pē Hou’eiki Pule’angá ke **to’o e me’a ia ko ia e ta’efaka’apa’apá**.

Sea Kōmiti Kakato: Fētongi ‘aki e ...

Sāmiu Vaipulu: Ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafēpaki pē ko e talangata’a. ‘Ikai ?

Sāmiu Vaipulu: Pe ‘oku ta’e... ‘ikai ke malava. ‘Oku ‘i ai pē, pau pē ke ‘i ai pē hono fo’i lea faka-Tonga fakalelei ‘o e *insubordinate*.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: Ke ‘ai fakalelei ki ai ka ‘oku ‘ikai ko e ta’efaka’apa’apa ‘Eiki Sea. Ko e fakakaukau pē ‘oku tuku atu Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai, mālō. Me’a mai Minisitā Lao. Minisitā Lao ‘oku ke mea’i pē me’a ‘oku me’a mai ki ai ‘a Vava’u 15 pē me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e **anga fakafēpaki**.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A e faka’apa’apá ta’efaka’apa’apá.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Ikai ko e, ‘io ko e liliu pē ‘a e *insubordination* ‘i he faka-Tonga

Sea Kōmiti Kakato: Kalake kātaki ‘o hiki’i e, ‘a e fo’i liliu ko ení. ‘A ia ko e *c* ia. **To’o e anga ta’efaka’apa’apá** kae **fakahū atu e fakafēpaki** anga fakafēpaki pē ko e fakafēpaki. Ko ia pē Minisitā ? Fēfē ‘a e konga (*a*). Minisitā kātaki angé ‘o ...

‘Eiki Minisitā Lao: Konga (*a*).

Sea Kōmiti Kakato: Konga *a* ‘a ia ‘oku pehē mo e loto ki ai ‘a e Minisitā tukukehe pea toki hoko atu e ngaahi ...

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Oku tatau pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Sai pē ia ?

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e fo’i me’a pē, ko e fo’i faka-Tonga pē ko ē *insubordination*.

Sea Kōmiti Kakato: *Ok*.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Minisitā ko e ki’i fiema’u pē ke ke me’a mai ‘oku liliu e lea

faka-Tongá ‘o to’o e, ‘a e **anga ta’efaka’apa’apá** kae fetongi ‘aki e **fakafēpakí** kae **tu’uma’u pē fakapālangi ia**.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Io tu’uma’u pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘aki ke ...

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e tu’uma’u pē fakapālangí ia. Ko hono faka-Tonga’i pē ko ē *insubordination* ke faka-Tonga’i ko e **anga fakafepaki**. Ko e fo’i ‘ulungaanga.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i tokoni pē ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i me’a mai pē.

Lord Tu’i’āfitu: Ko u tui au ‘i he anga ‘eku faka’uhinga ‘a’aku kapau ‘e ngata pē ‘ikai fakahoko hoto fatongia kuo fe’unga pē ia ai. Ko e ta’efaka’apa’apa ‘e lahi hono ngaahi ‘uhingá ‘o’ona. Kapau ‘e ngata pē he **ta’efai hono fatongia** pea toki faka’uhinga ai ko e hā ‘a e me’a ‘a e Minisitā ia ‘o faka’ulungaanga e fatongia. Ko e ‘i ai ‘a e *CEO* ko e fai e fatongia ko e *civil servant*.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Fakafofonga.

Lord Tu’i’āfitu: ‘Oku fu’u māsila ia pea fu’u ta’efe’unga ia.

‘Eiki Minisitā Lao: Na’e ‘ikai ke fakahū noa’ia mai pē. Ko e, ‘e ‘Eiki Nōpele ko e fo’i ‘ulungaanga eni ia ‘oku ngāue’aki ia ‘e māmani. Kehe ia mei he ta’efaka’apa’apa, ta’efakahoko fatongia. Ko e *insubordination* ko e *principle* ‘oku ngāue’aki ko e fo’i ‘ulungaanga. Kuo mau sio totonu pē mautolu ai ‘i he Pule’anga...

<002>

Taimi: 1150-1155

‘Eiki Minisitā Lao: Pea ko e ‘uhinga ia hono fakahū mai. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki! ‘E 11 kātaki mu’a kae ‘oleva ke fakamahino ‘a e me’a ‘a Vava’u 15. Ka tau toki hoko atu. Ko e me’a ko eni ‘oku tali ke fetongi ‘a e anga ta’efaka’apa’apa. ‘E Fakafofonga Vava’u 15 ke ‘osi ko ē **mo e loto ki ai ‘a e Minisitā, tukukehe** . Ko e hā hono ngaahi makatu’unga ‘oku tanaki mai? Ko e me’a ia ‘oku ke me’a ki ai ‘Eiki Minisitā? ‘E!

Makatu’unga ki he tñnaki fo’i lea “tukukehe”

Sāmiu Vaipulu: Ko e ‘uhinga ‘eku pehē ‘a e fakakaukau ko ē ke tukukehe , ke fakakau ai ke ‘oua na’a ‘i ai ‘a e filifili manako. ‘Oua ‘e ‘i ai ‘a e fili fakafāmili. ‘Oua ‘e ‘i ai ‘a e fanga ki’i ‘uhinga ko ē ‘oku makatu’unga ai ‘a e hoha’a ‘a e Hou’eiki ki he me’a ni Sea. Pea ‘e lava leva

ke kei fai pē ‘a e Tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Minisitā kae ‘i ai ‘a e makatu’unga ke ta’otā’ofi ‘aki ‘a e ongo tafa’aki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e Fokotu’u eni ‘a e Fakafofonga Vava’u 15. Ka ‘i he lave’i ‘e he motu’a ni, ‘a e anga ho’omou feme’a’aki talu mei ‘aneafi. Ho’omou lave fekau’aki mo e hanga ‘e he sisitemi ‘o tukutukuhifo ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ko ia ‘o toe mai ai hono to e sivi’i ‘e toki me’a mai ai ‘a e *DPM* ‘o a’u mai ai ki he toe ‘o e *short-list* ‘o a’u mai. ‘Oku lava pē ‘e he sisitemi ia ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko ia. Ka ko ‘ene fokotu’u mai. Ko e ngaahi makatu’unga ē ‘e tanaki ki ai.

Hou’eiki! Ko e me’a totonu eni ‘eku talanoa ki he lao pea kuo ‘omai ki he motu’a ni ke tau pālōti. Pē te tau loto ke tali ‘a e fo’i Fokotu’u ko ē. Kuo tali ‘a e (c) ia. Ka ko e tali eni ki he Fokotu’u ‘a e Vava’u 15, ke tanaki mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ke u ki’i tokoni atu mu’a kataki. Tapu mo e Feitu’u na. Tapu mo e Hou’eiki Mēmipa. ‘Oku mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a Vava’u 15. Ka ko ‘eku fokotu’u atu. Tau hanga mu’a ‘o fokotu’u ha ngaahi me’a ki he sisitemi. Ke ne hanga ai ‘o fai ‘a e fakapapau’i ‘o e tā’ofi ko ia. Ko e fo’i Lao ia ‘oku sai pē ia, ke tukuange mu’a ke ‘alu. Ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘oku mo’oni ia. Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘i he *system* mo e *process* ‘oku tau sio ‘e vaivai. Ko e me’a ia ‘oku mahu’inga ke tau foki ki he fo’i *system* ko e ‘uhinga ke tau hanga ‘o fakalelei’i. He ko e me’a ia te ne fai ai ‘a e fo’i to’o’anga ‘o e fo’i me’a ko ia. Ko e ‘ai ko ē ke toki ma’u ‘i mui, ‘e to e palōpalema ia, ‘a ia ko u pou pou ki ai. Ka ko u fokotu’u atu ke tau ‘ave ia ki he sisitemi, ke fai ai ‘a e fo’i me’a ko ia. Ka ko u fokotu’u atu mu’a, kapau kuo maama ke tau pālōti ā. Kapau ...

Lord Fakafanua: Ko e kole tokoni ki he me’a ko eni ‘a Vava’u 15. Kei toe pē ‘ene taimi?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘Eiki Nōpele!

Lord Fakafanua: Sea! Ko u faka’apa’apa pē ki he me’a ko eni ‘a e ‘Eiki Minisitā Leipa. Pea mo e Ko e Fokotu’u ko eni na’a tau fanongo pē ki he ngaahi faingata’a ko eni na’e fakamatala ‘e he ‘Eiki Tokoni Palēmia. Mahino ko e ‘uhinga ia ‘oku fakahū mai ai ‘a e ‘u lao ko eni ke fakatonutonu ‘a e founga ngāue koe’uhi ke faingofua ange ke ‘oua ‘e to e ‘i ai ha ngaahi fihia ‘i he taimi ko ē ‘oku fakanofu ai ‘a e kau *CEO*. Ka ‘oku hangē pē ko e me’a na’e kamata ‘aki ‘eku fakamalanga . Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e hoha’a makehe he ‘e malava pē ke *abuse* ‘a e mafai fo’ou ko eni ‘oku tukumai ki he Hou’eiki Minisitā. Kae tu’utu’uni aofangatuku hono fakanofu ko eni ‘o e kau *CEO*. Pea ‘i he ‘aho ni,’oku fakamahino’i mai ko e Tu’utu’uni ‘e toki fakahoko pē ia ‘i he taimi ko ē ‘e ‘omai ai ‘a e *shortlist*. ‘A ia ko e toko tolu lelei taha ‘oku fili mai ‘e he Komisoni, ke toki ‘oatu ‘a e lisi ko eni ‘o e toko tolu, ke fili mai ‘e he Minisitā pē ko hai ‘a e toko tolu ko ia ‘oku fie ngāue ‘a e Minisitā mo ia.

‘A ia ngalingali ‘oku mahino mai ‘ikai ha fu’u uesia lahi, kae malava pē ke ‘i ai ha palōpalema. ‘A ia ‘oku ou pou pou ki he Fokotu’u ko eni ‘a Vava’u 15. Pea ko u tui mahalo ‘oku fakapotopoto ke tānaki atu ha **tukukehe**. Koe’uhi ko e taimi ko ē ‘oku tau fa’u ai ‘a e Lao fakalukufua. ‘Oku tau fa’u ‘a e Lao ke mā’opo’opo ke ‘i loto pē ‘a e ngaahi *check and balance*. Kae ‘oua ‘e fu’u tu’u

‘atā pē ko e ‘uhinga ...neongo pē ‘oku tau tui ‘oku ‘i ai ‘a e kau Minisitā ‘oku nau haohāoa ‘enau fai tu’utu’uni, ka ‘oku fiema’u ke tau malu’i kinautolu ke nau ō ‘omai ‘a e ngaahi *check and balance* ke ne hanga pē ‘o toe vakai’i ‘a e ngāue ko ia.

Fokotu’u fakalahi

‘A ia ‘oku ou poupuu atu ki hono fokotu’u mai ‘e he Vava’u 15 ‘a e **tukukehe**. Ka ko u **fokotu’u atu ke fakalahi tukukehe ke ‘oua ‘e ngata pē ‘i he tukukehe**.

<004>

Taimi 1155-1200

Lord Fakafanua: ...’oku hangē ‘oku pehē pē ia, hangē hono tānaki mai ‘i hono lea fakapālangi *unless*, kā ‘oku te’eki ai ke tānaki mai ha makatu’unga ia, he ko e fokotu’u ko eni ‘oku ‘omai ‘e Vava’u 15 ke fakalelei’i ‘a e lao ko ‘etau hanga pē ‘o tānaki atu ‘a e **tukukehe** ‘osi **mo e loto ki ai ‘a e Minisitā**, tukukehe, pea ‘i hono lau lolotonga ‘e hoko atu pē ia **fekau’aki fakanofa ‘i he tohi, ha taha ke ne hoko ko e ‘ofisa pule ngāue ‘o e Potungāue**. ‘Oku ta’e’uhinga hono ‘ai ‘ata’atā pē ‘a e fo’i tukukehe. ‘Oku fiema’u ia ke tānaki atu ha ngaahi makatu’unga ke ‘uhinga lelei ai hono tānaki atu ‘a e tukukehe...

Samiu Vaipulu: Ko ia Sea ko e ‘uhinga ia ko e ‘ai ‘a e tukukehe, pea tānaki leva ai ‘a e ngaahi makatu’unga ko ia ...

Lord Fakafanua: Ko ia Vava’u 15 ko ‘eku tokoni atu eni ki ho’o fokotu’u ke fakakakato ‘a e tukukehe ia, **tukukehe ‘o kapau ‘e fepaki pea mo e kupu 4, c, (a)**. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fakahū atu ai ‘a e tukukehe ‘o kapau ‘e fepaki pea mo e kupu 4, (c), (a) he ko e kupu 4, c ‘oku hā ai ko e ngaahi tefito’i taumu’a ia ko ē ...

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘E lava ke u tokoni atu Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni ...

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Ikai ko ha fakatonutonu ia ko ‘eku kole pē pē te u lava ‘o tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Lava ‘o tokoni Nōpele fika 1 ...

Lord Fakafanua: Kātaki pē ‘e ‘Eiki Tokoni Palēmia ke u faka’osi atu ‘eku lau ‘a e kupu ko eni pea ke toki me’a mai.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele.

Lord Fakafanua: Ko e kupu 4 (c) ‘oku hā ai ko e ngaahi tefito’i taumu’a ‘o e ngāue fakapule’anga, kuo pau ke ngāue’aki ‘e he ngāue fakapule’anga ‘a e ngaahi tefito’i taumu’a ko eni, pea ko e kupu 4(c)(a) ‘oku ‘asi ai “**ko e ngāue fakapule’anga ‘oku tau’atāina mei ha fa’ahi fakapolitikale ‘i hono fakahoko hono ngaahi fatongia ‘i ha founga ta’efilifilimānako, fakapolofesinale mo lelei**.” ‘Oku ‘osi hā pē ‘i he fo’i Tefito’i Lao ‘a e ngaahi makatu’unga lelei, pea ‘o kapau te tau hanga ‘o tānaki atu ia ki he taimi ko ia ‘oku fili ai ‘a e *CEO*, ‘oku ‘osi ‘uhinga lelei pē ia he ‘oku

‘osi ‘i loto pē ia ‘i he lao ‘a e ngaahi ‘uhinga lelei ke fili ai ‘a e tokotaha ko ia, pea ‘oku ne ‘osi hanga pē ‘e ia ‘o malu’i ‘a e ‘Eiki Minisitā ke ‘oua ‘e filifilimānako fakatatau pea mo e tu’utu’uni ‘a e lao ko eni ‘oku tau hanga ko eni ‘o liliu’i.

Ko ia ‘oku ou poupou atu ki he fokotu’u ko eni ‘a Vava’u 15, **tukukehe, ‘o kapau ‘oku fepaki pea mo e tu’utu’uni ‘i he 4, c, (a).** Ko ‘eku poupou ia ki he me’a ko ia ‘a e Vava’u 15.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘a e Minisitā ‘a e *DPM*.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea, pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa. ‘Oku ou tui ko e ‘uhinga ‘a e ‘oku ou poupou ‘aupito ki he monomono fakakaukau ko ē ‘a Vava’u 15, ‘oku ou tui ko e ‘uhinga ‘a e ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Tokoni Palēmia kātaki ku o ta’alo mai ‘etau taimi, tau liliu ‘o Fale Alea, pea mou toki me’a mai ‘o faka’osi eni.

(Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea: Kole atu hou’eiki ke toloi ‘a e Fale ki he 2.

(Toloi ‘a e Fale Alea toki hoko atu ‘i he 2 efiafi)

<005>

Taimi : 1400-1405

Sātini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (Lord Fakafanua)

‘Eiki Sea : Kole atu Hou’eiki ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato : Hou’eiki, mou fakama’ama’a atu. Hou’eiki, mou me’a hifo pē ki he’etau fo’i Lao ko eni. Kuo tau a’u mai eni ki he toumuí, ‘i he ngaahi ngāue kuo fakahokó, fakatonutonu ki he fo’i Laó. Ka mou to e me’a mai ange, pē ko e Minisitā, pē ko e 15, ke mou me’a ki hono fakalea ho’omou fo’i liliú ‘i he kupu 13(a). ‘I ai ha to e me’a. Kuo maau e fo’i fakatonutonu ko ia?

Lord Nuku : Fokotu’u atu, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 15, kātaki ‘o ki’i fakamahino mai ho’o me’a ko ia, fakataha mo e tokoni ‘a e Ha’apai Fika 2, ka tau toki tali e fokotu’u ko ‘eni.

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Seá. Ko e fokotu’u na’e ‘ai mai ko ē mei he Fika 2 ‘o Ha’apai, Sea, Fakafofonga Nōpele, ke ‘ai hake pē e kupu ko iá, koe’uhí ‘oku ‘alu hake ‘a e *due process* ia ‘i he *PSC*, ka ko e fo’i kongā ko ē, ko e ‘uhinga pē ia ki he ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Nōpele.

Lord Fakafanua : Sea, tapu pē mo e Feitu'u na, pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Falé. ‘Oku ou kole fakamolemole atu pē ki he Fakafofonga Vava’u 15, ‘oku ou fakafoki ‘e au ‘eku poupu ki he’ene fokotu’ú, koe’uhí pē ‘oku ‘i ai e fokotu’u fo’ou kuo ‘osi taípe’i heni ke toki me’a ki ai e Fakafofonga Vava’u 15 pē ‘e poupu ki ai. Ka ko ena ‘oku lolotonga feme’a’aki e Kalaké, mo e Tokoni Palēmia, fekau’aki mo e fokotu’u fo’ou ko ení. He ‘oku mahino mai mei he fakamalanga ko e ‘a e Hou’eiki Minisitā, pehē foki ki he ngaahi ‘uhinga na’e tānaki mai ‘e he Tokoni Palēmia, ko e palopalemá, ‘oku ‘ikai koe’uhí ko e ‘oatu e mafai ki he Minisitā ke ne hanga ‘o fili mai e CEO. Ko e palopalemá ia, ‘i he taimi ko ē ‘oku fehanga hangai ai pē, tau fakatātā pē. ‘omai ‘e he Komisoni ha fo’i toko tolu, pea ko e fo’i toko tolu ko ia ‘oku fokotu’u mai ‘e he Komisoni, ‘oku vāofi ‘aupito’enu *score*. ‘A ia ‘oku mahino mai ia, ha taha pē ‘i he toko 3 ko ia, kuo ‘osi fe’unga ke ne ma’u e lakanga ko ia e CEO. ‘I he’ene fakahū pehē’i maí, ‘oku faingata’a ia ke fai ha femahino’aki pea mo e ‘Eiki Minisitā, he ko e ‘ū *criteria* kuo ‘osi *qualify* kātoa pē e fo’i toko tolu ia. ‘A ia ko e anga ko ē fokotu’u mai ko eni he Lao Fakaangaanga ko ení, hangē pē ko e fakamatala ko eni ‘a e ‘Eiki Minisitā Laó, “**ke loto ki ai ‘a e ...**

<006>

Taimi : 1405-1410

Lord Fakafanua: Minisitā,” ‘i hono fakalea ‘e tahá, ke aofangatuku ‘a e tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Minisit, kae hili hono fakakakato ‘a e ngaahi ngāue ko ení ‘a e Komisoní, ‘a ē ko eni ‘oku ne hanga ‘o filifili mo ‘ohake, sivisivi’i ‘o a’u ki he tu’unga ko e fo’i toko 3 ko ia ‘oku fokotu’u atu ko ē ke fai hono *final interview*. Sai, ko ‘ene fakamalanga mai ko ia mei he Hou'eiki Minisitā, mahino mai ‘a e fiema’ú ia pea mo e fo’i ava ko ē he Laó, ‘oku fiema’u ke fai ‘a e tokanga ki ai. Ko e fakatonutónú, he ko e fakalea ko eni ‘oku fokotu’u mai ‘i he Kupu 2(a) mo e (b).. ‘oku ‘ikai ke fenāpasi ia mo e fiema’u ko eni ‘oku fakamatala mai. He ‘oku fakalea mai pē ia heni, **mo e loto ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā,** pea ‘oku hangē ko ē ‘i he ‘etau faka’uhingá, pea mo e ma’u ko eni ‘a e Hou'eiki Mēmipá, ‘oku tau ‘ave ‘e tautolu ke tu’utu’uni aofangatuku ‘a e Hou'eiki Minisitā, hili ko ia, ‘oku ‘ikai ko e taumu’a ia ‘a e fo’i fakakaukau na’a ne hanga ... ‘a e puipuitu’a ko ia hono fa’u mai ‘a e fo’i Lao ko ia. Ko ia na’e fai ‘a e vakai pē ko e hā ha founa ‘e malava ke to e fakalea fo’ou mai, ‘a e fo’i fakalelei ko eni ki he Laó, fakatau ki he fiema’u ko eni, ke fakalelei’i ‘a e fengāue’aki ko eni ‘a e ‘Eiki Minisitā mo ‘ene CEO. Ko ena mahalo kuo ‘osi a’u atu pē ki he Feitu'u na ‘a e fokotu’u fo’ou. ‘A ia ko e fokotu’u fo’ou, ke fakatonutonu ‘a e Kupu 13 ‘aki hono fakatonutonu ‘a e Kupu 13 Tefito’i Laó ..(a)..’aki hono tamate’i ‘a e kupu 2 kae fetongi’aki ‘a e kupu si’i 2 fo’ou. ‘A ia ko e kupu si’i 2 ko ení ‘i he Kupu 13, na’e fetongi’aki ‘a e **mo e ..’aki ‘a e ..mo e loto ki ai ‘a e ..’i he’ene tu’u ko eni he Lao Fakaangaangá. Ka ko e fokotu’u fo’ou atu ko ení, ke tamate’i kātoa pē ‘a e fo’i kupu si’i ..2..kae fakahū atu ‘a e kupu si’i fo’ou ko ení, pea te u lau atu Sea ke me’a ki ai ‘a e Hou'eiki.**

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

‘Eiki Sea: Kuo pau ki he Komisoní, ke ne ‘oatu, hili ‘a e founa ngāue totonú, ha lisi ‘o ha kau kanititeiti taau ki he Minisitā fekau’aki. ‘A ia ko e Minisitā fekau’aki ko e Minisitā ia ‘o’ona ‘a e Potungāue ko ia. Pea te u hoko atu. Ke ne fokotu’u atu mei he kanititeiti, ke fakanofa e ‘Ofisa

Pule Ngāue. ‘A ia ko e fokotu’ú ‘e he Komisoní, hili ‘enau ngāue’aki ‘a e ‘ū sitepu ko eni ‘e 10, ki he 'Eiki Minisitā, ‘a e kanititeiti ko eni ke fakanofu e ‘Ofisa Pule Ngāue. Pea ‘oku fakahū mo e kupu si’i fo’ou, ko e Kupu 2(a) ke tānaki atu. **Kuo pau ki he Komisoní, ke ne fakanofu ko e ‘Ofisa Pule Ngāue ‘a e kanititeiti kuo fokotu’u atu ‘e he Minisitā, fekau’aki ‘i he kupu si’i 2.**

Sea, koe’uhi pē ‘oku ‘i ai e mafai ke fokotu’u, pea ‘oku ‘i ai mo e mafai ki hono fakanofu, ‘oku faikehekehe’i ai e kupu si’i 2, he na’e fakataha’i ia ‘i he Lao motu’á. Ka ‘oku faikehekehe’i eni, ko e ‘uhingá, fokotu’u atu, tau pehē pē ko e fo’i toko tolu ko eni na’e ‘osi fai ko ia hono sivisivi’i ko ia ‘i he *process* sitepu 10. Fokotu’u atu ‘e nautolu ‘a e toko tolu ko iá, ki he 'Eiki Minisitā, pea toki fili mai leva ‘e he 'Eiki Minisitā, pē ko hai ‘i he toko tolu ko iá, pē ko e toko 3, pē ko e toko 1, pē ko e toko 2, ka ‘oku nau ‘osi fou mai nautolu, pea ko e fokotu’u atu ia ‘a e Komisoní, pea ‘i he femahino’aki pea mo e 'Eiki Minisitā. ‘E pehē atu ‘a e 'Eiki Minisitā, ‘oku ou sai’ia au ia he ..b.. pē ko e ..a.. ko e ‘uhingá ‘oku laka ange ‘ene hā mo e hā, pea toki foki leva ia ki he kupu si’i 2(a).. ke fakanofu leva ‘e he PSC pē ko e Komisoní ‘a e tokotaha ko iá ko e ‘Ofisa Ngāue ia.

Fakalea fo’ou ki he kupu (2)

‘A ia ko hono fakalea fo’ou atu ko eni ‘o e kupu si’i 2, ke tatau pea mo e me’a ko eni ‘oku fakama’ala’ala mai ‘e he 'Eiki Minisitā, 'Eiki Tokoni Palēmia pea mo e 'Eiki Minisitā. Ko e fokotu’ú ia Sea. Ka ‘oku ou faka’amu pē mahalo ‘e mahino atu ki he Fakafofonga Vava’u 15, he ko e me’a eni na’a mau feinga ko ē ke fakalea atú, fakatatau ki he Lao Fakaangaanga ko ení, ka ‘oku ou tui mahalo ko e fakatonutonu ko ení ‘oku to e ofi ange ia ki he me’a ko ia na’e faka’amu ki ai ‘a e Pule’anga. ‘Oku ou tui pē mahalo ‘e loto lelei ki ai ‘a e Hou’eiki Mēmipa. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'E Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia : Tapu mo e Seá. ‘E Sea kātaki, ko ‘eku fakahoko atu pē ‘a e pou pou. ‘Oku mahino mai eni ‘oku tau vakai kotoa ki he fo’i laumālie tatau ‘o e fo’i fakatonutonu ko ení, ‘oku mahino ‘aupito ia ki he ...

<008>

Taimi: 1410-1415

'Eiki Tokoni Palēmia: Ki he motu’a ni ‘a e tānaki mai ko eni ko ē ‘a e Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai. ‘Oku ‘i loto pē ‘i he fokotu’u fakatonutonu atu ko eni ‘a e fo’i lao ko eni pea ko u pou pou atu ki he ngaahi fakalea ko eni ‘oku fokotu’u mai ke tānaki mai mo liliu ‘i he fakalea ko ē na’e fokotu’u atu ‘aki ka ko e me’a tatau pē pea ko ia ‘oku fakahā atu ‘eku pou pou mo e fokotu’u.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa’anga: Sea kātaki ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea pou pou lahi ‘aupito au ki he fokotu’u mai ko eni ‘a e ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apai. Ko e ki’i fakatonutonu kalama pē eni ia ‘i he Fika 2 ko e

Fika 2 fo'i lea faka'osi ko ia 'o e laine hono ua 'oku pehē he taimi ni mei ai ha'a, **ha'ae** kanititeiti. 'Ai ko e **ha'ane** kanititeiti. Ko e ne. To'o e 'a. Ko ia pē ka ko hono kātoa ia 'e Sea 'oku fokotu'u atu. Mālō.

'Eiki Minisitā Ako: Poupou Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā Pa'anga. Ke ke me'a hifo angē Minisitā Pa'anga pē 'oku tatau ho'o taife ho'o pepa pea mo eni? Ko e fokotu'u atu mei ai, ko e 'a e - 'a e **kanititeiti**. Sai pē koloa pē kuo lava 'o ma'u 'e he Kalake e ngaahi fakatonutonu ko eni mo e me'a ko eni 'oku to e tānaki mai 'e he Minisitā Pa'anga. Hou'eiki kuo lave'i he motu'a ni kuo tau melie ka tau 'unu atu ā Hou'eiki ki mu'a ke ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea kātaki pē mu'a, 'ikai fai pē ho'o me'a na'a 'ilo ange ko u, pehē ko u anga ta'etaau.

Sea Kōmiti Kakato: Pea me'a mai Nōpele ka tau pālōti.

Lord Nuku: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Koe'uhī ko e fokotu'u ko eni 'oku fai atu 'Eiki Sea 'oku hangē kiate au kuo mou 'osi maau moutolu pea mo e Pule'anga 'i he fokotu'u te'eki ke u lave'i he motu'a ni 'a e me'a ko ena 'oku lau mai. Ka ko e me'a ko ē ko ē 'Eiki Sea 'oku 'uhinga atu au ki he fokotu'u ko eni ko e 'uhinga pē 'eku malanga 'a'aku ia ki ai 'Eiki Sea he ko e 'uhinga he te u pālōti pea te u 'oatu 'eku 'uhinga ko ē ko ē te u pālōti ai 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke u tui 'oku liliu 'a e natula ko eni 'o e fo'i lao ...

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: Fakatonutonu pē mo e tokoni ki he'etau ngāue ke tau 'unu kimu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Palēmia: Sea, kuo 'osi fai mai ho'o, fai atu e fokotu'u mei he tēpile ko eni ko e lao 'a e tēpile ko eni pea 'oku tali 'e he Feitu'u na. Pea ko u tui kuo 'osi mā'opo'opo kātoa e ngaahi poupou ki he me'a ko eni ka ko u fokotu'u atu fai ho tu'utu'uni ke tau pālōti.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. 'E Fakafofonga kuo u lave'i ho'o me'a, 'oku 'ikai ke ke poupou ki he fo'i lao ko eni.

Lord Nuku: 'Ikai, ko e, 'ikai ko e 'uhinga ia Sea. Ko 'eku 'uhinga ko ē 'a'aku ko ē 'oku ou 'oatu ko ē he taimi ni he ko e kongā fo'ou eni 'oku ne faka'uhinga'i 'a e kupu ko eni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ...

'Eiki Palēmia: Sea, ko u kole atu ke fai ha'o tu'utu'uni.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ...

'Eiki Palēmia: Ko u fakatokanga'i e tokotaha ko eni ko e teuteu pālōti ma'u pē ko 'ene me'a eni 'oku fai.

Lord Nuku: 'Ikai ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki, mo ki'i me'a hifo ki lalo Hou'eiki kau fakahoko atu. Ko 'etau feme'a'aki ko eni 'i he fo'i Lao 7A. Pea talu mei 'aneafi 'o a'u mai ki he 'aho ni 'oku ou hanga hiki ho'omou ngaahi feme'a'aki. Ka te u lau atu pē 'a homou ngaahi feme'a'aki. Ke mou mea'i mo mea'i he kakai 'a e lahi ho'omou feme'a'aki 'i he fo'i lao ko eni 'e taha. Ko e Nōpele Niua, ko 'ene me'a tu'o hiva eni he fo'i lao ko eni. Ko e 'Eiki Fakafofonga 11, 'Eua 11 ko 'ene me'a eni tu'o tolu. Nōpele 'o 'Eua ko 'ene me'a eni 'e ono. 'Oku 'alu hifo pea ko e 'uhinga ke mou mea'i pē 'a e ...

<009>

Taimi: 1415-1420

Sea Kōmiti Kakato: Ko e Minisitā Leipá ko 'ene me'a eni 'e 9. 'A ia 'oku ou 'osi 'ohifo pē ho'omou ngaahi feme'a'aki pea ko u lave'i kuo kakato kotoa e Kau Mēmipa 'i he Falé ni. Ko e DPM pē pea mo e 16 na'e toe ke na me'a mai he fo'i Lao ko eni pea ko u lave'i kuo mou 'osi me'a kotoa mai pea kuo mahino, fakataha pea mo e fakatonutonu ko eni. Pea 'oku tatau pē, 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a kehe ia. Ko e me'a pē na'a ke me'a haké 'o fakahoko mai 'oku 'ikai ke ke tui ki ai, tali ia 'e he motu'a ni. Ka tau pālōti he ko u tui kuo ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: .. maau mālīe.

Lord Nuku: Kātaki pē mu'a Sea kae 'oatu pē ki'i 'uhinga 'e taha ko eni. Ko e fakatonutonu ko eni 'Eiki Sea te'eki ke lava ha miniti 'e taha hono fakahū mai ki Fale Alea. Ko e Fakatonutonu 'o e Kupu na'e fai e feme'a'aki.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu.

Lord Nuku: Ko e liliu ko eni 'Eiki Sea te'eki ke lava hano miniti 'e ua 'i Fale Alea ni.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni.

Lord Nuku: Pea ko e 'uhinga ia 'oku mau kole atu a'í hamau faingamālīe ki he fokotu'ú.

'Eiki Palēmia: Ko 'eku fakatonutonú Sea, ke fai ā ha'o tu'utu'uní.

Lord Nuku: Mālō Sea.

'Eiki Palēmia: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a Sea ke tau femahino'aki 'a e anga e 'alunga 'o e ngaahi fakakaukau leleí. Na'e 'osi ko ē maau e ngaahi fokotu'utu'ú na'e hanga 'e

Vava'u 15 'o 'omai e fakakaukau lelei. Na'e hanga 'e he Nōpele mei Ha'apai 'o ne hanga 'omai mo 'ene poupou mo 'ene ngaahi, 'omai 'ene liliu Lao ke poupou'i 'a e fakakaukau na'e 'omai 'e Vava'u 15 mo poupou kotoa ki he 'etau fokotu'utu'ú. Ko e ta'eloto mo e lotó, ko e 'uhinga ia 'o e pāloti. 'Oku ou fokotu'u atu Sea, 'oku 'ikai to e 'i ai ha fo'i me'a fo'ou ia kuo 'omai, kuo fe'unga. Ko u fokotu'u atu mu'a ke tau si'i pāloti ā kuo 'osi mahino e ngaahi poini, 'a e ngaahi poini lelei. Fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Hou'eiki. Kalake.

Lord Nuku: Ki'i miniti pē ua.

Sea Kōmiti Kakato: Tau pāloti.

Lord Nuku: Ke u fakahoko atu e me'a ko eni 'a ē ko ē 'oku ou tui ki ai he fokotu'u ko eni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kuo 'omai ho'o me'á mo ho'o fiema'ú. Pea kuo lave'i 'e he motu'a ni ne ke 'osi me'a ki lalo kuo 'osi ho'o taimi.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'oku ou fakahoko atú 'Eiki Sea kātaki fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Pea 'oku ke to e me'a mai eni. Fakahoko mai pē koe.

Lord Nuku: Ko 'eku fakahoko atú 'Eiki Sea, ko e liliu ko eni ko ē na'e toki 'omai ni ko eni. Ko u kole atu mu'a 'Eiki Sea mai mu'a ha tatau e fo'i liliú.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Kalake.

Lord Nuku: He ko u lave'i kuo ma'u 'e he Hou'eiki ko ē kātoa e liliú.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u fokotu'u atu ko e fa'ahinga totoho eni 'o e me'a ko e tipeiti kuo taimi ke tau ta'ofi.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Na'e 'i ai e ngaahi fakakaukau lelei pea kuo 'omai. Ko u fokotu'u atu ke tau pāloti.

Sea Kōmiti Kakato: Sai Hou'eiki mou me'a ki lalo ka tau pāloti. Kalake, lau 'etau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he ngaahi Ngāue Faka-Pule'angá, 2019 mo hono ngaahi fakatonutonu.

Lord Fakafanua: Kātaki pē Sea, nau pehē 'e au 'oku tau kei tipeiti pē eni 'i he 2 (a). Na'a ke me'a mai ke tau fakahokohoko pē ngāue fakatatau ki he (a) pea mo e (b) mo e (c). 'Oku te'eki ke tau feme'a'aki tautolu 'i he (c).

Sea Kōmiti Kakato: Kupu (c), kuo 'osi fai pē feme'a'aki ki ai 'e Nōpele.

Lord Fakafanua: Ko ia Sea na'e 'ai ke u fakamalanga ki he (c) ka koe'uhí na'a tau kamata mai tautolu he (a). Pea kuo u kole atu pē ke, koe'uhí ko e 'atā kitu'á ke tuku mai ha faingamālie ke 'ave atu e fakatonutonu ko ia na'a ku fokotu'u atu 'anenaí ke me'a ki ai e Hou'eiki Minisitā, 'a eni.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A e Kupu (c)?

Lord Fakafanua: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki’i tokoni atu mu’a Sea ke, ko ‘eku ‘uhingá pē ke tokoni ‘oku ‘ikai ko ha’aku feinga ke me’a ka ko u ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘A ia ko e ‘uhingá kuo tau ‘osi paasi eni mei he (a) mo e (b) ‘i he anga ‘etau fakahokohokó. Ka koe’uhí foki ko ‘etau fefokifoki’akí kuo tau ‘ai eni ke tau pāloti ke tuku atu ia ka tau hoko mai. Ka ko e ‘uhingá, kapau kuo tau ‘osi femahino’aki ‘a e (a) mo e (b), tau ‘alu ā ki he (c), nofo ma’u he (c), ko ‘ene maama pē ko iá pea tau pāloti ā. Ko e ki’i fokotu’u atu pē ia ke tokoni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ko u pehē ‘e au kuo mou maau he (c), ‘a e fo’i fakatonutonu ko ia na’e ‘omai ke fetongi’aki ‘a e ta’efaka’apa’apá. Me’a mai Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apai.

Lord Fakafanua: Fakamālō atu Sea he tuku mai e faingamālie ko ení. Pea ko u fakatapu atu ki he Feitu’u na pehē foki ki he Hou’eiki Mēmipa ko eni ‘o e Kōmiti Kakató. Te u, kole atu pē ke u, poaki atu pē ke tukumai ha faingamālie ke u fakamalanga pē ki he (a), (b) mo e (c) ko e ‘uhingá ko ‘ene kakato ia e ‘ū fakatonutonú. ‘Oku nau felāve’i pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele kuo tau ‘osi paasi tautolu mei he (a) mo e (b). Ko e (c) eni na’a ke kole mai ke ke me’á pea ke ...

<001>

Taimi: 1420-1425

Sea Kōmiti Kakato: ... kātaki me’a mai he c he kuo ‘osi māhino e, ‘a e ngaahi fakatonutonu kuo fakahoko ki he a mo e b.

Lord Fakafanua: ‘Oku sai pē Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Tui ‘ikai fenāpasi fakatonutonu he Kupu 2 (c) mo e ‘uhinga totonu he lea fakapālangi

Lord Fakafanua: Sea ko e Kupu ko eni 2 (c) ‘oku ne hanga ‘o tānaki mai ‘a e fo’i makatu’unga fo’ou ke fakamālōloo’i ai ha CEO. ‘I he tu’u lolotonga ko eni e laó ‘oku ‘osi ‘i ai pē ‘a e ngaahi makatu’unga pea te u lau hangatonu atu pē mei he fo’i Tefito’i Laó. “Kuo pau ki he Komisoni ke ne hili ha femahino’aki mo e Minisitā fekau’akí fakamālōloo’i ha ‘Ofisa Pule Ngāue ‘o e potungāue mei he hono lakangá koe’uhí ko e ‘ikai fakahoko hono fatongia pē ko ha ngāue hala. Sea ko e makatu’unga eni ‘e ua kuo ‘osi hulu’i mai pē he Tefito’i Lao ko e ‘ikai ke ne fakahoko totonu ‘ene fatongia. ‘A ia ‘oku ‘osi māhino ko e ni’ihi ko ení ko e kakai ‘oku nau ngāue fakapolofesinale. Pea ko e makatu’unga hono uá ‘oku ngāue hala. ‘A ia ‘o kapau ‘oku ne ‘oku

hala 'ene ngāue 'ikai fakapolofesinale pē ne ngāue hala'i 'aki ha pa'anga pē maumau lao mo pehē. 'Osi kāpui pē 'i loto 'i he fo'i kupu ko ení Sea. Ka 'oku tānaki mai he Pule'angá ha fo'i makatu'unga fo'ou ko e anga ta'efaka'apa'apa.

'Uluakí ko 'eku poini ko ē na'a ku fakamalanga ki ai 'anenai ko e ta'efaka'apa'apa 'oku 'ikai ke fenāpasi ia pea mo e 'uhinga fakapālangi na'e fokotu'u maí ko e *insubordinate*. Pea nau fokotu'u atu ko e 'uhinga totonu 'o e *insubordinate* ko e ta'efaka, ko e talangata'a.

Sea Kōmiti Kakato: Talangata'a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'uluaki fakatonutonu ia Sea. Ka 'oku, te u fakamalanga au 'oku 'ikai te u pou pou au ki he kupu ko ení 'aki e 'uhinga ko ení.

Faikehekehe he ngāue fakapule'anga mo e ngāue fakapolitikale

Ko e faikehekehe 'a e ngāue faka-Pule'anga pea mo e ngāue fakapolitikale Sea te u fakamalanga atu ki ai. Ko e ngāue fakapolitikale pē ko e tui fakapolitikale ke 'omai 'ete tui 'o feinga'i ke pou pou mai e kakaí pē ko ha ni'ihi kehe ke nau tui tatau mo ho tui. Pea te u 'oatu e fakatātā ko ení Sea. 'O kapau 'oku 'i ai ha Minisitā pē ko ha Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé 'oku 'i ai 'enau tui 'anautolu ko e 'aho Sāpaté 'oku molumalu pē Sāpate 'o kapau 'oku ngofua e sīpoti mo e kaukau tahi pea mo e 'ū me'a pehē. 'I he tu'u ko ē lao lolotonga 'oku tapu ia. 'Oku tapu e, ke ava ke fai ha pisinisi he 'aho Sāpate. 'Oku pau ke tau mālōlō. Fakatatau ki he tu'u ko eni e lao e 'aho ní kā ko e fo'i tui fakapolitikale ke liliu e lao ko ia. 'E 'i ai e tokotaha ia 'oku 'i ai 'ene tui fakapolitikale ke liliu e Lao ko ē 'Aho Sāpaté he 'oku tui ia 'oku tonu ke ava e fale mā he 'aho Sāpate. Tui ia 'oku tonu ke fakafaignamālie'i e sīpoti he 'aho Sāpate. 'E tui ia 'oku tonu ke ava e pisinisi ke puna ke fai e fēfolau'aki. Ko e tui fakapolitikale ia. Ko e tui fakapolitikale ke liliu 'a e founda ngāue mo e mo'ui e kakai. Ko e me'a fakapolitikale ia 'oku ngāue'aki he kau taki 'o e fonuá pea 'oku fakafou mai e fo'i tui fakapolitikale ko iá ki he Fale Alea 'aki hono fili ha kau Fakafofonga ke nau liliu 'ū laó.

Sai Sea ko 'ene felāve'i pea mo e ngāue ko ení 'o e kau *civil servant*. Ko e tokotaha ngāue faka-Pule'anga kotoa pē 'oku pau ke taliui ia ki he Lao mo e ngaahi ngāue mo e ngaahi tu'utu'uni ko e Konisitūtone, ko e lao ko e 'ū tālite. Hangē ko e *SDG* ko e *MDG* ko e Lao ki he Tahī ko e 'ū me'a pehē 'oku pau ke taliui e tokotaha kotoa 'i Tonga ni. Ko e faikehekehe e tui fakapolitikale mo e ngāue faka-Pule'anga Sea ko e kau ngāue faka-Pule'anga 'oku nau taliui pē nautolu ia ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi taumu'a kuo 'osi paasi 'e he kau ngāue fakapolitikale. Pea te u 'oatu e fakatātā ko eni. Ko e lao ko ē 'oku ne hanga 'o pule'i e ngāue 'ū potungāue 'oku paasi ia he kau ngāue fakapolitikale ko e kau Fale Alea kau fili Fale Alea. Hū mai nautolu mo 'enau ngaahi 'asenita fakapolitikale ke liliu e 'ū lao 'oku ne hanga 'o pule'i mo tu'utu'uni e ngāue 'ū potungāue. Ka hū atu ha taha 'oku tui fakapolitikale pea taki 'ene tui fakapolitikale 'a'ana 'i he'ene ngāue faka-Pule'anga 'oku hala 'aupito ia. Pea ko e 'uhinga eni Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘eku fakatonutonu pē ‘a’aku he ko u ‘ilo’i ‘oku fu’u lōloa e me’a ‘a e Minisitā. Ka ko e fakatonutonu ‘Eiki Sea kātoa e ‘ū lao ko eni ko e tui fakapōlitikale ...

<002>

Taimi: 1425-1430

‘Eiki Minisitā Lao: ‘oku paasi atu mei he Fale ko eni. Ko u nofo ‘o fakakaukau’i ko e fē ‘a e me’a ‘oku hala ‘i he fakapolitikale? Ko ‘eku fakatonutonu pē ia. Paasi kātoa mei heni, ko e me’a fakapolitikale.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Sea: ‘Oku tonu pē ‘a e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Lao. Ka ko e me’a eni ‘oku ou feinga ke u hanga ‘o fakafaikehekehe’i atu ‘a e ngāue fakapule’anga, pea mo e ngāue fakapolitikale. ‘Oku na kehekehe! Pea ‘oku ‘osi hā pē ‘i he Tefito’i Lao ko eni ‘a e kau ngāue fakapule’anga. ‘Oku ‘ikai fiema’u ke nau ngāue fakapolitikale. Pea ko e ‘uhingā eni Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi palani fakasekitoa, ngaahi palani ngāue, ko e *Tonga Strategic Developmentg Framework*. Ko e *Tonga Energy Road Map*, ko e ‘u palani ko eni ‘oku muimui ki ai ‘a e kaungāue ko eni ‘i he Pule’anga. Pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi *Corporate Plan*, pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi *Regulations* pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi Lao mo e ngaahi Tu’utu’uni Ngāue kuo pau ke muimui ki ai ‘a e tokotaha ngāue fakapule’anga kotoa pē.

Sea, ko e ngaahi Tu’utu’uni eni ‘oku pau ke muimui ki ai ‘a e tokotaha ngāue fakapule’anga. ‘O kapau ‘e hū mai ‘a e tokotaha ko eni, ‘oku ‘i ai ha’ane ngaahi tui fakapolitikale ‘a’ana, ke mu’omu’a ia ‘i he Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Potungāue. ‘Oku hala ia! Hū mai ‘a e tokotaha ngāue fakapule’anga ‘o ngāue ‘i loto ‘i he *framework* pea mo e Lao ‘oku ‘osi paasi ‘e he kau fakapolitikale.

‘Eiki Minisitā Lao: Ka u ki’i fakatonutonu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu!

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e ki’i fakatonutonu nounou kae vave ‘etau ‘alu. Ko e fakatonutonu. Ko e kātoa ‘o e ‘u me’a ‘i he fakelele fakapule’anga. Ko e *aspiration* ia fakapolitikale. Ko e fakatonutonu pē ia. Kātoa, kātoa. Ko e ‘u me’a kātoa ko eni ‘oku tau ōmai mo e hela’ia ko eni hono ‘ave ‘a e Lao ki he kau ngāue fakapule’anga. Ko e laumālie fakapolitikale ia. ‘Oku ‘ikai ke ‘ata’atā ia mei he fakapolitikale.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki! Kātaki kau ‘oatu ‘a e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele. ‘Oku ‘uhinga ‘a e Nōpele, ko e kau ngāue fakapule’anga ‘oku nau ngāue ‘o fakatatau ki he Lao..Ka ‘oku ‘omai ‘e he Minisitā. Ko kitautolu ni ko eni ‘i Fale ni. Ko e fili fakapolitikale. ‘A ena na’e ‘osi me’a pē ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele. Pea ‘oku ne pehē. Ko e Lao kotoa kuo paasi ‘i he Fale ni. Ko e ‘omai ia ki he kau ngāue fakapolitikale. Ka ko u tui ko e fo’i kongā ia ke mou vete mai ai. ‘E fēfē ‘a e anga ‘e fetaulaki ai ‘a e ongo tama ko eni. Me’a mai!

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘E lava ke u ki’i tokoni atu! Ki’i sekoni pē ‘e 30. Sea, ko u fie tokoni atu pē au ke fakamaama ‘etau talanoa. Ko e feme’a’aki faka’ofa’ofa eni. Te u fakatātā ‘aki

pē eni. Ko e ha'u ko eni 'a e Pule'anga ko eni. Kuo 'i ai 'a e Lao ia 'i he Konisitūtone hangē ko e Sapate kuo pau ke tauhi ke ma'oni'o'oni. 'I he ngaahi Pule'anga kuo 'osi, na'a nau hanga 'enautolu 'o fakangofua ke lele pē ha fa'ahinga pisinisi, hangē pē na'e me'a ki ai 'a e Hou'eiki. Pea ko eni 'oku tau feinga ke tau fakatonutonu. Ka ko u fie faka'osi ki he kongā ko eni, te u fakatātā 'aki 'a e *Energy Road Map*. Ko e fo'i *framework* ia. 'I he Pule'anga kuo 'osi, na'a nau tui kinautolu ke 'ai ke fakapalanisi ke peseti 'e 50 ke ngāue'aki 'a e tisolo peseti 'e 50 'a e ngaahi me'a kehe, 'e he *solar* pē ko e *wind power*. Hū mai mai 'a e Pule'anga ko eni. 'Oku 'ikai ke fepaki, ka ko e 'oatu pē ke tokoni. Hū mai 'a e Pule'anga ko eni, mu'omu'a ange kia nautolu ia 'a e holo 'a e 'uhila, koe'uhi ko e kakai faingata'a'ia 'o e fonua. 'Oku 'ikai ke mau hanga 'e mautolu ia 'o fakamu'omu'a 'a e haafe ko ē sola, haafe ko ē tisolo. He ko ē kuo haafe pē ia, ka e 'ikai pē ke holo 'a e 'uhila ia. Fakamu'omu'a leva 'e he Pule'anga ia 'a e me'a ko eni ke 'oua 'e fu'u fakahoha'asi 'a e me'a ko ia, kae tokangaēkina 'a e holo 'a e 'uhila. Lava lōua pē fakapolitikale pē fakapolitikale 'a e anga 'o e tui ko ē....

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu!

Lord Nuku: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko e Lao ko eni. Ko e me'a ko ē 'oku ne me'a ki ai 'oku ne tukuaki'i 'a e Pule'anga na'a nau fai 'a e ngāue 'oku 'ikai ke tatau mo e Pule'anga ko eni Sea. Ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Tuku mu'a 'a e fa'ahinga fakamalanga ko ia. He koe'uhi te tau to e malanga pē kitautolu ki he fo'i me'a ko ia, koe'uhi 'oku 'i ai 'etau ngaahi 'ilo ki he ngaahi me'a ko ia Sea. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ka u faka'osi atu au kau tangutu au ki lalo kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'ikai ke u tali ho'o fakatonutonu

Lord Nuku: Ki'i fehu'i atu ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tangutu au ki lalo kātaki. Ko e 'uhinga pē 'eku ki'i fakamaama atu. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ia tau pehē ...

Lord Nuku: Ka u fehu'i atu ki he 'Eiki Minisitā? Kuo holo e 'uhila?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io!

Lord Nuku: Ko e fehu'i atu hā 'a e totongi he taimi ni?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku holo he ko e kakai masiva kotoa pē he fonua !

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku fehu'i atu pē ko e hā e totongi he taimi ni he 'oku te'eki ke holo ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kapau 'oku ke fiema'u ke u hanga 'o malanga'i atu

<004>

Taimi 1430-1435

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...tuku mai ha fo’i miniti ‘e 10 ka u hanga ‘o ‘oatu ‘a e fo’i malanga ko ia he ‘e to e mālie ange ia.

Sea Kōmiti Kakato: Sai kuo mahino ‘a e tokoni kae manatu’i mea’i Minisitā ‘oku ke to’o ‘e koe ‘a e taimi ‘a e Nōpele, Nōpele fakamā’opo’opo mai.

Lord Fakafanua: Sea, ‘oku ou kole atu ‘eku taimi toki ‘oange ko ē ha faingamālie ‘o e ‘Eiki Minisitā ke fai ‘ene fakafekiki ‘a’ana mo e Hou’eiki Nōpele ko ē mei ‘Eua, kae hoko atu ‘eku fakamalanga.

Taukave ‘i ai faikehekehe he ngāue fakapule’anga mo e ngāue fakapolitikale

Sea ko e me’a ko eni ‘oku ou ko e fo’i poini ko eni ‘oku ou fiema’u ke u fakamahino’i ‘i he ‘aho ni, ‘oku ‘i ai ‘a e faikehekehe ngāue tokotaha fakapule’anga pea mo e ngāue fakapolitikale. Ko e taimi ko ē ‘oku na fetaulaki ai ‘i he fengāue’aki ‘a e Minisitā mo ene kau ngāue, Sea ko e ‘uhinga he ‘oku ‘i ai ‘a e Lao ki he *PSC* pea mo e kau ngāue fakapule’anga, he ‘oku hanga ‘e he lao ko eni ‘o malu’i ‘a e kau ngāue fakapule’anga mei he ngaahi fiema’u fakapolitikale. He ko e politiki, pea kapau te tau hanga ‘o tuku hifo ki he fo’i ‘elito ‘o e politiki ko e liliu, liliu ke sai, liliu ke ko e hā pē ha fa’ahinga liliu ko e ‘uhinga ia ‘a e politiki.

Sea ko e ngāue ‘a e Pule’anga ‘oku fakatatau ia ki he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi palani mo e ngaahi va’a ngāue mo e taumu’a ‘a e Pule’anga ‘oku ‘osi seti ia. ‘Oku paasi ‘i he Fale ni fakata’u ‘a e pa’anga patiseti ko ē ‘a e Pule’anga pea ‘oku tu’uma’u ‘a e patiseti ia ko ia pea ‘oku ‘ikai ke to e liliu ia. ‘Oku ha’u ia mo e ngaahi palani ngāue. Sea ko e ngāue ‘a e kau ngāue fakapule’anga ke nau fakahoko ‘a e palani ngāue ko ia mo fakamole ‘a e pa’anga ko ia, ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai hano tānaki pē tuku hifo mo me’a pehē ko e fatongia ia ‘o e kau politiki ‘i Fale Alea.

Sea ko ‘eku hanga ‘o’ohake ‘a e fo’i *issue* ko eni he ‘oku ou fiema’u ke fakafaikhekehe’i ...

‘Eiki Palēmia: Sea ka u ki’i fehu’i angé.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu’i eni Nōpele.

‘Eiki Palēmia: Mālō ‘aupito ‘oku mahino ‘a e fakamatala. Fēfē kapau ‘e hū atu ‘a e Minisitā mo ha’ane fokotu’utu’u fo’ou. ‘E hala ke ne hanga ‘o fokotu’u atu ke liliu ‘a e lao ke tatau mo e me’a ko ena ‘e hala ke ne fai ‘a e fo’i ngāue ko ia? He ko e me’a ‘oku ke tu’u’aki ‘oku totonu ke na ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Sea ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e Hou’eiki Minisitā pea mo e Hou’eiki Fakafofonga Fale Alea ke nau liliu ‘ū lao ‘i loto Fale Alea. Kā ko ‘enau hū atu ko ē ki he ‘ū Potungāue ‘oku ‘osi ‘i ai ‘ū palani ngāue, ‘oku ‘osi ‘i ai pea mo e patiseti, ‘osi ‘i ai mo e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ngāue ki ai pea taliui ki ai ‘a e kau ngāue fakapule’anga kau ki ai pea mo e *CEO*. ‘Oku ‘uhinga au kapau ‘e fetongi ‘a e Pule’anga ‘e pau ke faka’osi ‘a e patiseti ia mo e me’a ‘o e ta’u fakapa’anga ko ia pea toki fakahū mai ‘enau palani fo’ou mo ‘enau patiseti fo’ou mo ‘enau palani ngāue fo’ou ‘i he ta’u fakapa’anga fo’ou.

Sea ko e founa ia ke fai ‘aki ‘a e liliu, kā ‘oku ‘ikai ke ne hanga ‘e ia ‘o ‘uhinga ke faka’uhinga’i ke hū mai ‘a e politiki mo e founa ngāue ko ia ke kau atu mo e *CEO* ia pule ngāue ko eni ‘ū Potungāue ki ai.

Sea, ko e faka’uhinga na’e ‘omai ko ē ‘e he Hou’eiki Minisitā ke tau liliu ‘a e kupu 2 (a) mo e (b) ‘oku ‘osi mahino ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fetō’aki pea mo e Komisoni. Kā ko ‘eku tu’u fefeka ke ‘oua ‘e tali ‘a e liliu ko eni ‘oku fokotu’u mai he kupu 2 c, he ‘oku fakahū mai ‘a e fo’i makatu’unga fo’ou ia pea te u ngāue’aki pē faka’uhinga ko eni ‘a’aku ko e talangata’a, he kapau ‘oku ‘i ai ha *CEO* ia ‘e talangata’a pea tau fakakaukau pē tautolu ia koe’uhí he ‘oku ‘ikai ke fenāpasi ‘ene tui fakapolitikale pea mo e taki ‘o e ‘aho ko ia, ‘e tuli leva ia.

Sea ko e fo’i poini ia ‘oku ou fiema’u ke u fakamamafa’i. Ko e ngāue ko ē ‘a e ngāue fakapule’anga ‘a e *CEO* ko e taki ko ē ‘o e Potungāue ‘oku fakatatau ia ki he’ene ngāue fakapolofesinale, pea mo ene muimui ki he lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ē ‘oku ‘osi seti. Kā ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga kehe ia makehe mei ai, fakapolitikale leva ia. ‘A ia ko hono fakahū ko ē **talangata’a** pē ko e **anga ta’efaka’apa’apa**, ‘oku ta u ‘ave faingamālie ke fakapolitikale’i ‘a hono tuli ‘o ha taha ‘oku pule ngāue ‘ū Potungāue. ‘Osi ‘atā pē ia kapau ‘oku faihala ‘a e tokotaha ko ia ke tuli ‘osi ‘atā pē ia...

Eiki Palēmia: Ki’i tokoni atu...

Lord Fakafanua: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Ikai tui Palēmia hanga ha Minisita ‘o tuli ha *CEO* ko ‘ene ngāue fakatatau ki he Lao

Eiki Palēmia: Mo’oni ho’o fakamatala ‘a ‘au, kā ‘oku ke pehē ko e kau Minisitā ko ē ‘e fili ‘oku nau ‘oku ‘ikai ke nau ‘atamai lelei ke fakakaukau’i, ‘ikai ke u tui ‘e hanga ‘e he Minisitā ‘o tautea ha taha ko e talangata’a kapau ‘oku tonu pē me’a ia ‘a e me’a ‘ikai ke u tui au ‘e hoko ‘a e me’a ko ia. Kā ‘oku ou tui ‘a e me’a ko eni, ‘oku ‘i ai ‘a e falala ki he Minisitā, pea kapau ‘e pehē ‘e he Minisitā ‘oku talangata’a ‘a e tokotaha ko eni, ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai ‘a e ‘uhinga lelei, kā ‘oku faingata’a ke u tui ‘e hanga ‘e ha Minisitā ...

<005>

Taimi : 1435-1440

Eiki Palēmia : ‘o tautea ha *CEO* ‘oku fai ki he Laó. ‘Ikai ke u tui au ki ai.

Lord Fakafanua : Sea, ‘oku ou faka’apaapa ki he tui ko eni ‘a e ‘Eiki Palēmiá.

Sea Kōmiti Kakato : Nōpele, fakamā’opo’opo mai ho’o taimí.

Taukave ‘osi fe’unga ongo makatu’unga he Lao lolotonga ke fakamālōlo’i ai *CEO*

Lord Fakafanua : Ko ia. ‘I he’eku aofangatukú, Sea. ko e ngaahi makatu’unga ‘e 2, ‘oku ‘osi ‘asi, hā mai he Laó, ko e ‘ikai fakahoko hono fatongiá, pea mo e ngāue hala. ‘Oku ou tui

kuo 'osi fe'unga pē 'a e 'ikai fakahoko hono fatongiá, pea mo e ngāue halá, ke makatu'unga hano tuli ha *CEO*, pē fakanofu mei he'ene ngāue. Ko e ngaahi 'uhinga na'a ku fakamalanga'aki 'i mu'á, he tñaki mai e talangata'á, 'oku 'ikai ke u tui au 'oku lelei, Sea. Pea ko ia 'oku ou fakahā atu hoku lotó, 'oku 'ikai ke u tali 'e au e kupu (c).

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele ko ho'o 'uhingá ke to'o e *kupu (c)*, ke to'o e sino'i Lao motu'a?

Lord Fakafanua : Ko ia, Sea. 'Oku 'ikai ke u tali 'e au e kupu 2 (c).

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Ko e fokotu'u eni 'a e Nōpele, ka 'oku pehē 'e Mēmipa, ke tau hanga mu'a 'o pālōti'i ia pē kuo tau tali, kae lava ke *clear* 'a 'etau ngāue. 'Uhingá kuo 'osi 'omai 'e he Minisitā ia 'a 'ene fo'i fokotu'u, ko e **fakafepaki**. To'o e **faka'apa'apa**, ka 'oku ou 'uhinga au ke fai mo tau nga'unu. Kae foki ē kimui pē na'e anga fēfē hono fatu 'a e fo'i patiseti, 'oku holomui

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ka u ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Oku ou fie tokoni atu pē au. Ko e fakakaukau faka'ofu'ofa ia kuo 'omai 'e he Hou'eiki Nōpele mei Ha'apai. Ka 'oku ou fie tñaki atu pē mu'a ki he anga e fakakaukau. 'Oku 'i ai foki e fo'i sisitemi 'a e Pule'anga, 'a ia 'oku tau ui ko ē ko e Patiseti. 'A ia ko e silini tukuhau ia 'a e kakaí, pea 'oku 'omai leva ia 'o fakalao'i, pea hoko atu leva ki hono ngāue'i, pē ko hono *implementation*. Ka ko e foki ko ia kimui pē na'e anga fēfē hono fatu 'a e fo'i Patiseti 'oku holomui atu ia ki he fo'i lea ko e palani. Ko e fa'u ko ē e fo'i palani, 'oku holomui ia ki he fo'i lea ko e *priority*. Ko 'ene holomui ko ē mei he *priority*, 'oku ha'u ia mei he fiema'u vivili 'a e kakaí. 'A 'eni, 'oku fakahū mai ki Fale Alea ni, honau ngaahi le'ó, 'i he fo'i feitu'u 'e 17. 'Oku hū mai ia 'i he palani, 'oku tau ui ko e palani faka-komiuniti, 'oku ha'u ia mei he kau Hou'eiki mo 'enau kau 'ofisa koló. Pea ko e holomui mai ko ē 'a e ngaahi *priority* ko ia mei he ngaahi palani fakakomiuniti, palani faka-sekitoa, palani ko ia 'oku mou me'a ki ai 'a e kau *constituency*. 'Oku fulihi kotokotoa ia 'o ui ko e *priority agenda* 'a e Pule'angá. 'I he tu'unga he taimi ni, 'oku tau hanga 'o fatu faka-ta'u tolu ia. Na'e toki 'osi eni 'emau hanga 'o fatu, 'oku 'i ai e fo'i *priority* lalahi 'e hiva, na'a mau hanga 'o fulihi 'a e ngaahi fiema'u kotoa na'e 'omai, vivili, he 'ikai ke tau lava 'o fai kotoa, 'a e 150 kuo fokotu'u maí, kae ngāue'aki pē mu'a 'a e fo'i hiva. Ko 'ene ma'u pē ko ē e fo'i 9 ko ia, 'oku ha'u leva 'a e fo'i 9 ko ia ke fa'u'aki ia 'a e *corporate plan* ta'u 'e tolu 'a e Potungāue kotokotoa pē he Pule'angá. Pea ko 'enau fa'u ko ē e fo'i *corporate* ta'u 'e 3, 'oku nau holomui leva mei he ta'u e 3, ta'u e 2, ta'u e 1, pea 'oku fa'u leva 'etau *annual plan* mei ai. Pea ko ia 'oku makatu'unga ai 'a e Patiseti. Sai, ko 'eku 'alu atu eni ke u a'u k ihe'eku ki'i poini.

Ko e taimi ko ē 'oku hanga ai 'e ha *CEO* 'o 'ikai ke ne *support* 'a e *priority agenda* 'oku 'omai mei he kakaí, 'oku vivili, 'o tali ia 'e he Pule'angá, ko 'ene *priority agenda*, pea hoko mai ko ē ki he *corporate plan*, 'oku 'ikai ke tali ia 'e he *CEO* ko íá. 'Oku *insubordinate* ia. Pea hoko atu, 'oku 'ikai ke ne tali 'e ia 'a e taimi 'oku *implement* ai 'a e fo'i Patiseti. 'Oku *insubordinate* ia. Ko e makatu'unga ia, Sea,

Lord Fakafanua : Sea, ‘oku ou kole atu pē ke u tokoni ki he ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e tokoni eni, Minisitā.

Lord Fakafanua : Ko e me’a ko ē ’oku ne hanga ‘o huluhulu’i maí, ke me’a pē ia na’a ku fakamalanga atu aí. ‘I he Lao lolotongá, ‘oku ‘osi hā pē ai, makatu’unga, ‘ikai fakahoko hono fatongíá. Ko ‘ene fatongia eni ke ne fai ‘ene ngāue fakatatau ki he palani ngāue ‘a e Pule’angá. ‘I kai ke to e fiema’u ke fakahū e **talangata’a** he kuo ‘osi ‘i loto pē ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Ko ia, ‘e Hou’eiki Nōpele, ko ‘eku huluhulu atu pē eni, he ko e ‘uhingá atú, ‘oku tatau pē ‘a e fokotu’ú. Ko ‘eku ‘uhingá, ‘oku ‘uhinga mai ‘a e ‘Eiki Nōpele ia, pea ‘oku ‘uhinga pē ia kiate au. ‘Oku ‘osi ‘i loto ke fakahoko ai, ka na’e kole foki ‘e he Minisitā Lao, ko e ‘uhingá ko e taimi ia ‘oku fai ai e *insubordination*. Ko hono ‘omai ko ení, malanga mai ‘a e Hou’eiki Nōpele, ‘oku ‘i loto ia ‘i he fo’i *function* ko ia he fakahoko fatongia ...

<006>

Taimi : 1440-1445

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : ... ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia kiate au. ‘A ia ‘oku ou pehē pē ‘e au ia kapau ‘oku pehē ke lava pē ā ia ‘o tali pē ia ‘i he fo’i kupu ko iá Hou’eiki, ko ‘eku kole pē au ki he Minisitā pē ‘e.. Ko ‘eku ‘uhinga eni he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fakakaukau lelei, hā ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ke tau ... ko au ia ‘oku ou pehē ‘oku ‘uhinga lelei pē ia ki he motu’á ni. ‘A ia ko e ‘uhinga ‘eku malanga atú, ‘oku ‘ikai ko ‘etau ‘i hení, ko e kikihi ai pē ‘i ai e loto ‘i he fo’i kupu ko iá, ‘a e fo’i fakakaukau ko ia ke fakahoko e fatongia. Na’e ‘uhinga kiate au ia ‘a e hoha’a ‘a e Minisitā Laó, koe’uhí ko e fo’i *insubordination*. Ka ‘oku malanga mai ‘a e Hou’eiki Nōpele ‘o Ha’apai, ‘oku hū pē ‘a e *insubordination* ia ‘i he fo’i kongá ko ē ‘o e fakahoko fatongia. Kapau ‘oku ou ma’u lelei, ko au ia ‘oku ou fokotu’u atu au, hā hono kovi hono tali, kapau ‘e me’a pea si’i tali mu’a ia he ‘oku ‘uhinga lelei pē ki he motu’á ni kapau ‘oku mou poupou’i ke tau pāloti ā, he fakakaukau maama ko ia. Poupou ki ai pē ‘ikai ?

Sea Kōmiti Kakato : ‘Eua 11, ko ha toe me’a makehe ena?

Tēvita Lavemaau : Miniti pē ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato : Mai ha ki’i miniti ‘e taha, me’a mai.

Tēvita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Sea, ‘uluakí pē Sea ko u kole fakamolemole atu ki he Feitu’u na, na’e ngalo ke folo ‘a e fo’i’akaú he taimi ni’ihi ‘o fa’a ma’olunga e toto. Sea, ko e ki’i kongá hono 2, ‘oku lahi ‘a e ngaahi fakalelei ki he kupu ko ení ‘Eiki Sea, ka ‘oku ou tu’u pē au ke fakahā ‘a e me’a ‘oku ou tui ki ai.

‘Uluakí Sea, ko e taumu’a ‘o e fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘omai ko e *good governance*, ko e pule lelei, mo e *accountability* – taliui. ‘Oku ou tui ko e taumu’a ia ‘o e Lao ko ení ‘oku ‘omai Sea. Kuo mahino ‘a e me’a ia ‘oku ou taukave’í. Ko e malanga mālie na’e fai ‘e he Minisitā Leipá ki he fo’i *process* ko ē ‘e 10, pea ‘oku ou tui ‘oku ne hanga ‘o ‘auhia atu ai ‘a e ngaahi me’a kehe.

Ka 'oku kau pē foki 'a e 'Eiki Minisitā 'i hono fili ko ia 'o e kau *panel*, 'a ia 'oku 'i ai pē 'ene kau ki he kupu.

'Oku 'i ai e ngaahi fakalelei 'Eiki Sea ka 'oku ou tui au ki he to e fakahū ko eni 'a e fo'i konga hono ua ki he talangata'a. 'Oku 'osi kakato pē ia, maumaulao mo e me'a ko iá, 'oku ou tui au 'oku 'ikai ke to e ai ha fu'u 'uhinga ia. Kapau 'oku 'iai ke fai 'e he *CEO* 'a e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Minisitā, ko e talangata'á ia. Tukukehe kapau 'oku tu'utu'uni 'e he Minisitā ia ke 'alu 'o maumaulao. Ko e me'a kehe ia, ka 'oku 'ikai ke tau tui tautolu 'e 'i ai ha Minisitā 'e ta'efakapotopoto pehē. Ka 'oku ou fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea, ke tau pāloti ā kuo ngali ..ka tau nga'unu hotau vaka. Mālō 'Eiki Sea.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ko e ki'i fokotu'u fo'ou eni ia 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eua.

Fokotu'u ke fakapekia fakatonutonu ke "i he lotu ki ai e Minisita" kae ngāue'aki pē tefito'i Lao

Lord Nuku : Ko 'eku fokotu'u atu 'Eiki Sea, ko e fakatonutonu ko eni na'e 'omaí, na'e sai ange hono 'uluaki 'omai ko ia 'o e kupu'i lao fakatonutonu. Ko e kupu'i lao fakatonutonu 'Eiki Sea 'i he lotu ki ai 'a e 'Eiki Minisitā. Ko e fokotu'u ko eni 'i he lotu ki ai 'a e 'Eiki Minisitā. 'Oku 'ikai ke u tui 'oku tonu ke 'oatu 'e he Minisitā hono lotó ke fai'aki 'a e fokotu'u ko é 'o e lakanga ko eni 'Eiki Sea. Pea ko 'eku fokotu'u atu, 'Eiki Sea, fakapekia mu'a, ko e fokotu'u atu pē 'e au ke tau hanga 'o pāloti'i 'a e fakatonutonu ko eni, ko 'eku fokotu'u atu ke tau hanga mu'a 'o fakapekia 'a e fakatonutonu ko eni ka tau foki pē ki he tefito'i Lao.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, 'oku ou poupuu atu kuo 'osi 'i ai 'a e ngaahi fokotu'u mai mo hono fakatonutonu ke tau pāloti'i pea ko ena kuo tokolahi 'a e kole mai, pea 'osi ko iá, pea tau toki pāloti'i leva 'a e *part* hono 2. Mālō.

Lord Nuku : Ko e 'uhinga 'eku fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau kamata mu'a mei he fokotu'u fakamuimui, 'oku ou tui ko e natula ngāue 'a e Falé Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Tau pāloti. Hou'eiki, ko kimoutolu 'oku mou laumālie lelei ke tau tali e fakatonutonu ki he Kupu 13 konga 2, *a*, *b*, mo e *c* fo'ou, pea fakahā 'aki ia 'a e hiki hake homou nima. 'A eni pē ko eni na'e 'osi fakahoko atu. **Kuo pau ki he Komisoni, ke ne 'oatu, hili 'a e founa ngāue totonu, ha lisi 'o ha kau kanititeiti taau ki he Minisitā, fekau'aki ke ne fokotu'u atu 'a e kanititeiti ke fakanofu, ko e 'Ofisa Pule Ngāue.** 'A ia ko e (*a*) ia ko e ...

<008>

Taimi: 1445-1450

Sea Kōmiti Kakato: fakatonutonu ki he (*b*) kuo pau ki he Komisoni ke ne fakanofu ko e 'Ofisa Pule Ngāue 'a e kanititeiti kuo fokotu'u atu 'e he Minisitā fekau'aki mo e Kupu (2). Ko e Kupu (*c*) fo'ou 'i he Kupu (3) 'aki hono tamate'i 'a e 2 pea fetongi 'aki 'a e 2 (*A*). Hou'eiki ko moutolu 'oku

mou laumālie ki he fakatonutonu ko eni ‘a eni ne u toki ‘osi fakahoha’a atu ai fakahā ‘aki hiki homou nima ki ‘olunga.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā ‘a e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Fakafanua. Loto ki ai e toko 12.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki ko kimoutolu ‘oku ‘ikai ke mou laumālie lelei ke tali e fakatonutonu ko eni fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Tēvita Lavemaau, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 6.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Kalake, ko e Hou’eiki kuo tau lava ‘o fakahoko ‘a e fokotu’u ‘a e Nōpele ‘Eua pea ko u tui kuo tali pea kuo pekia ai pē ‘ene, ‘ene fiema’u ka tau hoko atu mu’a tautolu ia ki he (*c*), motu’a ‘a eni ne tau toki, mou lolotonga feme’a’aki ai ‘oku fokotu’u mai he Fakafofonga Ha’apai Fika 2.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, kātaki na’a tau toki ‘osi eni kau ai e (*c*).

Sea Kōmiti Kakato: Ko e *c* ko e *c* fo’ou kātaki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Na’e ‘osi fakakau. Na’e ‘osi tamate’i.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia ko e *c* fo’ou ‘i he kupu, ko e *d* ia ko eni ko eni ‘a eni ko ē ‘oku tau, ko e *c* motu’a ‘a eni ‘oku ‘alu hifo ko ē ‘o (*d*). ‘Oku mou me’a ko ā ki ai Hou’eiki? Ko e Kupu (*c*) fo’ou ena na’e fokotu’u fakataha mai mo e (*a*) mo e (*b*). Ko e (*d*) fo’ou eni ko e fakatonutonu fo’ou ki he (*d*) fo’ou fakahū atu ‘a e lea anga ta’efaka’apa’apa hili ‘a e ngaahi lea ‘ikai fakahoko hono fatongia.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha (*c*) ia. Ko e fo’i me’a ko ē na’e fokotu’u atu ‘a e *insubordination* pea ko hono faka-Tonga pē ko e hā fakata’efaka’apa’apa pē ko e anga fakafepaki. ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a pehē ia. Ko e fokotu’u ia ko ē, ‘a ia ko hono mo’oni ko e me’a pē ko eni ‘oku tali ko ia ‘ikai ke to e fai ha to e liliu ki hē. ‘Ikai ke to e ai ha me’a pehē ia. Tau tu’u ‘aki pē tu’u motu’a. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tau pālōti’i ‘a e ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea kātaki mu’a ko e, koe’uhī ko e ma’u ē ‘a e Pule’anga ‘Eiki Sea ko e me’a ko eni ko ē ‘a eni ko ē ‘oku fai atu ki ai e sio ia ‘Eiki Sea ‘a eni ko ē ki he kupu ko ē ke to’o mu’a

‘a e anga ta’efaka’apa’apa, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha anga ta’efaka’apa’apa ia?

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ko ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, Kalake tau pālōti’i e, ‘etau lao. Ko kimoutolu ‘oku laumālie lelei ke tau tali e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule’anga 2019 mo hono ngaahi fakatonutonu, fakahā ‘aki e hiki homou nima ki ‘olunga.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tēvita Lavemaau, Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minsitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao. Loto ki ai e toko 13.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Ko kimoutolu ‘oku ‘ikai ke laumālie lelei ki he lao ni fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 5.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Ngāue faka-Pule’anga 2019-8A

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Kuo lava atu kongā ko ia, ko ‘etau ‘asenita ‘oku tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Ngāue faka-Pule’anga 2019, 8A ...

<009>

Taimi: 1450-1455

Sea Kōmiti Kakato:2019. ‘Oku ou kole atu Hou’eiki ke tau ngāue’aki mu’a e me’a ko u kole atū. Ka ko u fakamālō kia Vava’u 15 pea mo e Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apaí ko ho’omo tokoni mai ki hono fakahoko ‘etau ngāue totonú ke tau lava ‘o ‘unu kimu’a ‘etau ngāue. Ka mou me’a mai Minisitā. Pea kapau ‘oku ‘ikai pea tuku atu ia ki he Hou’eiki ke mou feme’a’aki mai.

Lord Nuku: Kole atu Sea ke ki’i fakama’a’ala mai ‘a e Laó ka tau toki.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo mou me’a ki ho’omou Laó ke mou kātaki ‘o to’o hake 8A. Pea hili ko iá pea mou fakahoko mai ‘etau, Minisitā Leipa tokoni atu ki hono ‘oatu ē,

Lord Nuku: ... ke ne hanga mu’a ‘o ‘omai e ‘uhinga, ko e hā e ‘uhinga ‘oku to’o ai ‘a e 23, Fika 23, Sekelitali ki he ‘Ene ‘Afió ko e Tu’í ke ‘oua ‘e to e kau ki he *PSC*. Ko ‘eku, ke ne hanga ‘o fakama’ala’ala mai ha fo’i ‘uhinga lelei.

Sea Kōmiti Kakato: Kau mai pē ai.

Fakama’ala’ala Pule’anga he Lao 8A ha’anau kaunga ke fili sekelitali e Tu’i

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. Ko e ongo’i pē eni ia ‘e he Pule’angá ‘oku ‘ikai totonu ke ‘i ai

ha'anu kaunga 'anautolu ki he fili 'o e 'Ofisa ko eni 'a e Tu'í. Pea 'oku tatau pē ia pea mo 'emau PA kātoa. Ko e me'a pē ia 'a mautolu, tukukehe, ka u 'alu pē 'o fakahoko ki ai, 'e toki me'a atu pē ia 'e he Palēmia 'o fakahoko ki he 'Ene 'Afió. Ko e Hou'eikí eni ia, 'ikai ke nau lotu nautolu. Ko e me'a, 'e me'a e Palēmia 'o fakahoko ki he 'Ene 'Afió, ko e Hou'eikí eni ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu atu.

'Eiki Minisitā Lao: 'Ikai ke,

Lord Tu'ilakepa: Fakama'ala'ala mai e fo'i Laó ka 'oku 'ikai ko e 'ai ke ke talatalaaki'i mautolu he 'oku 'ikai ke mau sai'ia he me'a 'oku ke faí.

'Eiki Minisitā Lao: Ko e fakama'ala'alá eni 'oku lelelele atu aí.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku ke hanga 'e koe 'o tukuaki'i pea ke 'ai ke ke 'alu vaka'aki ki he 'Ene 'Afió 'oku 'ikai ke mau tui, 'oku hala ho'o faka'uhingá, tonu hono 'avé. Ka ke 'ai angé ko e hā e 'uhinga 'oku 'ave aí.

'Eiki Minisitā Lao: Ko e 'uhingá pē eni ia.

Lord Tu'ilakepa: Kae'oua te ke 'alu 'o talatalaaki'i mautolú 'oku kovi ia kia mautolu.

'Eiki Minisitā Lao: Ko hono 'uhingá ko e me'a pē ia, mau ongo'i pē ia 'Ene 'Afió.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou'eiki. Minisitā, fakama'ala'ala mai ē,

'Eiki Minisitā Lao: Sea 'oku mau ongo'i pē ko e me'a pē eni ia 'Ene 'Afió ke ne mokoi ki ai. Kaekehe, ko e ki'i liliú pē ia kae tukukehe kapau 'oku pehē pē 'e he mātu'a Nōpele 'a 'Ene 'Afió 'oku 'ikai ke nau lotu ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ka u ki'i tokoni atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Lao: Me'a atu pē 'a e Palēmia 'o fakahoko.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele Fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Ko u mālie'ia he me'a ko eni 'a e Minisitā ko e kole atu ke me'a mai 'o fakama'ala'alá, ne me'a mai 'e ia te ne, 'e fekau e Palēmia ke fakahoko atu ki he 'Ene 'Afió. 'I ai e Kupu 'oku ne me'a mai, ko e finangalo eni e Tu'í. Ko u manatu'i lelei na'e 'i ai 'emau fu'u mohokoí 'api na'a mau nofo ai 'i Matahiva. Fu'u mohokoí matala mo'oni. Pea 'oku nofo ma'u pē 'eku fa'ē 'o sio ma'u pē ki he fu'u mohokoí. 'I ai e ki'i ni'ihī 'oku nofo holo he tafatafa 'o e Falé 'o e Tu'í. Ko 'enau omi ma'u pē 'o talamai, ko e me'a mai eni mei Falé lahi ke toli ange fu'u mohokoí, ko e me'a mai eni mei Falé lahi ke mau, pea kuo mau ilifia leva mo homau fāmili fēfē ke toli 'a e kakala ko ē 'o 'ave. Toki 'ilo kimui ta ko ē ko 'enau fakakaukau pē 'a nautolu mo, 'oku tatau tofu pē Minisitā Lao mo e me'a ko ena 'oku ke me'a maí. Kuo pehē ko e finangalo eni e Tu'í.

Fakamolemole, fakavetevete fo'i Laó. Ko hono mo'oní Sea, ko e 'eke pē pe ko e 'uhinga he ko hono to'o, pē ko e fakahū.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u ki'i tokoni atu, ka u ki'i fakamatala'i atu ke to e,

Lord Tu'ilakepa: Me'a ki he Minisitā Laó mu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia, ke tali e tokoní,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: .. 'asinisini ange mo to e mahino makehe ange.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kuo mau fo'i mautolu he Minisitā ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā ko e, tali e tokoní.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai ko 'ene kole mai foki ke fakama'ala'ala,

Lord Tu'ilakepa: 'Ange pē ki he Minisitā Laó ke ne,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea ko u pehē ke u si'i tu'u hake 'o fai e pu'í, ko ia 'oku ne pu'i mai ke u si'i fokoutua hake,

Lord Tu'ilakepa: 'Ange mu'a ki he Minisitā Laó ke me'a mai ia 'oku mau mālie'ia mautolu he'ene me'a maí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Te u ki'i fakamatala'i pē Minisitā Lao. Sea ko e, 'oku 'i ai e makatu'unga. Ko e fakakaukau ko eni na'e ma'u ke hanga 'e he kau Minisitā 'o si'i tatakí 'a hono fili 'ene *CEO* koe'uhí ke lava ke tatakí'aki e ngāue. Ko e fo'i laumālie tataua ia 'oku ou ma'u mei he Minisitā Laó. Na'a ne faka'amu mo e Pule'angá ke mau pou pou'i, tukuange 'a ha fa'ahinga sekelitali 'a 'Ene 'Afió ke muimui kakato. Ko e hā pē me'a 'oku tō folofola atu ki ai 'Ene 'Afió ...

<001>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... 'oua 'e to e 'i ai ha taha pē ko ha *PSC* ...

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mo ha to e lao 'e to e kaunoa ki he fo'i vā mahu'inga ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Auē Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e makatu'unga ia e ki'i ...

Lord Fakafanua: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pea kapau ‘oku ‘ikai ke loto e Hou’eiki ia ke ‘oange e mafai ko ē ki he ‘Ene ‘Afiō ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Nōpele ‘o Ha’apai.

Poupou ke tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019 ke fakaivia ‘Ofisi e Tu’i

Lord Fakafanua: Tapu ki he Feitu’u na Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakatō Sea. ‘Oku ou poupou pēsēti 200 ki he lao fakaangaanga ko eni pea ko e ‘uhinga ‘eku poupou ki heni koe’uhī Sea kapau te ke me’a hifo ki he Kupu 2 (b) ‘o e fakatonutonu ‘a e tēpile uā ke ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Nōpele.

Lord Fakafanua: Fakahū ‘a e palakalafi 2, 3 sekelitali ki he ‘Ene ‘Afiō ko e Tu’i.

Lord Tu’ilakepa: ‘E sai pē ke u ki’i kole pē ...

Lord Fakafanua: Sea kapau te ke me’a hifo ki he peesi fika 6 ...

Lord Tu’ilakepa: Te u ki’i fehu’i pē ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele kātaki ko e ki’i fie fehu’i eni e Vava’u 2 pē te ke tali.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai fakamolemole pē ki he ‘Eiki Nōpele Ha’apai fika 2, ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ia. Hā e me’a ke pehē poupou pēsēti ‘e 200 ki ai? Ko ē ‘oku me’a mai e Minisitā ‘e to’o. Ko ‘etau faka’amu ke fakahū ka ‘oku ‘ikai ko e to’o ...

Lord Fakafanua: Ko ia Sea ‘oku ‘atā pē Minisitā ia ke me’a mai to’o pē fakahū.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Fakafanua: ‘Oku ou pu’aki atu au ia ko ‘eku lau hifo ko ē heni ‘oku ‘asi heni he Kupu 2(b) fakahū atu. Sea fakahū. Me’a hifo Hou’eiki he tēpile 2 he peesi 6 fika ‘Eiki Talafekau Lahi ‘a ‘Ene ‘Afiō *Lord Chamberlain* ia *Privy Seal* ia hangē ko eni he peesi 7, 23 ko e Sekelitali ki he ‘Ene ‘Afiō e Tu’i. Sea ‘i he kuohili na’e fua pē he’ene ‘Afiō ‘a hono vahe ‘a e Sekelitali. ‘Aho ni fakakau mai ia ‘i he tēpile ko ē kau ngāue. ‘A ia ko ē ‘oku hā mai ko e *Lord Chamberlain* ko e *Privy Seal* ko e Sekelitali eni ki he Fakataha Tokoni pea ko eni ‘oku tānaki mai he Kupu 23 ko e Sekelitali ki he ‘Ene ‘Afiō. Poupou atu Sea ko e ngāue lelei eni tau tokoni ki he fakaivia’i e ‘ofisi ‘a ‘Ene ‘Afiō. Fokotu’u atu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Fokotu’u atu poupou.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fokotu’u mai he ...

Lord Tu’iha’angana: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele fika 2 pea ‘oku ‘i ai e pou pou.

Lord Tu’iha’angana: Pou pou atu ki he, ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘a’aku Sea ‘uhinga ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Ha’apai fika 1 Nōpele.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na ka ko e me’a ia mahalo na’e tokanga ki ai. Fakamālō au ki he ‘Eiki Nōpele ‘uhinga he, ‘a e fakamāhino mai ko eni e tēpile ko ē he ‘oku ‘ikai ke u ma’u au ia ‘a ē ko ē ‘oku hiki ki ai e me’a. Ko e me’a pē na’a ku mei fehu’i au ia ka ko e, ka ko ‘eku lave pē ‘a’aku ia Sea he ko e māhino talu e kamata e lao ko eni he 2002 foki ‘oku māhino pē ia na’e ‘ikai ke ‘i ai ha, ‘ikai ke ‘i ai ha fu’u palopalema fēfē ia ke ‘i ai ha fēhangahangai he PSC. Ko e meimei ko e finangalo pē ‘Ene ‘Afiō na’e, ‘a eni ko eni ‘oku lele mai ‘aki ‘o a’u ki he taimi ni. Kae hangē ko e me’a ko eni ‘a e ‘Eiki Nōpele na’a ku hiki nima pē au he lao ko eni. Ka ko u to e, ko e fakamo’omo’oni pē eni ‘Eiki Minisitā Lao he ko e ‘uhinga ‘oku hanga mai ia ki he Nōpele Vava’u ka ‘oku fakakuikui taha mai ia kia au na’a ‘oku to e ‘i ai ha me’a ‘oku toitoi ‘i mui hē. Pea kapau ‘ikai ko u kei pou pou ko u pou pou au ki he Nōpele Ha’apai kae, ki he lao ko eni ke tau’atāina pē ‘Ene ‘Afiō ‘a’ana ia he ‘oku ‘alu pē ia ki he lisi ko eni ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’iha’anga: ‘O e *Lord Chamberlain* mo e *Privy Seal* mo e me’a ko iá pea ko u pou pou. Mālō Sea.

Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019

Sea Kōmiti Kakato: Kalake tau pālōti. Ko kimoutolu ‘oku mou laumālie lelei ke tau tali e Lao Fakaangaanga Ngāue Fakapule’anga 2019 8A kātaki fakahoko mai ia he fakahā ‘aki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tēvita Lavemaau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Fakafanua. Loto ki ai e toko 17.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Ko kimoutolu ‘oku ‘ikai ke laumālie ki ai fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Ikai ke loto ki ai e toko taha Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki tau mālōlō ai.

(Na’e mālōlō e Fale)

<002>

Taimi 1520-1525

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e Sea ‘o e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Tapu ki he Hau ‘o e fonua, fale ‘o Ha’a Moheofo, fakatapu ki he Pilinisi kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Nōpele, fakatapu atu ‘Eiki Palēmia, Hou’eiki Kāpineti, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai mālō mu’a ‘etau lava hou’eiki mou me’a hifo ki he tau Lao fika 9.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Pangikē Langa Fakalalakaka 2019 fika 9/2019

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘o Tonga, 2019. Ko e mou feme’a’aki mai ai hou’eiki, kapau ‘oku ke fiema’u ke fakamā’ala’ala ‘e he Minisitā kā ‘ikai pea kuo mou ‘osi mea’i kotoa ‘a e lao hou’eiki.

<005>

Taimi : 1525-1530

Sea Kōmiti Kakato : Ko eni kuo fokotu’u mai ia ‘e he Minisitā. ‘Oku pou pou?

‘Eiki Minisita Ako: Pou pou

Lord Tu’ilakepa : Sea, fakamolemole pē ki he Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Nopele Fika 1 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa : Tapu pē pea mo ho’o Kōmiti. Hou’eiki Pule’anga, fakamolemole, ‘oua pē te mou fu’u fakavavevave’i. ‘Oku mou mea’i ’oku fanongo kotoa e kakai e fonuá ki he ngaahi feme’a’aki ‘a e Fale ni. Pea ’oku ou faka’amu pē au ke mou fakama’ala’ala, he ‘oku ‘ikai ke ‘i heni e ‘Eiki Minisitā. Tuku atu e e Minisitā Lao ia ke toki fakama’ala’ala mai ha fo’i Lao e taha. Na’a faifai pea te ne to e talatalaaki’i kimautilu. ‘Oatu ki he Minisitā Ako, ke ki’i fakama’ala’ala mai pē ia ke fanongo ki ai e kakai, ka tau hoko atu.

‘Eiki Tokoni Palēmia : Sea, ki’i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia : Kimu’a pea ’ohifo e fo’i Lao mei he Falé, na’e ma’u faingamālie e Minisitā ‘o fakamalanga. ‘A ia pea ko eni ko ē, kapau ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha feme’a’aki, pea ‘oku ou fokotu’u atu.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō, kuo fokotu’u mai eni. ‘E ‘Eua 11, kātaki ‘o me’a mai.

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá, pea tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ‘oku ou tui na’e ’osi fakama’ala’ala pē eni ’e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, he Fale Aleá, ka ko e kakano ko eni, ko e Pangikē Fakalalakaká, ko e *financial institution* ia, ka na’e ’ave ia ‘o fakahū he tēpile ko ē he *Public Enterprise*. ‘A ia ko e fokotu’u mai pē ko eni, ke to’o e pangikē ia mei he tēpile ko ē ‘i

he *public enterprise*, kae ‘ave pē ia ke tali ui pē ia ki he Minisitā Pa’angá, ‘o hangē ko e pangikē mo e me’a. Fokotu’u atu, ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fokotu’u eni, Hou’eiki. Ko kimoutolu ‘oku. Kalake. Ko moutolu ‘oku laumālie ke tau tali e Lao Fika 9/2019, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka’o Tonga, 2019, moutolu ‘oku laumālie lelei ki aí, fakahā mai he hiki hake homou nima ki ‘olunga.

Lord Nuku : Kole pē mu’a ke fai pē ha ki’i fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā. Kātaki fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Nopele.

Lord Nuku : ‘Oku ou lave’i pē, ‘a e Laó, ‘Eiki Sea. ki he me’a ko eni ko ē ‘oku faí. Ko hono to’o eni mei he ngaahi pisinisi ko ē ‘a e Pule’angá, ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi fatongiá, koe’uhí ko e me’a ‘oku fai ki aí e tokanga ‘a e motu’a ni, Sea, ko e tokanga ki he silini ‘oku fa’a vahe’i, na’e tuku ‘i Fale Pa’anga ki he nō ‘a e kau ngoué, kau ngoue, kau toutai, kau pisinisi iiki. Ko e taimi ko ē na’e tuku ai ‘i Fale Pa’angá, ‘Eiki Sea, na’e ‘i ai e palopalema he me’a ko ení, ‘Eiki Sea. Ko e me’a ‘uluakí ia. He ‘oku toe fakafoki mai pē e fo’i mafai ko ení ke fakafoki mai pē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke ne hanga ‘o pule’i ‘a e me’a ko ení, Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea, ki’i fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia, fakatonutonu mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Fakatonutonu atu, ‘Eiki Sea, ko e fo’i Lao ko ení, ko e fo’i Lao pē ko e fo’i lisi ko eni ko ē ‘o e ‘ū *public enterprise list*, ko hono to’o mei ai ‘i he fo’i lisi ko íá. Ko ia pē. ‘Oku ‘ikai ke toe ‘i ai, ke liliu ha *function* pē ko ha mafai, ko e ‘uhinga ia ‘oku fokotu’u atu aí, he ko e to’o pē e fo’i lisi, ‘a e fo’i lea ko e *TDB*, ‘o to’o mei he fo’i lisi ko ia, ko ‘ene ‘osí ia. ‘Oku ‘ikai ke to e talanoa mai ki he mafai mo e ngaahi me’a ko íá. ‘Oku ou fokotu’u atu ke tau pāloti kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Na’e me’a mai ki ai ‘a ‘Eua 11.

Lord Tu’iha’angana : Sea, ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘a’aku ia. kātaki ko e ‘ai pē ke tau taha.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Nōpele Fika 1 ‘o ...

Lord Tu’iha’angana : Ko e Lao, ko e Fika 9 ē. Ko e Lao, ko e Fika 9 ia Ko e Lao Fakatonutonu ia ki he Pangikē Fakalalakaka. Ko e Lao ia ko ena to’o mei he lisi ia, ko e 10. Kātaki pē, Sea, ka ko e Lao Fika 9 eni, Ko e Lao Fakatonutonu ia ko ē, ko e fakafou’ou ia, fetongi ia ko ē Lao ‘a e Pangikē Fakalalakaka.

‘Eiki Tokoni Palēmia : Sea, ko e fika 9 e na’a tau ‘osi paasi ‘anenai. Ko e 10A eni ‘oku tau lolotonga ‘i ai.

Lord Tu'iha'angana : Paasi 'anefē?

'Eiki Tokoni Palēmia : 'A eni pē ko ē fekau'aki pea mo e Sekelitali 'a 'Ene 'Afiō. Fika 9 ia.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Hou'eiki mou kātaki 'o ki'i me'a hifo pē ki lalo. Ko e 7 ē mo e 8, ne tau 'osi

Lord Tu'iha'angana : Ko e 8A. 8A ia, ko e 9 e. Ko e 9 ē ka 'oku 'ikai ko e ki'i Lao si'isi'i ia, 'e Minisitā Leipa. Ko e Lao ia ko ē fetongi e Lao fakalukufua 'a e Pangikē Fakalalakaka. 'Io, ko e 10A ia e fetongi lisi, 'a e lisi To'o ko ē mei he ,,,, Ka ko 'eku 'uhingá, ko e fika 9 ia ko e Lao Fakaangaanga ia ko ē ke fetongi'aki e Lao 'a e Pangikē Fakalalakaka. 'Oku kupu lahi ia. Ko e Lao lahi ia.

'Eiki Minisita MEIDECC : Sea, ka u ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Minisitā MEIDECC.

Fakama'ala'ala he taumu'a e Lao fika 10/219

'Eiki Minisitā MEIDECC : Tapu ki he Sea, kae 'uma'a e Kōmiti Kakato. Sea, ko e Lao ko eni 9, tatau pē ia mo e ... Ko e Lao 10.

<006>

Taimi : 1530-1535

'Eiki Minisitā MEIDECC : ... 'oku ne toki to'o ko ia mei he lisí, ka ko e Lao 9, ko e fakakaukau ia ko ē hono to'o 'a e TDB pē ko e Pangikē Fakalalakaká pea mei he.. 'oua 'e to e hoko ko e Poate. Ko e *Public Enterprise* kae 'ave ia 'o 'i he malumalu 'o e Minisitā Pa'angá 'o hangē ko e me'a ko ia 'a e Fakafofonga 'Eua 11. Ko e *financial institution* ko e pangikē. 'Oku 'i ai hono ngaahi natula 'o'ona hangē ko e ngaahi me'a na'e fai ki ai 'a e hoha'a, pē 'e kei tauhi 'e he Pangikē Fakalalakaká hono fatongia Pangikē Fakalalakaka. He 'oku 'i ai e kongá ia ai 'oku nau 'osi 'alu nautolu ke komēsiale he taimí ni, pea ko e tali ki aí, 'io, na'e 'osi fai hono fakama'ala'ala 'e he Minisitā Pa'anga. Ka ko e Lao ko eni, ko hono to'o ia 'i he malumalu 'o e Minisitā ko ē 'o e ngaahi Poaté, 'o 'ave ia ki he malumalu 'o e 'Eiki Minisitā Pa'angá, 'o hangē ko e *Reserve Bank*. Pea ko e kátoa foki, neongo na'e 'alu ia ki he ..ko e taha 'o e ngaahi Poaté, ka ko hono ngaahi fatongia tefitó 'o'ona ia 'oku ngāue hangatonu ia mo Fale Pa'anga. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fu'u me'a 'a'ana ia 'e ngāue hangatonu ai pea mo e tafa'aki *Ministry* ko ē 'o e *Public Enterprise*, pea ko e 'uhingá ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Ko e 10 leva ia, 'e toki to'o mei he lisí 'o tamate'i leva mei he lisí. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou'eiki. Tau pāloti Kalake.

Tokanga ki he ngaahi uesia he fakakomēsialé ange Pangike Fakalalakaka (TDB)

Lord Nuku : Ko e kole atú 'Eiki Sea, hangē ko e me'a ko eni ko ē na'e fai atu ai 'a e fakahoha'á. Ko e ngaahi naunau ko eni ko ē 'i he Lao ko ení, kapau ko e fakalahi 'a e ngaahi ngāue 'a e pangikē ke to e fakakomēsiale ange. 'Oku 'asi ia 'i he fakamatala fakamahinó, ko ia 'oku ne 'omai ko ē 'a e fakamatala ko eni ko ē fekau'aki pea mo e Laó 'Eiki Sea. Fokotu'utu'u 'i he loto'i pangikē, vahevahe 'i ai 'a e ngaahi ma'u mafai fo'ou.

Ko e me'a ko ení 'Eiki Sea na'e 'osi fai 'a e feme'a'aki ki ai ki he kamata mai 'a e me'á, 'oku pehē 'e 'i ai 'a e kau *shareholder* fo'ou, te nau hū mai, ko e 'uhinga ia 'oku mavahe ai kitu'a. Pea 'e fakalele leva eni, 'o fakalele ia hangē ha kautaha. 'E malava 'a e me'a ko ení 'Eiki Sea he na'e 'osi fokotu'u mai he ta'u 2015, mahalo pē ko e '14. Na'e fokotu'u mai ke fakatau, ke ha'u ha *shareholder* mei tu'a. Pea 'i he taimi ko ia 'e hū mai ai 'a e me'a ko ení 'Eiki Sea, 'e 'i ai 'ene uesia ki he totongi tupu ko ia ki he kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea, tautautefito ki he nō. Kapau 'e 'alu ke toe faka-komesiale ange 'Eiki Sea, 'e uesia heni 'a e taumu'á. He ko e taumu'a e pangikē ko ení ke tokoni'i e vaivai e fonuá Sea. Pea 'oku ou tui ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai ko ē ki Falepa'angá. Ka ko hono 'omai ko ia ki Fale Pa'angá, 'e faingofua hono vahevahe. Pea 'oku 'asi pē ia 'i loto 'i he Lao ko ení 'Eiki Sea, ke vahevahe 'a hono ngaahi totongi tupú kitu'a. Ka ko e 'uhingá, kapau 'e 'omai mu'a 'a hono puipuitu'a mo'oní, 'o e Lao ko ení 'Eiki Sea, ke'uhí ke lava ke 'ilo'i 'e he kakai 'o e fonuá, 'a e feitu'u ko ē.

Ko e pangikē ko ení 'Eiki Sea, ko e pangikē ia 'oku ne hanga 'o tokoni'i e vaivai. Ko e me'a 'oku fa'a me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā ko ení, 'a eni ko ē Leipá, pea ko e pangikē ko ení, ko honau tefito'i fatongiá ia. Pea 'oku ou tui au 'Eiki Sea, 'oku 'ikai tonu ia ke to e faka-komēsiale lahi ange, neongo 'oku 'ikai ke 'i ai ha pangikē Tonga he 'aho ni, ka 'oku tonu ke 'i ai 'etau pangikē Tonga, ke fai ai 'a e fakakomēsialé, pea te u 'oatu 'a e fakatātā 'e taha ko eni.

Kapau 'e 'i ai ha'atau pangikē Tonga, ko e vahe kātoa 'a e Pule'angá mo e me'á 'oku 'alu ia ki he *BSP*. Ko e tupu mo e me'a kātoa ko iá 'oku tānaki ia 'e nautolu. Kapau 'e 'omai ki hē, ko e 'oatu 'a e me'a ko ení 'Eiki Sea, ko e 'oatu pē ko e fakatātā. Ka ko e taimi ko ia 'e toe fakakomēsialé ange ai 'Eiki Sea, 'oku ou tui, te ne uesia 'a e taumu'a ngāue ko eni ko ē 'oku fa'a me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā Leipá, ke tokoni'i e vaivai. 'A e nō peseti 'e 1, peseti 'e 4, 'oku ou tui 'e uesia. Ko hono fakafokí, 'oku ou tui 'oku 'i ai pē hono mo'oni. Ka ko e tefito'i fatongiá, ko e me'a ia 'oku fai atu ki ai e hoha'á 'Eiki Sea. Koe'uhí ke fai mai hano fakama'ala'ala pē, pea mei he Pule'angá 'Eiki Sea koe'uhí ..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ka u tokoni atu 'Eiki Sea.

Lord Fakafanua : Sea ka u tokoni atu 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele Fika 2 'o Ha'apai.

Fehu'ia lahi 'inasi TDB fakatau kitu'a pehē pē 'oku 'ata hano fakatau atu kitu'a 'inasi

Lord Fakafanua : Kātaki pē 'Eiki Minisitā, ko 'eku kole tokoni pē 'a'aku ia, ko e 'uhingá kuo

‘ohake ‘e he Fakafofonga Nōpele ko eni ‘o ‘Euá, ‘a hono fulihi ko eni ‘a e fatongia ko eni ‘o e Pangikē Fakalalakaká mei he pangikē ko e *Public Enterprise* pē ko ha kautaha faka-...

<008>

Taimi: 1535-1540

Lord Fakafanua: ...Pule’anga, ‘o hoko ko ha pangikē fakakomēsiale. Pea ‘oku to’o leva ia mei he lēsisita ko ē tēpile ko eni ‘oku hā ai ‘a e ‘ū kautaha ko eni ‘a e Pule’anga pea ‘ave leva ia ki he malumalu ko eni e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Sea ko u fehu’i, ko ‘eku fehu’i ‘a’aku ki he Hou’eiki Minisitā ‘oku tonu he peesi 14, ko e fakamatala mahino. ‘Oku hā pē ai ‘oku lisi ai e ngaahi tefito’i taumu’a e Lao Fakaangaanga ko eni pea ‘oku hā pē he Kupu *E*, fakatau ‘e he Pule’anga ‘a e ni’ihi ‘o e ngaahi ‘inasi ‘a e pangikē ki he Poate ki he Sino’i Pa’anga Mālōlō mo e Poate ki he Sino’i Pa’anga Fakafonua ki he Ngaahi Monū’ia Mālōlō.

‘A ia Sea ‘oku mahino ko e taumu’a ‘a hono fakakomēsiale’i ‘a e pangikē ‘oku kau eni ia e taumu’a ke fakatau ‘e he Poate Sino’i Pa’anga Mālōlō ko eni e fonua ha’ane ‘inasi ‘i he Pangikē Fakalalakaka ‘o Tonga. Ko ‘eku fehu’i pē ko e, ko e hā e lahi e konga e pangikē ‘oku fakatau atu ki he poate ko eni? Pea ko ‘eku fehu’i hono ua Sea ‘oku ‘atā mo ha ni’ihi kehe ke nau fakatau ha’anau ‘inasi he pangikē? Koe’uhī kapau te tau paasi e lao ko eni ‘oku ne faka’atā ia ke fakahoko e ngāue ko eni. Pea ‘oku hā pē ia he fakamatala mahino kau ia he ngaahi taumu’a hono fakahū mai e lao ko eni. Ko e, ko ‘eku tokoni pē ki he ‘Eiki Nōpele ‘Eua pē ‘e lava e Pule’anga ‘o tali mai e fehu’i.

Lord Nuku: Fokotu’u atu Sea ke ‘uhī kapau ke ki’i tokoni mai e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke fakama’ala’ala eni kae toki, fai mai ha ki’i kinikini kae toki fai ha hoko atu. Mālō.

Tali Pule’anga ki hono fehu’ia lahi ‘inasi e *TDB* ‘oku fakatau

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i heni e Minisitā Pa’anga ka te mau feinga pē ke tokoni atu. Ko e taha e me’a ko ē na’e lave ki ai ‘a e Hou’eiki Nōpele ‘o Ha’apai ‘oku mo’oni ia. Ko ‘etau talanoa foki ko ē ki he sisitemi ko ē ‘oku tau feinga ki ai ko e silini ko ē ‘oku ‘omai ‘o fakahū mai ki loto ke ne *finance* ‘a e tafa’aki fakakomēsiale ‘o e pangikē ko eni ‘oku hū mai pē ia mei he *saving* ‘a e kakai. ‘A ia kapau ‘oku tau ‘oatu ha pēseti ‘e 6 ki ai mei he *saving* ‘a e kakai ke *attract* mai ai pē pēseti ‘e 3. Hanga leva ‘e nautolu ‘o fakakomēsiale’i ia ‘o nō atu kitu’a ‘i he pēseti ‘e 10 pē 8 pē 13, ko e tu’unga hono *finance* ia he taimi ni ‘a e pangikē ko ‘eni. Ko e me’a ko ē ‘oku ...

‘Eiki Palēmia: Ka u ki’i tokoni ange ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai ‘Eiki Palēmia.

146 miliona Kautaha Sino’i Pa’anga Mālōlō ke ‘inivesi he *TDB*

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku tokoni pē. ‘Oku ai e mo’oni ‘i he fakamatala ko eni ‘oku fai he me’a. ‘Oku ai e pa’anga ‘e 146 miliona ‘a e *Retirement*. 146 miliona. Ka ko e talu ‘emau, ‘a e ngāue ‘a e poate ko eni mo ‘enau kumi holo ha feitu’u ke *invest* ai e fu’u silini ko eni mo ‘ene tupu, pea ko

e taha ia 'a e ngaahi 'uhinga ko eni 'a e me'a ko eni 'e malava ke to'o ha silini mei he vahe'i mei he pa'anga ko eni 'a e, fu'u 146 miliona ko eni 'o 'ave ki he pangikē ke tokoni ki hono, to e tokoni lahi ange ia ki he pangikē he ko e taimi 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke ma'u he pangikē ha pa'anga fe'unga ke fai 'aki 'enau ngāue. Ka ko e 'oatu ko eni e konga ko eni mei he *Retirement Fund* 'e tokoni lahi 'aupito 'aupito ia ki he fakahoko fatongia 'a e pangikē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u ki'i hoko atu pē he ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Io me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fo'i me'a ia 'oku 'enisia' i ke lava. Taimi lahi ko e ivi ko ē kakai 'a ia 'oku fakahū faka-*retirement*, 'o 'ave ia ki he *Retirement Fund* 'o nau ō nautolu ia 'o 'ave e *liquidity* ko ia ki ha pangikē muli pea sai 'a e *liquidity* ia 'a e pangikē muli pea ma'u mai pē 'a e ki'i sēniti ia 'a e *Retirement Fund*. Ko 'etau feinga ko 'eni ke hū mai e ivi ngāue pē ko e *retirement* 'a e kau Tonga ke fakahū mai ki he 'enau pangikē ke ne fakaivia ia pea ma'u ha sēniti ai 'a e kau *retire* ko ē kuo nau fakahū 'enau sēniti ki ai pea lava mo e fo'i pangikē 'atautolu e kau Tonga 'o ne ngāue'i ia ke tokoni ki he kakai 'o e fonua. Ko 'emau feinga'i ke huka 'a e 'ū ma'u'anga ivi ke fakaivia kotoa kitautolu kau ai e *retirement* kātoa kitautolu. Pea ko e fehu'i leva, te tau ō ai pē 'o kei 'ave ai pē ki he ngaahi pangikē kehe 'i he ngaahi pangikē ko ia 'oku *own* 'e he kau muli? Ko e hā 'a e 'ikai ke tau hanga ai 'o 'omai 'a e ivi 'o e kakai 'i he 'enau *retirement fund*? Kau ngāue kotoa 'a e kau Pule'anga mo e si'i kau ngāue 'a e kau Tonga, ke 'omai 'a e fu'u silini lahi ko eni 'a ē 'oku me'a ki ai e Palēmia ke ne fakaivia 'etau pangikē. Pea ko e fakaivia ko ia ka hai? Ki he si'i kau Tonga. Ka ko hai e kau Tonga, 'a eni na'e me'a ki ai 'a e Nōpele ...

<009>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... Nōpele mei 'Euá. Tautefito ki he taumu'a koe'uhí ko e kakai 'oku faingata'a'ia.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko e tokoni eni.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kole fakamolemole pē. Minisitā, pē 'e sai pē ke u ki'i fehu'i atu pē ki he Feitu'u na. 'Oku 'ikai ko ha'atau, tonu ke tau fakafekiki he 'oku sai e me'a ko eni 'oku mou feme'a'aki ki ai. Ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he Feitu'u na 'e, mālie me'a 'oku ke me'a'aki. Mahino foki Sea ko e pa'anga eni 'a e kakai 'oku ngāue fakapule'anga 'oku 'i he tukuhau ko eni, 'oku 'i he *Retirement*. Ko e loto ia 'o e pangikē, 'o e *Retirement* ke fai e me'a ko eni pē ko e fiema'u, ko e tu'utu'uni ia 'a moutolu kuo pau ke nau fai e me'a ko eni hangē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e fo'i Lao ko eni ke ne faka'atā. Pea 'oku 'asi pē ia heni, ko e faka'atā pē ki he sino ko ía. Ko e me'a ia 'a e *Retirement* ke nau, 'ikai ke u ma'u au ki ai. Ka ko e 'uhingá ko e fo'i poini 'o e fo'i Laó ke faka'atā.

Lord Tu'ilakepa: Ko e Palēmia ena 'oku kei me'a mai pē ko ē ko e 'uhingá ke tau feme'a'aki pē 'oku fanongo mai pē kakai e fonua.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ka u ki'i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā.

Ngaahi lelei 'e ma'u he Pangike Fakalalakaka he fo'i 'inivesi ko eni

'Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō Sea. Sea ko e fehu'i mahu'inga eni ia 'oku 'omai 'e he 'Eiki Nōpele. Ko e ongo *Retirement* foki hangē ko e me'a na'e me'a atu 'aki 'e he Palēmia. 'Oku a'u ia ki he taimi ni 'oku 'i ai e tu'unga ia 'i he taimi ni e fu'u lahi ko ē 'ena sēniti. 'Oku 'i ai e kongā e sēniti ia 'oku 'ikai ke lava 'o ma'u ha *interest* ia ai. 'A ia 'oku mahu'inga 'aupito ia ke nau, koe'uhi ko e kakai eni, ko e silini eni e kakai e fonuá mo 'etau kau ngāue. 'Oku nau fiema'u ke nau 'inivesi ke ma'u ha ki'i tupu ki he'enau sēniti ko ē 'oku ma'ú, 'a e lau miliona ko eni 'oku ma'ú. Ko e faingamālie ko eni mei he pangikē 'oku 'osi fai, nau ngāue lahi 'aupito nautolu ki ai. 'Ikai ke ngata mei he tafa'aki 'a e pangikē, kae pehē pē mei he tafa'aki 'a e ongo *Retirement Fund*. 'Oku nau 'osi nofo nautolu 'o sio'i kātoa e 'ū tafa'aki ke mahino 'oku faingamālie me'a kotoa pē, 'e he Poate ko ē 'a e ongo *Retirement Fund* pea pehē pē ki he Poate 'a e pangikē kae toki fakahoko. Ko e ngāue ko eni mahalo ko e 'osi eni ia e ta'u 'e ua 'enau fetakai mai 'anautolu ia hono fika'i holo ko ē 'ū me'á ke mahino e taimi ko ē 'e fai ai ha'anau 'unu mai ki loto ki he, ko e *shareholder* 'a e pangike, 'oku sai kia nautolu pea to e sia ki he pangike.

Malava Pangike Fakalalakaka 'o fe'au'auhi mo e ngaahi pangike kehe

Ko e kongā ko eni ki he fakakomēsialé. Ko hono lelei foki ko ē faka-Komēsialé 'oku mea'i pē 'e Hou'eiki, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau pangike 'atautolu he taimi ni. Ko e me'a ko ē na'e, 'oku palōmesi ko ē 'e he pangikē ko eni. Ko honau fatongia ko ē ko e Pangikē Fakalalakaka, pea mo e tokoni ko ē 'oku fai ki he kakaí he 'ikai ke tuku ia. Ko hono sai ko ē nau 'alu ki he fakakomēsialé te nau lava 'o fe'au'auhi ai mo e ngaahi pangike. 'Oku te'eki ai ke 'i ai ha'anau misini *ATM* he taimi ni ka kuo 'osi kamata 'enau polokalama ko eni ko ē tā silini ki mulí pea mo e 'omai silini mei mulí pea 'oku nau lava nautolu 'o fe'au'auhi mo e ongo pangikē muli ko eni 'oku 'i hení, pangikē muli 'e tolu ko eni 'oku 'i hení. Pea 'oku kau nautolu ia 'i hono, 'i he ma'ulalo ko ē 'enau *rate* ko ē totongi 'e he kakaí ka nau ngāue'aki e ngaahi sēvesi ko eni. Pea ko u tui au ia ko 'ene 'alu ko ē 'o fakakomēsialé pea 'e to e lelei ange ai e ngāue, 'ikai ke ngata ki he kakaí, kae to e lelei ange ai 'a e sēniti 'e ma'ú pea 'e to e lahi ange ai pea mo e *interest* ko ē pea mo e 'inasi ko ē 'oku 'imai ki he Pule'angá. 'A ia 'e 'omai foki eni ia ki he pangikē, ki he Potungāue Pa'angá. Pea pehē ki he ongo *shareholder* 'e ua ko eni 'oku 'amanaki ke na hoko atú. Fakamuimui ki he'eku 'ilo ki he pangikē ko eni Sea ko e ongo sino'i, ongo kautaha pē eni 'oku 'osi faka'atā ke na hoko ko e *shareholder* 'oku 'ikai ke to e faka'atā ia ki ha taha mei tu'a he tu'unga ko ē he taimi ní. Mālō 'aupito.

'Eiki Palēmia: Sea ki'i tokoni atu pē ke to e, Ko e, hangē ko e hoha'a 'oku fai mei hē, ko 'etau 'alu ko eni 'o fakakomēsialé ngalingali 'e uesia ai 'a e taumu'a totonu ko eni 'o e Pangikē Fakalalakaká ko e tokanga'i ko e langa 'o e fonuá. 'Oku 'osi mahino lelei pē ki he pangikē he taimi ni. 'Oku kongā ua pē 'enau ngāue 'anautolu. Kongā 'e taha ki he fakahoko e fatongia tupu'a ko ē 'o e pangikē, 'oku lava pē ia 'oku 'ikai ke lava ia. Ko e kongā eni 'e tahá 'ene fakakomēsialé. Ka ko e mahu'inga ko ē 'o hono fakakomēsialé hangē ko e fakamatala kuo tau fanongo ki ai. 'Oku fiema'u 'e he pangikē ha pa'anga lahi ke fai'aki e ngāue ko iá. Pea ko e foungá pē eni he ko e sino

pē eni ‘i hotau Pule'angá ni ‘oku ne ma’u e pa’anga lahi tahá hangē ko ‘eku fakamatala ‘anenaí ko e 146. Ko e toki fakatonutonu mai ‘e, na’e ‘i ai e fo’i līpooti fakamuimú ia ‘oku laka ‘oku meimei 160 ia. Mou fakakaukau ‘i angé fu’u silini ko ení. Pē ko e tuku hē ke fēfēe’i. Ko e talu ‘a e feinga ‘a e *Retirement Fund Board* ke kumi ha me’a ke ‘inivesi ai e silini mo e ‘ikai pē, lahi e ilifia, lahi e manavasi’i. Ko ‘ene tu’u he taimi ní, ko e tu’u mai ‘etau pangikē ko ē, feitu’u totonu ia ke ‘ave ki ai e silini ke ...

<001>

Taimi: 1545-1550

‘Eiki Palēmia: ... ‘aonga. Pea ko u tui ‘e lava ‘e he tokoni ko ení ‘o *generate* ‘a e to e pa’anga lahi ange ‘a e pangikē ‘oku fakahoko ki hono, fakahoko ‘aki hono fatongia. Ko e ki’i me’a pē ‘e taha. Na’e ‘i ai, ‘ikai ke ‘i ai hatau pangikē. Na’e ‘i ai ‘etau pangikē ko e Pangikē Tonga na’a tau ma’u ‘inasi ai kae ‘ikai ke tau to e talanoa ki ai. Ne hanga ‘e he Pule’anga ia kimu’a atu ‘ikai ko e Pule’anga ko eni kuohili ‘o ‘ave ‘etau ‘inasi ‘atautolu ‘o fakatapu atu ia. Ko e me’apango ia ka na’e ‘ikai ke ‘i ai ha’amau, ‘ikai ke ‘i ai ha’amau ivi pē ko ha fa’ahinga mālohi ‘oku ma’u he kakaí ke nau hanga ‘o ...

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki’i tokoni ki he ‘Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni Palēmia.

‘Ikai lahi fe’unga \$ e Pangike Fakalalakaka ke feau ngaahi nō

Tēvita Lavemaau: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e kōmiti ‘Eiki Sea. Ko e hangē pē ko ē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘e Sea ‘oku, na’e lahi ‘aupito ‘a e fiema’u pa’anga nō pea mei he pangikē. Tatau pē ki he va’a komēsiale pea mo e pa’anga ko eni ki he tokoni’i e ‘ū langa fakalalakaka. Ko e silini sino’i pa’anga ko ē na’e kamata’aki ‘a e pangikē na’e ‘ikai ke lahi fe’unga ia ke ne lava ‘o feau e ngaahi nō ko eni. ‘A ia ‘oku fiema’u leva ia ke fakalahi ‘a e *share capital* pē ko e *capital* ko ē ‘a e pangikē kae ‘uhinga kae faka, he ‘oku ‘i ai foki mo e fiema’u ia ‘a e Pangikē Pule kuo pau ke puke e silini ko iá ke malu’i ‘aki e ngaahi nō ko ia. Pea ko e taha ia ‘a e ‘uhinga ko e ‘uhinga mahu’inga ia ‘Eiki Sea hono ‘omai e konga lao ko eni ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Tēvita Lavemaau: Ke fakalahi e sino’i pa’anga ngāue ko ē ‘a e pangikē ‘aki hono fakaafe’i mai e, ‘a e *Retirement Fund* ke nau ōmai ‘o ma’u ‘inasi ‘i he Pangikē Langa Fakalalakaka Sea. ‘Oku ‘i loto pē me’a kātoa Sea pea ko u fokotu’u atu au ke tau tali ‘etautolu.

Sea Kōmiti Kakato: To e fokotu’u mai pē eni Hou’eiki.

Lord Nuku: Sea. ‘Eiki Sea ‘oku lahi mahalo e me’a ia ‘Eiki Sea ‘oku tonu ke fai hono alea’i ‘i he taimi ko eni ko ē ‘e fai ai e fo’i liliu ko eni ‘Eiki Sea. Ko e me’a ‘oku tukumai pea mei he Pule’anga heni Sea ‘o pehē ko e pa’anga e *Retirement Fund* ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha feitu’u. Ka ko ‘eku fokotu’u atu ‘Eiki Palēmia ‘osi lahi fe’unga pē pa’anga ko iá ke fokotu’u ‘aki ha pangikē.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ko u ki’i fokotu’u atu mu’a ke tau foki ki he fo’i lao. Ko e talanoa eni ia ‘i he ngaahi fakakaukau ‘i tu’a he fo’i lao.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ‘eku lave ki ai ‘Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Foki mai ki he fo’i lao he ko e fo’i lao ‘oku ne feinga’i mai ke tukuange e *Retirement Fund* ke hū ‘o tokonia e pangikē he ‘oku fu’u mahu’inga ki he’etau langa fakalalakala. Ko e fo’i poini ia ‘o e fo’i lao. Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ke to’o mei ai pē ‘e liliu me’a mai ki ai.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Me’a mai ki ai ka tau tīpeiti ai he ‘oku mahu’inga ke tau fēfakamaama’aki.

Lord Nuku: Kuo pau, ko ia ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a ‘Eiki Sea koe’uhí ...

Sea Kōmiti Kakato: Kupu fiha ‘oku fai e hoha’a Hou’eiki ?

Lord Nuku: Ngaahi fatongia ‘o e pangikē. Ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi faka’ekonōmika ...

Sea Kōmiti Kakato: Kupu fiha ?

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Me’a hifo ki homo lao ka u lau atu pē ‘e au.

Sea Kōmiti Kakato: Faka’uhinga lea pē ko e ...

Lord Nuku: Ko e kupu eni e lao Sea ‘oku ou lolotonga fē’aveaki atu ai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ke me’a mai pē koe ia Nōpele ke tau pāloti ho fa’ahinga me’a ‘oku ...

Lord Nuku: ‘Ikai. ‘Oku, ko ‘eku ‘uhinga ‘eku fakahoko atu Sea he ko u, pehē moutolu pē ko e feitu’u fē ‘oku ou malanga atu ai. ‘Oku ou lolotonga malanga atu au ‘i loto he lao.

Sea Kōmiti Kakato: Ko u kole atu ke ke me’a mai ‘o fakahoko mai ka mau vakai ki ai.

Lord Nuku: Sea ‘oku ou kei tu’u pē ‘i he fakakaukau ‘oku fēpaki e me’a ko eni ko e ongo ma’u mafai lalahi eni ‘e ua he fonuá ni. Ko e Pangikē Pule ko ia ‘oku ne loto ‘oku kau he ma’u mafai ko ē ki heni ‘Eiki Sea. ‘Oku ou tui ‘oku tonu ke tau’atāina ‘a e pangikē ko iá mei ha to e pangikē ‘a e ma’u mafai ko iá. He ko e ma’u mafai ko ia ‘Eiki Sea e Pangikē Pule ko ia ‘oku ne hanga ‘o pule’i ‘a e me’a fakapa’anga kotoa pē ‘i he fonuá ni. ‘E fēfē leva ‘ene ha’u ki hē ‘o pangikē fakapisinisi ki he ngaahi fe’auhi fakapa’anga.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea kātaki ka u ki’i tokoni atu pē mu’a.

Lord Nuku: Kapau ko e me'a ia ko ē ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a atu ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ke fakatonutonu atu e faka, 'a e ma'ú.

Lord Nuku: He ko e ongo ma'u 'inasi ia 'e ua 'a ē ko ē 'oku 'uhinga ai eni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Oku 'ikai ke, 'oku kehe pē Pangikē Pule ia 'oku 'i ai pē 'enau poate pea 'oku 'i ai pē 'enau kau ngāue. 'Oku kehe pē sino ia 'o e Pangikē Fakalalakalaka pea 'oku 'i ai pē 'ene poate ko e to'o mai mei he *Public Enterprise* ke 'omai ki he Fale Pa'anga kā ko e *issue* ko 'eni 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ko e hiki. Ko e me'a ia ki he lisi. Fo'i lao ko ia. Fo'i lao ko eni ko 'ene kole mai ke tau hanga mu'a 'o tukuange ke hū mai e sino mālohi taha ko e *Retirement Fund* ke nau fengau'e'aki ke fakaivia e pangikē ko hono fatongia langa fakalalakalaka 'o e 'ekonōmika mo e mo'ui 'a e Tonga. Ko e fo'i poini ia ke fai ki ai e tīpeiti.

Lord Nuku: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā kuo māhino.

Lord Nuku: Ko e poini ko ē 'uhinga atu ko ē ki ai ko e ongo ma'u mafai 'e ua ko eni ko ē 'a ē 'oku 'ai ke fakakau ki heni...

<002>

Taimi: 1550-1555

Lord Nuku: Ko e fē 'oku lahi 'enau silini pea mo e Pangikē Pule?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e kupu fiha Sea? 'Oku 'ikai ke u ma'u 'e au 'a e kupu ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Pehē mo au he 'oku ou mo'u tafu'a au , kae 'omai mu'a pea kapau 'oku 'ikai ke ke 'omai. Pea 'oku tonu ke fakahoko ā 'eku Tu'ut u'uni 'aku. He 'oku 'ikai ke ke loto ke mau vakai koe 'i he me'a 'oku ke me'a mai ai.

Lord Nuku: 'Oku ou fakahoko atu 'Eiki Sea. Ko e ongo ma'u mafai. Ko e 'uhinga 'a e fo'i liliu ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ko e kupu fiha. Kumi 'a e kupu 'oku me'a mai ki ai, ka mau lava 'o mu'imui atu.

Lord Nuku: 'A eni ki he fakatau .

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai ha kupu heni ...mo e Pangikē Pule.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Fakafofonga Nōpele 'o Vava'u?

Lord Tu'ilakepa: 'Io! Fakamolemole ko e ki'i tokoni pē ki he Minisitā Leipa fakamolemole pē ko e 'uhinga ka tau ngāue māmalie pē he 'oku fu'u lahi 'a e 'u Lao na'e 'omai, kae taimi nounou

‘a e feme’a’aki. ‘Oku ke mea’i lelei pē ‘a e ‘aho, ko u kole atu he ‘aho ke ‘omai ho’o lisi ko ena na’a ke *process* ‘o me’a mai mo ia ki he Fale ni. Kae tuku pē ‘e he Sea, ia. ‘Oku totonu ke fakamālohi’i ‘a e ‘Eiki Nōpele ia, ka ‘oku totonu pē ke kumi ‘a e kupu ko ia. ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a heni Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e me’a ia. Ko eni kuo u ma’u.

Lord Tu’ilakepa: Ko ia!

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘a e Fakafofonga Vava’u.

Sāmiu Vaipulu: ‘Eiki Sea! Sea ke u fakahoha’a atu. Tapu mo e Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa, ko u tui ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a he taimi ni. Ko e fatongia ko ē ‘o e Pangikē Fakalalakaka. ‘A ia ko hono fatongia ‘Eiki Sea, ‘oku talamai ia ‘i he Fika 4 , kupu 7 kupu si’i (iii) fo’ou. ‘Oku ‘i he peesi 7 ‘i ho’o Lao.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Fakaikiiki he Kupu 3(a,b,c mo d) kei hoko atu fatongia fakalalakaka TDB

Sāmiu Vaipulu: ‘Oku ne fakaikiiki mai ‘a e kupu 3, (a), (b), (c) mo e (d) kae kei hokohoko atu pē ‘a e fatongia fakalalakaka mo e ngāue ko ē ‘a e Pangikē ki he kakai ‘o e fonua. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku mahu’inga ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke komēsiale ‘ata’atā ka ko eni ‘oku fakamahino pē ‘e he kupu 3 Sea, pea mo e fanga ki’i kupu si’i ‘oku kei hoko atu ‘a e fatongia. Pea ko e me’a ia ‘oku mahu’inga ki he kakai ‘o e fonua. Mālō.

‘Eiki Palēmia: Ki’i tokoni pē ki he Fakafofonga. Fakafofonga! ‘Oku te’eki ai ha uesia ‘a e fatongia ia. Kei tu’uma’u pē ia. Ko hono kehekehe pē hangē ko ena na’e lave ki ai ‘aneni. Ko e kongā ko ē ‘o e Langa Fakalalakaka ‘oku te’eki ai ke toe ue’i. ha me’a ai. Ko e tanaki atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Palēmia! Hou’eiki!

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e me’a ena na’e me’a ki ai ‘a Vava’u 15. ‘Oku kei malu pē ‘a e tefito’i fatongia. Pea ‘oku fie faka’osi atu pē au Sea. Ko e Pangikē pē eni ‘e taha ‘oku ne kei tali ‘a e kau ngōue. pea mo e kau Toutai, mo e kau lālanga. He ko hono ‘uhinga ‘eni Sea. ‘Oku fu’u *too risks* ‘akinautolu ia ‘oku sio faka-Komesiale. Pea teu talaatu pē kau ‘alu kotokotoa ki he ngaahi Pangikē.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki! Tau liliu ‘o Fale Alea.

‘Eiki Sea Fale Alea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he Sea ‘o e Kōmiti Kakato Ha’apai 13, kātaki ‘o Līpooti mai ki he Fale.

Lipooti Sea Kōmiti Kakato ki he kakato ngāue e

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea! Ke fakahoko atu ‘a e fatongia kuo tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. Sea, na’e fai ‘a e feme’a’aki ki ai ‘a e Hou’eiki ki he Kupu 8A), pea mo e 9 pea mo hono ngaahi fakatonutonu, pea ne tali ia ‘Eiki Sea. Mālō ‘Eiki Sea.

Taimi 1555-1600

Veivosa Taka: 7A,

‘Eiki Sea: Ha’apai 13 ko e Lao Fakaangaanga fika 7A/2019.

Veivosa Taka: Ko ia, mo hono ngaahi fakatonutonu, pea mo e 8a, Sea pea na’e tali ia ‘e he Kōmiti fokotu’u atu.

‘Eiki Sea: Ko ia ko e Lao Fakaangaanga fika 7A/2019 ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu pea na’e ‘i ai ‘a e fakatonutonu ko e kupu 2 (a) fo’ou, pea mo e (b) fo’ou pea mo e (c) fo’ou. Ko ia, fakamahino’i mai Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, tapu mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea, ko ia kotoa.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki kole atu ki he kalake ke tau pālōti. Ko e Lao Fakaangaanga fika 7a 2019, na’e ‘osi lau tu’o 2 pea tuku hifo ki he Kōmiti Kakato kole atu ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni mo hono ngaahi fakatonutonu. Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o 2, Lao Fakaangaanga fika 7A/2019 mo ‘ene ngaahi fakatonutonu kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Samiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ua.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Lao Fakaangaanga mo ‘ene ngaahi fakatonutonu, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Tevita Lavemaau, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Ikai ke loto ki ai’ a e toko nima.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki ‘oku tali hono lau tu’o 2. Kole atu ki he kalake ke tau lau tu’o 3.

Kalake Tēpile: Lau tu’o tolu. **Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Ki he Ngāue Fakapule’anga 2019. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Lao ki he ngāue fakapule’anga, 2002.**

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:- 1. Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea. (1) ‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule’anga 2019

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o 3 ‘a e Lao Fakaangaanga fika 7A/2019 mo ‘ene ngaahi fakatonutonu kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea lotu ki ai ‘a Veivosā Taka, Samiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmīa, ‘Eiki Tokoni Palēmīa, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao. ‘Oku lotu ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ua.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai lotu ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Lao Fakaangaanga kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke lotu ki ai ‘a Tevita Lavemaau, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Ikai ke lotu ki ai’ a e toko nima.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki ‘oku tali ‘e he Fale ni ‘a e Lao Fakaangaanga fika 7A/2019 mo ‘ene ngaahi fakatonutonu. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga fika 8A/2019. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Ngāue Fakapule’anga, 2019. Na’e ‘osi lau tu’o 2 kole atu ki he kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku lotu ke tau tali ‘a e lau tu’o 2, kātaki ‘o hiki ho nima.

Pālōti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8A/2019

Kalake Tēpile: Sea lotu ki ai ‘a Veivosā Taka, Tevita Lavemaau, Samiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmīa, ‘Eiki Tokoni Palēmīa, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Oku lotu ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ono.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai lotu ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke lotu ki ai ‘a ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘ikai ke lotu ki ai ‘a e toko 1.

‘Eiki Sea: Lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Lau tu’o 3. **Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 Ki he Ngāue Fakapule’anga 2019. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatonutonu ‘a e Lao ki he Ngāue Fakapule’anga**

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:-

1. Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea

(1) ‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Ngāue Fakapule’anga 2019.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku lotu ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Ngāue Fakapule’anga 2019, hono lau tu’o tolu kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Veivosā Taka, Tevita Lavemaau, Samiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmīa, ‘Eiki Tokoni Palēmīa, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko hongofulu-mā-ono.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke ne tali hono lau tu’o 3 ‘o e Lao Fakaangaanga kātaki ‘o fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘ikai ke loto ki ai ‘a e toko taha. ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Fakamālō atu hou’eiki, kā tau Kelesi.

Kelesi

(Na’e fakahoko ai pē ‘e he ‘Eiki Sea e kelesi tuku e ‘aho ni).

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho Tu'apulelulu, 6 Mā'asi 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Taliui

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea

4. NGAAHI LAO

Toloi kae 'oua kuo me'a mai 'a e Minisita Tanaki Tukupau.

5. NGAAHI TU'UTU'UNI

Toloi kae 'oua kuo me'a mai 'a e Minisita Tānaki Tukupau.

6. KOMITI KAKATO

Lao Fika 7A/2019 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019

Me'a 'a e Minisita ki he Ngaahi Ngaue Fakalotofonua ko e palopalema ko e tuhu'i pau mai pe 'e he Komisoni ia 'a e tokotaha ke ne ma'u 'a e lakanga CEO. Pea 'oku 'iai 'a e *candidate* ia 'oku fiema'u ia 'e he Minisita ka 'oku 'ikai ke tali ia 'e he Komisoni. Malava pe 'e he Komisoni ke fai ia ma'a e Minisita 'e taha kae 'ikai ma'ae kotoa e Hou'eiki Minisita.

Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Palemia 'o fakama'ala'ala 'a e taumu'a 'o e lao fakaangaanga he 'oku 'iai 'a e taimi 'oku fekoekoe'i 'a e kau kanititeiti ki he lakanga, pea 'oku totonu ke tuku ia ki he Minisita ke ne fili ko hai he ni'ihiki ko eni te ne ma'u 'a e lakanga, he 'oku nau lelei kotoa pe.

[2pm] Me'a 'a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Ha'apai 'o fokotu'u ke fakatonutonu 'a e kupu 2 'o e Tefito'i lao ke tatau 'a e fakalea 'o e fakatonutonu mo e laumālie pe taumu'a 'o e fakatonutonu 'o hangē ko ia ne me'a 'aki 'e he 'Eiki Tokoni Palēmia. Tali 'a e Kupu 2 'o e tefito'i lao fakataha mo hono fakatonutonu. Tamate'i 'a e kupu (c) motu'a.

Lao Fika 8A/2019 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019

Pāloti 'o tali 'ikai ha to e fakatonutonu.

Lao Fika 9/2019 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Fakalakalaka 2019

FALE ALEA (3.55pm)

Lipooti 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato, ko e Lao Fika 7A ne tali mo hono ngaahi fakatonutonu. Tali mo e Lao Fika 8A.

Me'a 'a e 'Eiki Sea ko e Lao 7A, ko hono fakatonutonu ko e kupu 2, palakalafi si'i (a) fo'ou, (b) fo'ou mo e (c) fo'ou, pea fakapapau'i mei he Sea Kōmiti Kakato ko ia.

PĀLOTI 'O TALI HONO LAU TU'O UA 'A E LAO FIKA 7A MO HONO NGAHI FAKATONUTONU.

LAU TU'O TOLU 'A E LAO FIKA 7A, PEA PALOTI 'O TALI.

PĀLOTI 'O TALI 'A E LAU TU'O UA 'O E LAO FIKA 8A.

LAU TU'O TOLU 'A E LAO FIKA 8A.

PĀLOTI 'O TALI 'A E LAU TU'O TOLU 'O E LAO FIKA 8A.

TOLOI 'A E FALE ALEA KI HE MŌNITE 11 'O MA'ASI 2019